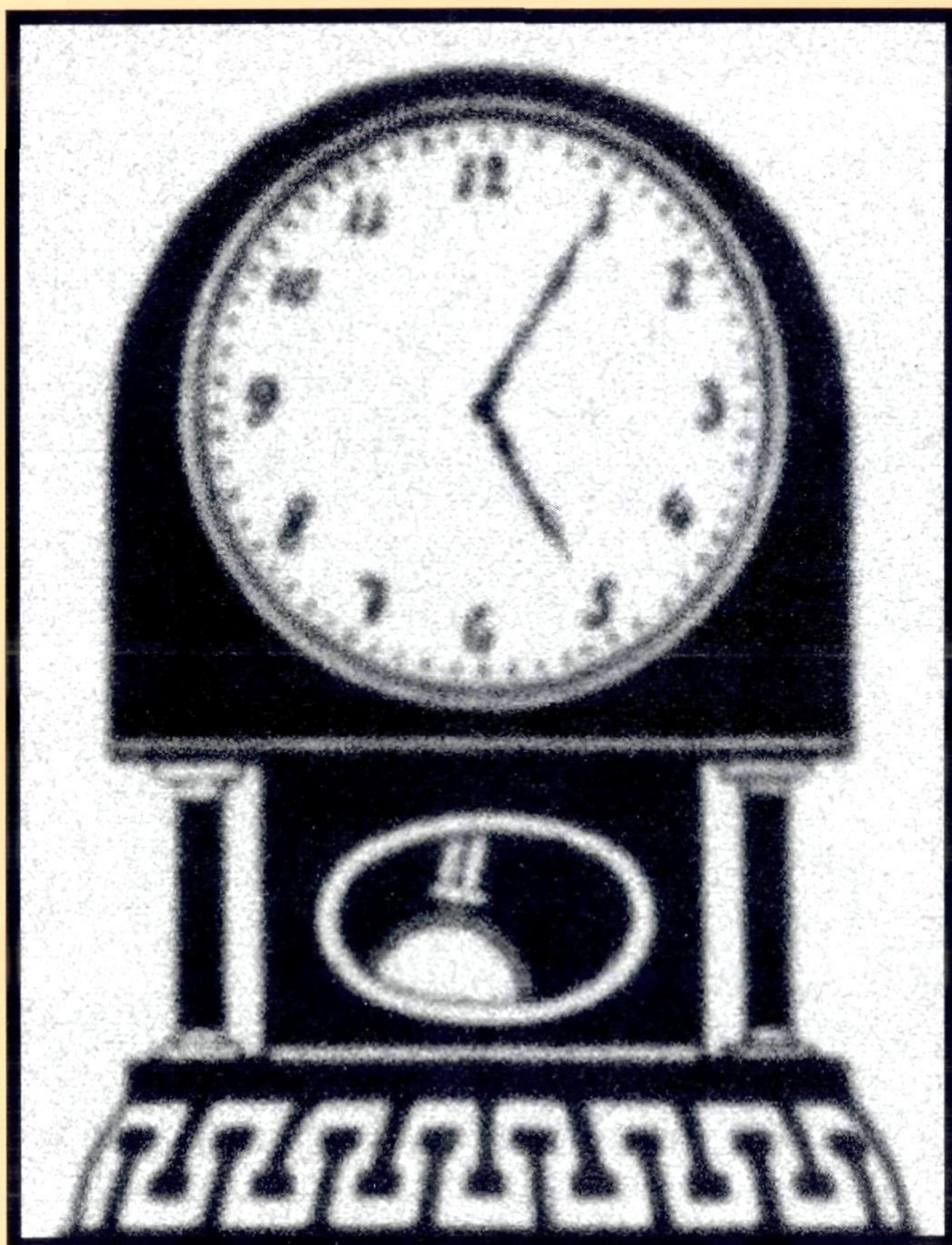


PER COMPRENDRE EL FUTUR



Francesc Roca

Llibres apareguts en aquesta col.lecció:

"QUALITAT I COSTOS DE L'EGB A CATALUNYA"
Carme Alemany, Dolors Casares i Robert Tomàs
1983

"GUIA BIBLIOGRÀFICA SOBRE ESTRATÈGIA
I PROLIFERACIÓ NUCLEARS"
Vicenç Fisas
1983

"CRISI I ANTICRISI DE LA SOCIOLOGIA"
Esteban Pinilla de las Heras
1987

"LES S.A.L. A CATALUNYA"
Raimon Bonal
1987

"LES ARMES DE LA DEMOCRÀCIA"
Vicenç Fisas
1988

"LA LLENGUA I ELS JOCS OLÍMPICS"
Noemí Ibàñez i Rosa M. Chico
1988

"LA MILITARITZACIÓ DE LA CIÈNCIA"
Vicenç Fisas
1989

"POBRESA I MARGINACIÓ"
Joan Costa i Antoni Junyent
1989

"ELS INGRESSOS I LES DESPESES DEL
SECTOR PÚBLIC A CATALUNYA"
Núria Bosch, Antoni Castells i Mercè Costa
1989

"LA POLÍTICA CULTURAL EUROPEA"
Jordi Berrio, Lluís Bonet, Salvador Cardús,
Josep Gifreu, Isidor Marí i Enric Saperas
1990

"DELINQÜÈNCIA I DISSOCIALITAT"
Lluís Ventosa Oliveras
1990

"DEFENSA 2001. Una proposta de defensa
no ofensiva per Espanya"
Vicenç Fisas
1990

"CATALUNYA INDEPENDENT?"
Antoni Estradé i Montserrat Treserra
1990

"SINDICALISME I CANVI SOCIAL A ESPANYA,
1976-1988" (6 volums)
Salvador Aguilar (Director)
1991

"LA CULTURA DAVANT DEL NOU SEGLE"
J. Berrio, O. Casassas, Ll. Duch, P. Lluís,
R. Nogués i S. Riera
1991

"LA COMUNITAT EUROPEA I LA NOVA EUROPA"
Esther Barbé i Rafael Grasa
1992

"EL PAPER DE L'ESTAT AL SEGLE XXI"
Col.lectiu
1993

"INNOVACIÓ TECNOLÒGICA"
Andreu Lope Peña
1994

PER COMPRENDRE EL FUTUR

Francesc Roca

Barcelona 1994

© by Fundació Jaume Bofill

Propietat d'aquesta edició (incloent-hi el disseny de la coberta): Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, Provença 324, 1er. 08037 Barcelona.

Disseny de la coberta: Cristina Tomàs.

ISBN: 84-85557-42-5.

Dipòsit legal: B-41304/94

Impressió: F & P, Institut Gràfic, Quintana 45, 08950 Esplugues de Llobregat.

Prohibida la reproducció total o parcial per qualsevol mitjà, sense l'autorització escrita de l'editor.

NOTA DE LECTURA

Per comprendre el futur té com a punt zero la hipòtesi que la "crisi" que ha seguit el Llarg Auge pot ésser Un viatge útil (1985) encara que calgui passar pel Carrer del dubte (1993). El teló de fons acadèmic és dibuixat a La política econòmica del siglo XX (1988). I la volguda "soledat de l'investigador de fons" ha estat freqüentment interrompuda per converses imaginàries amb els membres del més pròxim "col.legi invisible" d'estudiosos del futur. No voldria oblidar cap nom: Cebrià Montoliu, Joan Crexells, Germà Bernacer, Josep M. Tallada, Andreu Nin, Marí Civera, Sinesi Garcia Fernàndez, Estanislau Ruiz i Ponseti, Joan Ventosa i Roig, Joaquim Torrens-Ibern, Manuel Serra i Moret, Gabriel Arrom, Carles Pi i Sunyer, Alfred Sauvy. Algun dia, si pot ser abans de l'any 2000, caldrà fer un homenatge als catalans que, des de casa, o a l'exili, s'han sentit com Carles Pi i Sunyer, a la Caracas de 1968-70, "en el llindar del futur".

F.R.

Í N D E X

ÍNDEX DE QUADRES	9
PRESENTACIÓ	11
PRIMERA PART: TEORIA	13
I. INTRODUCCIÓ: EL NOM NO FA LA COSA	13
II. GRUPS I INDIVIDUALITATS AL "COL·LEGI INVISIBLE"	27
III. QÜESTIONS DE MÈTODE	37
1. Possible, probable, preferible	37
Annex 1. Fabra: hereu de l'Antiguitat	39
2. Prospectiva i retrospectiva	41
3. Prospectiva i marxisme	46
4. Metodologies d'autor	51
IV. ELS ESTUDIS SOBRE EL FUTUR	57
1. El futur, reproducció del present	57
Annex 2. L'aposta de Kahn i Wiener	59
2. El futur, retorn al passat	66
Annex 3. <i>The Economist</i> : "2143"	69
3. El futur, retrobament amb la natura	87
4. Els models presents, models de futur	89
5. El futur, un món nou	90
6. Fases del futur	97

V. LES FORMES DEL FUTUR	101
1. Creixement lineal (o en /)	102
2. Creixement exponencial (o en J)	105
3. Creixement cíclic (o en M)	105
4. Creixement esglaonat (o en +)	108
5. Creixement logístic (o en S)	111
6. Creixements discontinus (en .-, o en //)	112
 SEGONA PART: FETS	 121
VI. ELS SEGLES XX	121
1. El Llarg Auge (1945-1973/79)	123
Annex 4. Unió europea i "construcció del futur"	127
2. La fi del Llarg Auge, crisi del model de 1945	129
3. Àsia-Pacífic, l'altre Llarg Auge (1960-...)	129
4. L'altre experiment	136
5. El model nòrdic	138
6. Llarga Recessió, o inici d'una nova era?	148
 VII. AL SEGLE XXI: LA POSSIBILITAT D'UNA "GRAN TRANSFORMACIÓ"	 175
1. La utopia liberal	175
2. Les revolucions	176
3. Les probabilitats	183
 BIBLIOGRAFIA CITADA	 191

ÍNDIX DE QUADRES

I INTRODUCCIÓ: EL NOM NO FA LA COSA

1. "Post" i "Neo"	14
2. "Gran"	15
3. Factors	16
4. Institucions	17
5. Sectors	17
6. Funcions	18
7. Espai	18
8. Temps	19
9. Revolucions	20
10. Booms, xocs, esclats, etc.	21
11. Cruïlles	22
12. Adéus	22
13. Tercer/a	23

II. GRUPS I INDIVIDUALITATS AL "COL.LEGI INVISIBLE"

1. "The futurists"	27
2. Futuròlegs	28
3. Europa-Amèrica	29
4. Analistes i utòpics	29
5. Fundadors	30
6. Les entrevistes de Radio Free Europe	31
7. Estudis sobre el futur	32
8. Els millors estudis globals dels anys 80	33
9. "Quatre decennis a la recerca dels temps futurs"	34
10. Economia i ordre mundial a l'any 2000	35

III. QÜESTIONS DE MÈTODE

1. Retrospectiva / Prospectiva	45
2. Tres tipus de prospectiva	49
3. Esferes, relacions, canvi	53

IV. ELS ESTUDIS SOBRE EL FUTUR

- | | |
|----------------------------------|----|
| 1. "2143" a <i>The Economist</i> | 84 |
| 2. 10 prediccions per al 2150 | 87 |

V. LES FORMES DEL FUTUR

- | | |
|--|-----|
| 1. Teoria i forma | 102 |
| 2. Taxa de creixement previst del PNB p.c. 1967-2000 | 103 |
| 3. Taxa de creixement del PIB p.c. 1970-1990 | 104 |
| 4. Formes de coneixement humà | 107 |
| 5. Salts del sistema tècnic | 108 |
| 6. Estructures "alfa" i "beta" | 114 |
| 7. Tecnologia, vida quotidiana i codi social | 115 |
| 8. Les dues tecnologies | 115 |
| 9. De la segona a la tercera ona | 116 |
| 10. De la indústria a les xarxes | 117 |
| 11. De la societat industrial a la societat C | 118 |
| 12. Dues economies | 118 |
| 13. De la Revolució Industrial a la RCT | 119 |

VI. ELS SEGLES XX

- | | |
|--|-----|
| 1. Satisfacció de necessitats a tres estats avançats | 146 |
| 2. Situació de la dona | 146 |
| 3. Indicis de canvis | 151 |

VII. AL SEGLE XXI: LA POSSIBILITAT D'UNA "GRAN TRANSFORMACIÓ"

- | | |
|--|-----|
| 1. Segle XXI: grans processos | 185 |
| 2. Segle XXI: sis models de relacions entre mercat i pla | 186 |
| 3. Segle XXI: falses opcions i probabilitats reals | 187 |
| 4. Segle XXI: models i variables | 187 |
| 5. Segle XXI: més falses opcions | 188 |
| 6. El Welfare de la societat post-industrial | 189 |

0. PRESENTACIÓ

Per comprendre el futur hem de destriar entre la humaníssima necessitat de predir el futur, individual o col·lectiu (a desgrat de la certesa que tenim que l'atzar, la sort o la desgràcia hi juguen un paper no menyspreable) i l'exigència del rigor científic a l'hora de descobrir les tendències emergents. Per a molts, tot allò que no es pot predir amb exactitud (és a dir: gairebé tot, car fins i tot les previsions meteorològiques poden fallar) no té interès. Curiosament, conèixer les tendències, sempre probabilístiques, indeterminades, segurament contradictòries produeix escàs interès. Només així s'explica el retard dels estudis sobre el futur.

Hi ha, a més, un altre punt que cal clarificar d'entrada: les idees, les visions sobre el futur, per bé que no són el resultat de cap estudi sobre el futur, tenen una gran influència sobre els treballs que se n'han fet. Així, per exemple, l'optimisme històric dels hereus de la Il·lustració, condicionà l'inici dels treballs sobre el futur, als anys 60, de la mateixa manera que el modern catastrofisme, hereu de les velles tradicions bíbliques sobre la fi del món, o del Gotendammering nòrdic, està influint sobre els estudis sobre el futur.

Per raons que seria bo de conèixer, hi ha, avui, una forta "demanda de catàstrofes" que és puntualment servida pels mitjans d'informació, i pels intel·lectuals. Ara: també hi ha una forta "demanda de felicitat". Només cal acostar-se a un quiosc, o obrir la televisió per comprovar-ho. Curiosament, avui, els papers s'han invertit: abans, els intel·lectuals -de la Il·lustració ençà- eren els qui cercaven els camins de la felicitat de la societat humana. Els romanços de cec i la literatura popular eren, en canvi, els encarregats d'explicar desgràcies, crims i desastres naturals. Els intel·lectuals parlaven de vacunes, i els contes infantils de malalties inguaribles. Ara, -d'ençà 1973- semblaria que succeeix a l'inrevés: els intel·lectuals prediuen catàstrofes (exhauriment de recursos, efectes hivernacle, hiverns nuclears, desertitzacions, cracks monetaris, caigudes de la producció, explosions demogràfiques, crisis

alimentàries) i la gent del carrer oscil·la entre el somni de felicitat que sembla més a l'abast que mai, i la por que, com a espècie, puguem acabar, en el millor dels casos, com els dinosaures.

El replegament d'un sector important i influent dels intel·lectuals (tant dels "radicals" com dels "integristes") en el bàndol del catastrofisme (o, en la pura nostàlgia d'alguns temps passats) no és un fenomen menor. Caldrà tenir-ho present.

Un tercer punt inicial: el futur -literalment- no existeix. O bé ja és real, present, o, com s'ha dit, ja és passat, perquè hi ha coses del futur que ja fa temps que funcionen (per exemple, la globalització de les xarxes informàtiques, o els satèl·lits de comunicació), o bé, senzillament, no existeix. Això vol dir que el nostre futur és, atzars a banda, el resultat de l'acció humana. I l'acció humana es basa en la "visió del món del futur" que tinguin els homes. Com menys simple, menys esquemàtica i menys catastrofista i/o nostàlgica sigui aquesta visió, més possibilitats hi haurà d'actuar tenint en compte la complexitat i la densitat de les velles, i de les noves, tendències que poden (probabilísticament) configurar el futur.

En les pàgines que segueixen, la qüestió de les diverses visions (i dels diversos "estudis") sobre el futur és la qüestió central. Si som capaços de tenir idees "positives" actuarem positivament. Si amaguem el cap sota l'ala ens exposem a greus perills, però si només veiem els perills és ben possible que acabin realitzant-se. L'optimisme ingenu pot ésser irreal, el catastrofisme pot esdevenir realment catastròfic. L'única sortida és analitzar críticament tota la literatura científica existent sobre les tendències -diversíssimes i contradictòries- del present. Si l'anàlisi és sistemàtica i oberta a totes les aportacions serà més difícil caure en la (falsa) alternativa "pessimisme"/"optimisme". Caminar en la inseguretat no és fàcil, però, probablement, és l'única forma de caminar que té la humanitat.

PRIMERA PART: TEORIA

I. INTRODUCCIÓ: EL NOM NO FA LA COSA

Per definir en una paraula -o en dues o tres- la nova societat emergent a partir dels canvis, de les mutacions qualitatives, que es comencen a fer visibles a partir dels anys seixanta, s'ha inventat una gran diversitat d'expressions i un cert nombre de neologismes. Aquest fet és una prova -indirecta, si es vol- que hi ha indicis de transformacions que potser són de gran abast. Ara: la diversitat creixent indica, també, que existeixen serioses dificultats per a assenyalar els trets bàsics, definitoris de la mutació que estem vivint. De fet, l'origen intel.lectual i disciplinar d'aquestes definicions és variadíssim: els treballs provenen d'un ventall molt ampli -cultural i ideològic- que fa que sigui molt difícil tenir-ne una idea de conjunt, i, molt fàcil, interessar-se només per un determinat autor, corrent o centre de generació de reflexions.

Tot i així, "avui existeix, en el món, un *col.legi invisible* de persones, de molts diferents països, de cultures molt diferents, que tenen aquesta mateixa visió de la naturalesa de la transició per la qual estem passant i que estan decidides a dedicar la seva vida a l'èxit de la seva realització. Pertànyer a aquest col.legi és compatible amb diferents posicions filosòfiques, religioses i polítiques. És un col.legi sense fundador i sense president, sense edificis i sense organització... Els seus representants vius són, encara, un grup bastant petit; ara bé, jo crec que són ells els qui tenen el futur del món a les seves mans, o, com a mínim, a les seves ments". Qui va escriure això -el 1964!- és l'economista nord-americà nascut a Anglaterra, Kenneth E. Boulding. La seva idea de "gran transició" (o segona, o tercera transició, diu) de la història connecta amb formulacions semblants, coetànies i posteriors. Per definir la nova societat emergent va confegir l'expressió "societat post-civilitzada" que ha estat poc utilitzada. De fet, però, el seu contingut coincideix, en gran part, amb el definit per altres autors. L'ús del prefix "post", però, ens insinua que és possible utilitzar aquesta solució que, d'altra banda, no és mai del tot satisfactòria. Com, cal

dir-ho de seguida, tampoc no ho és -menys encara- l'ús del prefix "neo".

És possible, però, confegir un quadre de les denominacions de la nova societat que utilitzen prefix.

Quadre 1. "Post" i "Neo"

Nom	Autors
a) post	
societat post-civilitzada	K. E. Boulding
societat post-industrial	D. Bell
	A. Touraine
	Y. Hayashi
societat post-escassetat	M. Bookchin
societat post-capitalista	P. Drucker
era post-moderna	A. Etzioni
post-socialisme	A. Touraine
societats post-revolucionàries	J. F. Becker
societat post-econòmica	Ch. Palloix
	P. Zavifian
b) neo	
neo-capitalisme	Diversos autors
nou estat industrial	J. K. Galbraith
neo-industrialisme	Diversos autors
neo-corporativisme	Diversos autors
societat neo-cràtica	F. Joung
neo-modernització transnacional	J. P. Peemans
nou món de suma zero	M. Dauderstadt/A. Pfaller

Els prefixos "post" i "neo", doncs, han estat utilitzats per autors ideològicament diversos i pertanyents a diverses cultures nacionals. Fins i tot els adversaris dialèctics d'aquestes denominacions s'han vist forçats a utilitzar-les. S.S. Cohen i J. Zysman, per exemple, han parlat de "el mite de l'economia post-industrial". I, per exemple, Bruno Trentin s'ha entretengut a desemmascarar "les ideologies del neocapitalisme", és a dir: a treure el prefix "neo" del mot. N.I. Driajlov denuncia la, segons ell, falsa idea d'una societat neocràtica.

Sense entrar, ara, en l'abundosa literatura sobre la post-modernitat (que, de tota manera, es refereix més a les expressions culturals que al conjunt del sistema social).

En alguns casos, els autors s'han servit d'un adjectiu, concretament l'adjectiu "gran" per a sintetitzar al màxim les seves idees. Boulding va escriure sobre la "gran transició". N'hi ha d'altres.

Quadre 2. "Gran"

Nom	Autor
gran transició	K. E. Boulding
gran transformació	A. Buchholz/K. Polanyi
gran desafiament	R. Iyer
gran esperança	J. Fourastié
"Big Science" (la "gran ciència")	J. D. De Solla Price
"Big labour, big capital, big government"	Diversos autors
gran aprenentatge	Bressand + Distler

De fet, "gran" és acompanyat de paraules com "transició" o "desafiament" que, pel seu amplíssim registre d'usos, poden, alhora, ajudar a situar el lector i, també, situar-lo en un marc conceptual enormement indefinit. "Gran ciència", sobretot si es contraposa a "little science" (ciència petita o xica) és un pèl més orientador, per bé que les traduccions l'hagin pràcticament liquidat del títol del llibre de De Solla Price. Per exemple, el títol de la versió italiana de *Little Science, Big Science* és un anodí *Sociologia della creatività scientifica*.

Ara: hi ha tot un conjunt de denominacions de la societat emergent que inclouen un substantiu -de vegades, nou- que dóna pistes clares de quins són els interessos de l'autor i subratllen, és clar, amb un esquematisme molt fort, quin és o quins són els trets bàsics de la societat emergent.

Hi ha, en primer lloc, les denominacions que es basen en el que és -en hipòtesi- el nou factor de producció que -diuen- ha anat desplaçant els

vells factors de l'economia clàssica: terra, capital i treball. K.E. Boulding va escriure que si no agradava "societat post-civilitzada", podríem dir-ne, senzillament, "societat tecnològica". De fet, el sistema ciència-tècnica, i, més en general, el coneixement, ocupen un lloc destacat.

Quadre 3. Factors

Nom	Autor
societat tecnològica	K. E. Boulding
era tecnotrònica	Z. Brzezinski
era nuclear	J. Eaton
era dels satèl.lits	A. Mattelard
era de la biologia	J. Naissbitt/P. Aburdene
societat del coneixement	P. Brucker
societat informatitzada	Y. Masuda
era industrial de la biotecnologia	S. Yanchinski
l'estat nuclear	R. Jungh
societat de la informació	D. Lyoh

De vegades es combinen denominacions procedents dels quadres 1 i 3. Per exemple, Yoneji Masuda titula un text seu com "The Information Society as Post-Industrial Society". En qualsevol cas, la tècnica -i, en especial, les noves tecnologies, la microelectrònica, la informàtica i les biotecnologies- tenen un protagonisme clar (que gairebé oculta altres desenvolupaments tecnològics, com, per exemple, el perfeccionament dels turboreactors i, en general, de tota la navegació aèria).

En segon lloc -dins les denominacions "substantives" simples- cal situar aquells títols que expressen canvis forts en els aspectes institucionals formals que, sovint, no es poden deslligar dels anteriors. Per exemple, la idea de "societat tecnoburocràtica" que Marc Paillet extreu obertament del concepte galbraithià de tecnoestructura.

Quadre 4. Institucions

Nom	Autor
societat d'organitzacions	P. Brucker
societat programada	A. Touraine
societat corporativa	Diversos autors
capitalisme planificat	R. Heilbroner
	L. Thurow
societat tecnoburocràtica	M. Paillet
societat molecular	W. Warren Wagar
societat repressiva	H. Marcuse
despotisme industrial	C. M. (Cahiers marxistes)
democràcia participativa	Y. Masuda

Nous factors productius i noves institucions socials configuren canvis en l'estructura econòmica (i, és clar, en la cultura). Aquests canvis tenen, en alguns casos, una explicitació "sectorial" (seguint l'esquema de Colin Clark) o "funcional" (en la tradició marshalliana). Hi ha, es diu, nous sectors emergents.

Quadre 5. Sectors

Nom	Autor
era terciària	diversos autors
societat de serveis	R. Dahrendorf
societat d'autoservei	J. Gershuny
societat de serveis personals	P. Halmos

En el pla funcional, s'assenyalen, també, desplaçaments.

Quadre 6. Funcions

Nom	Autor
societat de consum	diversos autors
economia del malbaratament	S. Bowles
	D. M. Gordon
	T. E. Weisskopf
just-in-time production	Diversos autors
societat de l'espectacle	G. Debord

L'espai, i el temps, també comença a canviar. O, dit d'una altra manera, un signe del canvi social és el canvi en l'escala de l'espai que ocupa aquesta nova societat (i un canvi d'escala és un canvi qualitatiu) i el canvi en la percepció i l'ús del temps. En l'aparició de "nous temps" i la retirada de vells temps.

Quadre 7 . Espai

Nom	Autor
a)	
economia mundial	J. Tinbergen
sistema-món	I. Wallerstein
economia global	D. Gordon
societat sense fronteres	K. Ohmae
fordisme global	A. Lipiez
Nau Terra	K. E. Boulding
economia de l'astronauta	K. E. Boulding
Gaia	E. H. Lovelock
el segle del Pacífic	P. Kennedy
b)	
societat de comunitats voluntàries locals	Y. Masuda
temps de les tribus	G. Vattimo
revolució petita	W. Warren Wagar
"small is beautiful"	E. S. Schumacher
"village republics"	R. Wade
revolució regionalista	R. Lafont

Es descobreix, doncs, un procés contradictori: vers la globalitat, i, alhora, vers les petites comunitats locals, les microsocietats auto-regulades però no autàrquiques.

Benedict Anderson ha descrit "l'ascens dels nacionalismes i/o l'etnicitat" com a resultat del desmembrament de tots els imperis. El boom dels petits estats tot just comença, car les societats polítiques de petit format han demostrat, amb escreix, la seva eficàcia relativa. El globalisme i el localisme lluny d'ésser contradictoris es recolzen mútuament. Al costat del sistema mundial hi ha un sistema ocult, paral·lel, local.

El temps rep, també, l'impacte del canvi. Claus Offe, per exemple, ha sintetitzat la informació (i la reflexió) sobre la crisi de la societat del treball, que és deguda, en bona part, a la crisi (disminució?, augment?) del temps de treball. Algunes de les principals denominacions a l'entorn del temps són les que s'assenyalen.

Quadre 8. Temps

Nom	Autor
societat anacrònica	P. Hauser
societat de l'oci	diversos autors
societat del temps lliure	R. Sue
societat del temps escollit	J. Delors
societat lúdica	A. Cotta
l'últim estadi de la civilització	E. P. Thompson
the continuous wave	H. G. F. Aitken

Ara, en molts casos, les denominacions inventades per designar un procés emergent de canvi vers una societat desconeguda s'han fixat, justament, en el procés, en la transició, i no han dubtat a utilitzar el mot "revolució", que subratlla la radicalitat de les transformacions, però, alhora, obre més interrogants.

Quadre 9. Revolucions

Nom	Autor
primera revolució global	A. King
revolució macrohistòrica	E. J. Hobsbawm
revolució científica	R. Schneider
revolució científico-tècnica	J. D. Bernal
	R. Richta
	N. I. Driajlov
revolució freudiana	K. Boulding
revolució tecnològica	C. Pi i Sunyer
revolució biotecnològica	W. T. Anderson
revolució de la microelectrònica	A. Schaff/A. Gorz
revolució en miniatura	E. Braun/E. S. McDonald
revolució de la llanterna màgica	T. Garton Ash
revolució verda	diversos autors
revolució de la fragància	A. Green
revolució urbana	H. Lefebvre
revolució del management	P. Drucker
revolució capitalista	P. L. Berger
revolució silenciosa	R. Inglehard/J. Fourastié
"la révolution aux pieds nus"	B. Schneider
revolució ecològica	L. R. Brown
revolució de la vida quotidiana	A. Heller
revolució de l'esperança	E. Fromm
revolució dels valors	T. Sakaiya

Les revolucions descobreixen la globalitat, el sistema ciència-tècnica i el paper de la microelectrònica i la televisió ("la llanterna màgica"), els canvis de producció agrària ("revolució verda") i en les ciutats ("revolució urbana"), l'ascens d'un nou grup social (els managers) i els canvis dels valors "tradicionals" per uns nous valors ("revolució silenciosa").

Algunes d'aquestes revolucions foren anunciades amb notable anticipació. John D. Bernal va parlar de revolució científico-tècnica el 1939; la primera edició del llibre sobre la revolució dels managers de James Burnham és de 1942, i, molt abans del llibre de Peter L. Berger sobre la "revolució capitalista", Adolph Berle havia publicat, el 1954, *The 20th century capitalist revolution*.

De fet, però, és a partir dels anys 60 que el "col·legi invisible" de Boulding comença a créixer i a formar-se. I a descobrir l'inici de canvis revolucionaris. Naturalment, hi ha rèpliques i polèmiques interessants. Paul M. Sweezy va escriure sobre "la il·lusió de la revolució managerial", Rudolf Bahro s'ha manifestat "contra la megamàquina", molts autors parlen més de "desordre urbà" que de "revolució urbana", d'altres, a partir de la idea de Samir Amin, creuen més en "la desconnexió" que en la "revolució global" i les denúncies de la "il·lusió tecnocràtica" són freqüents.

La idea de revolució va associada a la idea de crisi, de canvi ràpid, generalitzat, de gran intensitat, dens de significats i de projeccions. Així, sovint, s'utilitzen expressions del tipus "xoc" o "boom" per a denominar el que és un procés de grans dimensions i de configuració incerta.

Quadre 10. "Booms", xocs, esclats, etc.

Nom	Autor
boom demogràfic	R. Ehrlich
boom econòmic global	J. Naisbitt/P. Aburdene
el pròxim boom	H. Kahn
el xoc del futur	A. Toffler
l'explosió tecnològica	B. Lussato
l'explosió educativa	J. Pallach
l'explosió de les necessitats	J. Sempere
l'edat de la discontinuïtat	P. Drucker

A partir d'aquí, hi ha dues possibilitats: la incertesa al davant d'una cruïlla que porta a una mutació que pot articular-se de formes molt diverses i lliscar, per tant, en diferents direccions que, fins i tot, poden ésser oposades. O bé, l'emergència d'una nova era de la història de la humanitat, que molts qualifiquen com a "tercera" (essent la primera la revolució agrària neolítica i la segona, la revolució industrial moderna), i que significa, alhora, la fi, l'adéu a tot el passat.

Quadre 11. Cruïlles

Nom	Autor
la humanitat a la cruïlla	M. Mesarovic
el Tercer món a la cruïlla	P. Bairoch
la cruïlla telemàtica	A. Mattelard
el comunisme a la cruïlla	A. Shaff
el Planeta a la cruïlla	R. Leger

Quadre 12. Adéus

Nom	Autor
adéu al proletariat	A. Gorz
l'última era del capital	W. Warren Wager
la fi de la civilització burgesa	J. Herbis
la fi dels miracles econòmics	F. Janossy
la fi de la història	F. Fukuyama/B. Cooper
la fi de l'avenir	J. Gimpel
la fi de la geografia	R. O'Brien
la fi del futur	H. Disdsburg
la fi de les mercaderies	A. Bressand/C. Distler
"la fin des outils"	I.U.E.D. ¹
la fi de la utopia	H. Marcuse
la fi de la modernitat	Diversos autors
la fi de l'Edat Mitjana	E. Hobsbawn
la fi del liberalisme	J. Gay
la fi de la natura	B. McKibben
la fi de la societat de treball	R. Dahrendorf

Aquestes cruïlles, aquests adéus, són, per a molts, l'inici d'un gran gir de la història de la humanitat, d'una nova era, que és, sovint presentada com a "tercera", perquè, abans, s'han produït dos altres grans canvis. Ara: també el número "tres" serveix per a designar no

¹ *Institut Universitaire d'Études du Développement, Ginebra.*

exactament una successió en el temps, sinó una transformació qualitativament diversa.

Quadre 13. Tercer/a

Nom	Autor
tercera ona	A. Toffler
tercera transició	K. E. Boulding
tercera revolució industrial	Diversos autors
era terciària	Diversos autors
tercera democràcia	R. A. Dahl
tercera via	O. Sik

La "tercera ona" d'Alvin Toffler va tenir un cert ressò en l'opinió pública. De fet, reprenia l'esquema de K. E. Boulding uns anys més tard, i amb la revolució microelectrònica més avançada.

La "primera ona" havia estat ben sintetitzada per treballs com els de Vere Gordon Childe: revolució neolítica, revolució urbana a les proximitats dels grans rius de l'Orient Pròxim i revolució agrària formaven un tot indescindible i marcaven l'inici de la història, de la civilització. La "segona ona" ha estat estudiada amb minuciositat: la revolució industrial ha generat una enorme quantitat de literatura científica (i de literatura d'entreteniment). La "primera transició" s'inicià fa 8.000 anys entre el Tigris i l'Eufrates i, com recorda Boulding "encara s'està realitzant en algunes parts del món, per bé que es pot donar per feta". La "segona ona" comença al segle XVIII a Anglaterra i, avui, s'ha estès per pràcticament tot el món, car el fenomen dels "nous països industrials" iniciat fa trenta anys ha tingut una difusió rapidíssima i, tal com s'ha recordat, aquests països, pel que fa a la indústria, no partien de zero.

La "tercera ona" va més enllà de la "tercera revolució industrial" i és més que l'"era terciària". És una nova mutació, potser més fonda, més "estructural" que les dues anteriors. Potser algú se sorprendrà que

l'associem, encara que sigui formalment, a la "tercera democràcia" i a la "tercera via".

De fet, la idea de la tercera democràcia té, en el context en què la situen, una dimensió transparent. La primera democràcia, aquest invent de la Grècia del segle V a.n.e., fou una democràcia ciutadana. La democràcia directa, la d'un home un vot, fou possible en l'àmbit d'uns pocs milers de persones. (I, amb l'exclusió dels estrangers, els presoners, els esclaus i les dones.) La primera democràcia sorgí a la perifèria de les grans civilitzacions agràries de l'Orient Mitjà. Dins de la primera ona, però, relativament, al marge. Grècia era lluny de Mesopotàmia, de l'Índia, del Nil, però n'era creditora.

La segona democràcia té un abast ampli, nacional. Sorgeix a finals del segle XVIII a la costa est d'Amèrica del Nord, en un territori colonial anglès. Sorgeix en el context de la "segona ona" i, també, relativament, perifèrica. Ara: així com la democràcia grega és un episodi que s'obre i es tanca, i no torna a re-iniciar-se fins mil anys més tard, a les ciutats del nord d'Itàlia on arrenca el Re-naixement (és a dir: una nova naixença de l'esperit grec), el règim polític nascut al que seran els Estats Units d'Amèrica tindrà una difusió important. (Sobretot, a partir de la Revolució francesa.) Però, durant dos segles, els estats democràtics han estat minoria. Els règims de tutela dictatorial han predominat fins i tot a Europa. La descolonització no equivalia a democratització. Fins a la dècada dels 80, la democràcia -la "segona democràcia"- no ha esdevingut universal. Algú n'ha dit "neo-modernitat trans-nacional" i n'ha explicitat el vessant il·lusori i el contingut classista (de les "noves classes mitjanes").

La "tercera democràcia" de Robert Dahl encara no s'ha produït. És la democràcia interna: "un home, un vot" a l'interior dels centres de producció, a les empreses. És la democràcia econòmica, o, també, democràcia industrial... O post-industrial? L'interrogant, sorgeix. Inesperadament. Hi ha alguna connexió entre "tercera democràcia" i "tercera ona"? La microelectrònica pot oferir la democràcia econòmica? Dahl no fa aquesta connexió, però no és fora de lloc fer-la. La pregunta següent fóra: si pensem en la situació lleugerament excèntrica de Grècia, primer, i dels Estats Units d'Amèrica, segon, quins són, avui, els llocs on la "tercera democràcia" pot fer camí? És

a dir: quina és la Grècia o la costa Est d'avui? La resposta no pot ésser única, car, "per definició" la tercera ona és multipolar. Així, hauríem d'incloure Escandinàvia, on la cogestió ha fet més passos que en cap altra banda, i Japó, i els països del que Schumacher n'ha dit "economia budista" i Roderick McFarquhar, "repte post-confucià" (*Economist*, 9 febrer 1980, citat per F. Fukuyama).

II. GRUPS I INDIVIDUALITATS AL "COL.LEGI INVISIBLE"

El "col.legi invisible" dels que reflexionen sobre el futur definit per K. E. Boulding és format per personalitats i grups informals molt diversos des del punt de vista ideològic, cultural i geogràfic. Els membres hipotètics del col.legi pertanyen a tradicions filosòfiques diferents, fins i tot contraposades, i tenen formacions acadèmiques distintes. Seria poc exacte dir que hi predominen els economistes -a desgrat de J. Tinbergen, V. Leontief, J. K. Galbraith, E. F. Schumacher o K. E. Boulding-, els científics -de J. D. Bernal a R. Richta, de P. Ehrlich a H. Kahn, a l'inici de la formació del col.legi-, els sociòlegs -D. Bell, A. Touraine, J. Fourastié, A. Gorz, P. Berger, C. Offe, I. Bestuzher-Lada, A. Toffler-, els politòlegs -F. Fukuyama, Z. Brzezinski, R. A. Dahl, O. K. Flechtheim-, els filòsofs -A. Schaff, B. Russell, B. de Jouvenel- o els analistes de sistemes -J. Forrester, T. J. Gordon o I. Wallerstein.

Alvin Toffler, en *The futurists*, distingeix entre: a) crítics socials, b) científics, i c) filòsofs i planificadors. La classificació és descriptiva i no introdueix elements ideològics o disciplinaris. En canvi, en aquesta antologia, Toffler inclou, a més de nord-americans (si més no d'adopció), europeus, soviètics i japonesos. Els autors que recull són els inclosos en el quadre adjunt.

Quadre 1. "The futurists"

I. crítics socials	P. Ehrlich, M. Mead, J. McHale, M. McLuhan, R. Jungk, A. I. Waskow, A. Toffler
II. científics	A. C. Clarke, O. Helmer, H. Kahn, T. J. Gordon, M. S. Iyengar, I. Bestuzhev-Lada, E. Jantsch
III. filòsofs i planificadors	K. E. Boulding, Y. Hayashi, D. Bell, O. Flechtheim, B. Jouvenel, F. L. Polak, J. Wren-Lewis, R. Buckminster Fuller

En un text molt sintètic, I. Bestuzher-Lada distingeix diferents categories de treballs sobre el futur del que no dubta a denominar críticament "futuresologia burgesa". Bestuzher distingeix entre: a) autors de prognòsis, a partir de la situació actual, b) autors que fan projeccions predictives intuïtives, c) teòrics del desenvolupament per fases, d) autors neo-escatològics, amb un to general clarament apocalíptic, e) autors que enceten la teoria de la convergència de sistemes, i f) els autors que descobreixen la revolució científicotècnica (RCT) i els seus lligams intrínsecs amb el socialisme.

Quadre 2. Futuresòlegs

a) prognòsis	B. Jouvenel, D. Bell, O. Helmer, E. Jantsch, F. L. Polak
b) anticipacions	N. Wiener, O. Flechteim, J. Forrastié, R. Jungk, J. Thompson, F. Baade, A. Clarke, D. Gabor
c) fases	H. Kahn-A. Wiener, R. Aron, W. W. Rostow
d) neo-escatologies	A. Clarke, K. Jaspers, O. Splenger
e) convergències	N. Wiener, F. Baak, R. Jungk
f) RCT	J. D. Bernal, R. Richta, I. Bestuzhev-Lada

Des d'una perspectiva europea -i europeïsta- hi ha hagut intents de presentar un quadre sintètic de les reflexions sobre el futur. És el cas de l'aportació de Michael Young a la feina de la Fondation Européenne de la Culture d'Amsterdam. El quadre de Young es basa en el creuament de dues variables; 1) el pessimisme/optimisme de la visió del futur, i 2) l'europeïsm o l'americanisme del medi cultural d'on sorgeix la reflexió. De fet, casualment?, es produeix una coincidència entre el neo-malthusianisme revisat -i revisable- del Club de Roma (on, de fet, col·laboren molts americans) i l'optimisme liberal del Hudson Institute (que va tenir, però, bona acollida a Europa).

Quadre 3. Europa-Amèrica

Progrés	Retrocés
1. americana	europèu
2. avenç científic-tècnic	avenç científic-tècnic
3. creixement	creixement
4. humanitarisme	humanitarisme
5. optimisme	pessimisme
6. consolidació de l'individualisme	consolidació del control social

Boris Frankel distingeix, primer, entre analistes de la desaparició de la societat industrial i utòpics post-industrialistes, i, després, dins de cada grup, distingeix diversos subgrups.

Quadre 4. Analistes i utòpics

a.	analistes	
	Analistes de dretes	D. Bell, H. Kahn, Z. Brzezinski, P. Drucker, J. A. Hall, P. Shack
	Crítics del post-industrialisme	B. S. Page, S. Michael Miller, T. Schroger
	Analistes d'esquerres	C. Offe, A. Touraine, C. Lasch, L. Hirschhorn
b.	utòpics	
	Demòcrates del micro-ordinador i ecologistes	E. F. Schumacher, I. Illich, J. Galtung, R. Nader, S. Nora i A. Minc, D. Owen, G. Hart, R. Falk, R. Khotari
	Postindustrialisme d'esquerres	A. Penty, A. Touraine, R. Richta, J. Galtung, R. Jungk
	Socialisme post-escassetat	H. Marcuse, M. Bookchin
	Utòpics post-industrials	R. Bahro, A. Gorz, B. Jones, A. Toffler, J. Galtung, K. K. Sale, P. Stonier, J. Gershuny

En un llibre-entrevista publicat el 1983, d'un interès que fóra absurd exagerar, Alvin Toffler fa una llista dels fundadors de la moderna futurologia. Més de la meitat dels noms que dona són de nord-americans o de persones instal·lades als EUA. L'iniciador, però, és el francès Bertrand de Jouvenel, de qui dona detalls biogràfics curiosos.

Quadre 5. Fundadors de la futurologia: anys 60

Bertrand de Jouvenel	assagista	França	<i>Futuristes</i>
Robert Jungk	periodista	Àustria i Alemanya	
Gaston Berger		França	<i>Prospectiva</i>
"Bestuzhev-Lada"	historiador	Unió Soviètica	
Fred Polak	senador	Països Baixos	
John McHale		escocès	
Magda Cordell		n. Hongria	
Kenneth Boulding	economista	n. Gran Bretanya	
Olaf Helmer	matemàtic	nord-americà	
Ted Gordon	enginyer espacial	nord-americà	
Herman Kahn	físic	nord-americà	
Jim Dator	polític	nord-americà	
Daniel Bell	sociòleg	nord-americà	

Font: A. Toffler, 1983

En canvi, les personalitats entrevistades per G. R. Urban per parlar del futur, donen un quadre més europeu i més variat, tal com es pot veure al quadre 6. Amb tot, el cas d'Urban és interessant també per altres raons i en parlarem més endavant.

El mapa d'Alvin Toffler es pot comparar amb el que tres anys més tard va confegir Eleonora Barbieri Masini, presidenta de la WFSF¹. És, també, un mapa incipient on només s'assenyalen les grans fites, els grans noms, sempre en opinió de l'autor. L'únic element diferenciador és la nacionalitat política, no hi ha altres referències culturals, o científiques, i el conjunt dóna una certa sensació de bric-à-brac (com correspon, d'altra banda, a la representació institucional que ostenta).

En canvi, atrevir-se, com es fa en un número de *WFSF News letter* de 1989, a fer un cert balanç de la literatura d'estudis sobre el futur té un interès més gran. La llista inclou autors individuals (que, sovint són directors, o editors, dels treballs inclosos) i autors institucionals, i està ordenada alfabèticament. Curiosament, apareixen bastants dels noms dels quadres 5 i 6, i, ahora, noms nous. El Banc Mundial, o l'OCDE apareixen al costat de franc-tiradors d'extrema esquerra com Michael

¹ World Futures Studies Federation.

Kidron, treballs econòmics com els de Vassili Leontief, al costat de la futurologia de *best seller* com els *Megatrends* de John Naisbitt, assaigs com els de Michail Gorbachev, al costat d'enciclopèdies com l'editada per Anthony Judge. De fet, encara que només ens limitem al balanç de la WFSF, podem descobrir que els estudis sobre el futur utilitzen diversos gèneres: 1) atles, 2) *reports*, 3) anuari, 4) estudi econòmic, 5) enciclopèdia, 6) assaig, 7) *best seller*, 8) informe.

Quadre 6. Les entrevistes de "Radio Free Europe"

I. Ciència versus opcions morals

Arnold Toynbee	historiador	<i>A study of history</i> 1934-61) <i>The World and the West</i> (1952)
Philip Rieff	sociòleg	<i>Uses of faith after Freud</i> (1960)
Nigel Despicht	enginyer de transports	
Weiner Heisenberg	físic	<i>Der Teil und das Ganze</i> (1969)
Jacques Ellul	sociòleg	<i>La technique ou l'enjeu du siècle</i> (1954)
Eric Jantsch	astrònom	<i>Perspective of planning</i> (1969)
Louis Armand	enginyer de mines	<i>Plaidoyer pour l'avenir</i> (1969)

II. Desenvolupament, controls, responsabilitat

Maurice Cranston	polític	<i>Human rights today</i> (1954) <i>Rousseau's social contract</i> (1967)
Edward Shils	sociòleg	<i>The indian situation</i> (1960)
Michael Shanks	economista	<i>The innovators</i> (1967)
Andrew Shonfield	economista	<i>Attack on world poverty</i> (1960)
Dennis Gabor	físic	<i>Inventing the future</i> (1963)
Edward Goldsmith	filòsof	fundador de <i>The ecologist</i> (1970)
Herman Kahn	físic	<i>The year 2000</i> (1967)

III. Triar el futur

François Bourricaud	sociòleg	<i>Université en crise</i> (1971)
Hellmuth Bütow	filòsof	<i>Radikale demokratie der radikalen</i> (1969)
Maurice Duverger	polític	<i>Sociologie politique</i> (1966)
Théo Lefèvre	advocat	
James Fawcett	jurista	<i>The law of nations</i> (1968)
Gunnar Randers	astrofísic	<i>The reactor and the bomb</i> (1968)
Bernard Cazes	economista	<i>D'Holbach portatif</i> (1967)
Ossip K. Flechtheim	"futuròleg"	<i>History and futurology</i> (1966)
Brian Aldiss	novel·lista	

Font: G. R. Urban, 1971.

Quadre 7. Estudis sobre el futur

1. EUA	a. èmfasi tecnològic: H. Kahn, O. Helmer b. èmfasi sociològic: J. McHale, A. Toffler, D. Bell c. èmfasi globalista: V. Forrester, D. L. Meadows
Canadà	Grup Gamma
2. França	B. de Jouvenel, G. Berger, P. Maset
Països Baixos	F. Polak
Suècia	O. Palme, A. Myrdal, J. Thordon
Gran Bretanya	Science Policy Research Unit (SPRU)
Alemanya	O. Flechtheim, R. Jungk
Itàlia	P. Ferraro
3. Organismes internacionals	WFSP, Club de Roma, IIASA
4. Polònia, Rumania, Hongria URSS	Acadèmies de Ciències Institut de Previsió Social
5. Mèxic	CESTEM, Fundación Barrios Sierra
Argentina	Fundación Bariloche
Índia	R. Kothari, R. Thapar

Font: E. Barbieri, 1986.

Hi ha més enfocaments possibles: per exemple, lligar els autors, i les obres, a la conjuntura històrica en què apareixen. Pot donar algun resultat, com en el cas de Bressand i Distler, que opten per una successió gairebé alternativa de dècades, tal com apareix al quadre 9. La crítica que es pot fer a aquest enfocament es basa en la debilitat teòrica del conjunturalisme. Amb tot, és clar que als 60 hi ha perspectiva "optimista" i que la crisi dels 70 fa planar ombres sobre l'avenir de la societat humana. Un llibre tan entusiàstic com el de Kenneth Boulding (1966) és, potser, producte de l'optimisme dels 60, i un text tan lúcid com el de Robert Heilbroner és deutor de la crisi de confiança dels 70. La idea de Bressand i Distler, però, és interessant: les noves tecnologies dels 80 estan proposant -i construint- en plena crisi quelcom de nou. En parlarem. I, als 90, tornen les grans síntesis

històriques, les perspectives a llarg termini moderadament optimistes. Com les de Thierry Gaudin. En parlarem, també.

Quadre 8. Els millors estudis globals dels anys 80 sobre el futur

- Frank Barnaby, ed., *The GAI A peace atlas*. NY, 1988
Gerald O. Darney: *The global 2000 report to the President*. Washington, 1980
Igor Bestoujev-Lada: *Exploratory social forecasting: perspective problems of society*. Nauka, 1984
Igor Bestoujev-Lada: *Normative social forecasting: possible ways on the goals of society*. Nauka, 1987
Kenneth E. Boulding: *The world as a total system*. Newbury Park, 1985
Brand Commission: *Common crisis North-South*. Cambridge, 1983
Stuart Bremer: *The Globus model*. Boulder, 1982
Lester Brown et al.: *State of the world*. NY, diversos anys
Bernard Cazes: *Histoire des futurs*. París, 1986
Joseph Deken: *Silico Sapiens*. Bantown, 1986
Futuribles Internacional: *Le monde à l'horizon 2000*. París, 1987
Michail Gorbachev: *Towards a better world*. NY, 1987
Michail Gorbachev: *Perestroika: new thinking for our country and the world*. NY, 1987
Bary B. Hughes: *World futures: a critical analysis of alternatives*. Baltimore, 1985
IFRI: *Ramsés 89: le monde et son évolution*. París, 1988
IIASA: *Energy in a finite world*
IIASA: *Food and agriculture project*
OCDE: *Interfutures*. París, 1989
Anthony Judge, ed.: *Encyclopedia of world problems and human potential*. Munich, 1986
Herman Kahn, ed.: *The Resourceful Earth: a reponse to "Global 2000"*. NY, 1984
Michael Kidron i Ronald Segal: *The newstate of the world atlas*. NY, 1984
Vassili Leontief: *1999*. París, 1977
Eleanora Masini, ed.: *Visions of desirable societies*. NY, 1982
John Naisbitt: *Megatrends*. NY, 1982
World Ressources Institute: *World enough and time*. New Haven, 1986
Brian Stableford: *Future man*. 1984
Alvin Toffler: *The Third Wave*. 1980
World Comission on Environment and Development: *Our common future*. NY, 1987
World Bank: *World development report 1989*
Gin Lin Zhen: *Study on the future*
-

Font: *WFSF Newsletter* vol. 15. n 3 (1989)

Quadre 9. "Quatre decennis a la recerca dels temps futurs"

període	anys	autor	lema
1. "Postguerra"	1948-1962	G. Orwell	"1984"
2. "Els feliços 60"	1962-1973	D. Bell H. Kahn M. MacLuhan A. Toffler	"La societat postindustrial" "L'any 2000" "El vilatge global" "La tercera ona"
3. "El decenni de l'escassetesa"	1973-1982	a) Club de Roma b) ONU J. Tinbergen V. Leontief	"Els límits del creixement" N.O.E.I. R.I.O. "1999"
4. "El decenni tecno..."	1982-...	Bressand/Disler Y. Massuda W. P. Dizard R. Maitland	"Xarxòpolis" "Societat de la informació"

Font: Bressand + Distler, 1985.

Finalment, cal fer referència als assaigs de regionalitzar (i sectorialitzar) els estudis sobre el futur, més enllà de la dualitat Europa-Amèrica. Aquí, els punts de partida són els treballs coordinats per l'economista Jadish N. Bhagwati, per encàrrec del World Law Fund i el de Jan Tinbergen com a informe del Club de Roma. Aquest últim ha tingut una difusió -potser propiciada per les bones "relacions públiques" del Club- que no ha tingut el primer. I, en canvi, l'aportació de Bhagwati és d'un interès fora de dubte, en part perquè albira el pes creixent de la Xina i l'Índia en l'ordre mundial del futur (entre altres raons perquè la població d'aquests dos estats sumada representa més d'un 35% de la població mundial i tenen a la fi del segle un nivell de satisfacció de necessitats relativament bo. Vegeu el cap. 12 de Gough 1992).

El treball coordinat per Bhagwati, a més, no oblida vectors-clau per al futur: el rol de les empreses multinacionals (que és analitzat per un

lúcid expert: Stephen Hymer), el paper del comerç internacional (estudiat pel canadenc Harry Johnson) i del SMI (Robert Triffin).

Quadre 10. Economia i ordre mundial a l'any 2000

I. Introducció

Jagdish N. Bhagwati: Ajut internacional, polítiques d'immigració i tecnologia.
¿Crisi creixent i impracticabilitat de l'ordre mundial?

II. Perspectives globals

Paul N. Rosenstein-Rodan: Afortunats i desposseïts a l'any 2000

Thomas E. Weisskopf: Capitalisme, subdesenvolupament i el futur dels països pobres

III. Prediccions socialistes

Josef Pajestka: Els tres sistemes socio-econòmics a finals del segle XX

Lev V. Stepanov: L'economia mundial i el futur del món: corbes carregades de perills

IV. Institucions internacionals

Stephen Hymer: Economia política de la corporació multinacional

Jan Tinbergen: Construcció d'un ordre mundial

Harry G. Johnson: Comerç mundial i convenis monetaris

Robert Triffin: El SMI de l'any 2000: pronòstics segurs a llarg termini, laberints que no es poden predir a curt termini

V. Perspectives regionals

1. Osvaldo Sunkel / Carlos F. Díaz: Amèrica Llatina

2. Dharan P. Ghai / Ali A. Mazrui: Àfrica

3. Shigem Ishikawa: Xina

4. Pitambar Pant: Índia

Font: J. Bhagwati i *World Law Fund*, 1972.

III. QÜESTIONS DE MÈTODE

1. Possible, probable, preferable

La riquesa del lèxic que hem heretat i que anem inventant dia a dia a l'entorn del futur és una prova d'un interès persistent i, potser, creixent. A l'antiguitat clàssica, augurs, sibil·les, pitonisses, oracles, arúspexs, sacerdots, profetes, endevins, astròlegs i vidents anunciaven, emetien o pronunciaven presagis, averanys, profecies, vaticinis, revelacions, anuncis i prenuncis, horòscops.

Des de sempre els homes han fet conjectures (sobre el passat, però també sobre el futur), s'han volgut anticipar als esdeveniments, han tingut premonicions, han prefigurat amb imaginació tot el que han pogut i han assajat de fer pronòstics (o prognosi), sovint a partir de projeccions, o de càlculs de probabilitats d'allò que era possible.

El futur, l'esdevenidor, o l'avenir han interessat sempre vivament. A partir d'un cert moment, la previsió (i la prevenció) basades en projeccions, prospeccions, intuïcions, prefiguracions, però també en desigs, preferències, somnis, quimeres, pors han ocupat un lloc important en la vida científica.

Els estudis científics sobre el futur, és a dir, els estudis basats en dades (informació, experiència) i teoria (models), s'han hagut de plantejar, forçosament, la qüestió dels valors. La distinció entre futurs possibles, futurs probables i futurs preferibles esdevé, així, una distinció clau.

Un dels més brillants descriptors del futur possible, Arthur C. Clarke, comença un llibre *-Juny 20, 2019-* amb una cita del primer llibre de John D. Bernal. A les primeres ratlles de *The world, the devil and the flesh* (1929) llegim exactament això: "Hi ha dos futurs, el futur del desig i el futur del destí, i la raó humana no ha après mai a separar-los". El futur del desig és el futur preferit. El futur del destí és el que

veiem com a possible i, sobretot, com a probable. Hi ha molts futurs possibles. Aquest és el camp de la ciència-ficció (o de la "ficció científica", com li agrada subratllar a Antoni Roca) i de la política-ficció.

No tots els futurs possibles són probables. Hi ha menys futurs probables. Els estudis de prospectiva tant si estan basats en mètodes objectius, com si es basen en mètodes subjectius, o sistèmics, redueixen les gairebé infinites probabilitats imaginables a moltes menys probabilitats.

Ara: Bernal -Clarke ho recull- ens adverteix que ens és molt difícil separar el possible o el probable destí, del molt real desig, de la molt íntima, personal, preferència.

El futur preferit no és el mateix per tothom. Aquest és l'àmbit de les utopies (i, per al futur no-desitjat, temut, de les utopies negatives o dystopies). A més, per a molts i per moltes raons, pensar en el futur és inútil (car, per exemple, no "hi ha futur") és autocondemnar-se al fracàs intel·lectual, o, ho veurem també tot seguit, és pensar en un present que s'auto-reprodueix o en un passat que es vol o es tem que torni.

Ara: la idea més suggestiva és la de Bruce Page (1985), que ell diu que extreu de R. G. Collingwood. Sí, afirma Page, "tots els futurs es construeixen a partir d'actes humans, a major nombre de persones intervenint, major serà el nombre de futurs possibles". Avui, doncs, hi ha més futurs possibles que ahir. D'altra banda, segueix Page, avui som més capaços de predir i, en els pròxims temps, ho serem encara més. La raó és simple: "Cada cop hi ha més persones que disposen de màquines capaces d'elaborar, provar i corregir models de futur". Entre altres causes perquè és "cada cop més barata la capacitat de càlcul mitjançant ordinadors, la qual cosa implica una distribució molt més àmplia per a formular la pregunta: què passaria si...?, que és el punt de partida de tot intent de veure més enllà del present".

Hi ha més futurs possibles perquè som capaços de pensar més futurs i hi ha més probabilitats que els futurs possibles (i probables) s'assemblin als futurs desitjats o preferits, car la nostra possibilitat

d'intervenció creix a un ritme molt més ràpid del que som capaços de copsar.

Si fins ara els futurs possibles eren el terreny de la ciència-ficció, els futurs probables, terreny de la prospectiva i els futurs preferits eren generats des de les utopies, l'observació de Bruce Page complica l'esquema. Futur probable i futur preferit poden acostar-se i, a més, els futurs possibles augmenten com a conseqüència de l'augment dels qui tenen la capacitat de càlcul. Cada cop hi ha més gent que pot -i sap- pensar (i, per tant, influir en el futur, partint de bases científiques).

Annex 1. Fabra, hereu de l'Antiguitat

Una lectura atenta dels mots dedicats a la qüestió del temps futur al *Diccionari* ens revela, de seguida, un pes aclaparador dels vells mots, de l'herència cultural greco-llatina. El *Diccionari* és ple d'*augurs*, *oracles* i *sibil·les* i, com veurem, no inclou la *prospectiva*. Amb tot, hi ha una velada valoració negativa dels mètodes d'endevinar el futur dels antics, i un cert interès en la *prevenció*, la *previsió*, la *probabilitat* i el *pronòstic*. I breus i excel·lents definicions de *futurisme*, *imaginació* o *utopia*.

ANTICIPACIÓ	Acció... de fer que alguna cosa s'esdevingui abans.
AUGUR	En l'antiguitat, sacerdot que practicava l'endevinació.
AUGURI	Presagi. Allò que fa pressentir alguna cosa.
AUSPICI	Presagi.
AVENIR	Esdevenidor. Situació futura d'algú.
CONJECTURA	Suposició que hom fa per explicar com deu haver passat o deurà passar alguna cosa.
DESTÍ	Potència sobrehumana que, segons els pagans, fixava per endavant el curs dels esdeveniments.
ENCERTAR	No errar.
ENDEVINAR	Descobrir per mitjans sobrenaturals les coses futures o ocultes. Encertar el que vol dir un enigma.
ESDEVENIDOR	Temps futur. Situació futura.
ESDEVENIR	Passar d'un estat a l'altre, adquirir un nou estat, qualitat, caràcter. Tornar-se.
FAT	Destí ineludible.
FUTUR	Allò que serà, el temps a venir.

FUTURISME	Sistema que, en una art, en una disciplina, etc. propugna la renovació total de normes i principis.
FUTURISTA	Partidari del futurisme.
FUTURITAT	Qualitat de futur.
IMAGINACIÓ	Facultat de formar combinacions d'imatges, conceptes i sentiments que no forneix la realitat.
HORÒSCOP	Observació de la situació de certs planetes per la qual es pretén endevinar el destí d'algú.
ORACLE	En l'antiguitat clàssica, resposta feta en nom de la divinitat al qui va a consultar-la al seu temple.
PERSPECTIVA	Aspecte sota el qual ens representem un esdeveniment més o menys allunyat.
PITONISSA	Sacerdotessa d'Apol.lo que donava els oracles en el temple de Delfos. ¶
PLA	Allunyament més o menys gran en què són col.locades en perspectiva les persones o coses representades.
PLANIFICACIÓ	...
POSSIBLE	Que pot fer-se, que pot ésser o esdevenir-se.
PRECURSOR	Que assenyala o anuncia l'adveniment d'alguna cosa.
PREDESTINACIÓ	Acció de destinar per endavant alguna cosa, especialment, destinar Déu per endavant algú a la salvació o a la damnació.
PREFERIR	Posar (algú o alguna cosa) per damunt d'un altre o d'altres en estimació, favor, etc.
PREFIGURAR	Representar per endavant alguna cosa.
PREMONICIÓ	Acció de moure per endavant a l'acció.
PRENUNCI	Anunci anticipat.
PRESAGI	Senyal que anuncia un esdeveniment futur. Pronòstic. Auguri. Averany.
PRESSENTIMENT	Impressió o convicció que ha d'ocórrer quelcom, especialment desagradable, calamitós.
PREVENCIO	Acció... d'advertir per endavant algú d'alguna cosa, preveure alguna cosa per impedir-la, evitar el seu efecte; disposar, per endavant, l'ànim d'algú en un sentit favorable o desfavorable.
PREVISIÓ	Acció de... veure, concebre per endavant allò que ha d'ocórrer.
PROBABILITAT	Qualitat de probable.
PROBABLE	Allò que hom té raons suficients per inclinar-se a veure que s'acomplirà, que s'esdevindrà; de què la certesa té més raons en pro que en contra.
PROCRONISME	Acció d'antedatar un esdeveniment.
PROFECIA	Predicció de qui, inspirat per Déu, parla en nom seu desdeveniments futurs.
PROGNOSI	Pronòstic, especialment del curs d'una malaltia.

PROGRAMA	Enunciació del que es vol fer.
PROGRAMACIÓ	...
PROJECCIÓ	Acció de llançar endavant, a distància.
PROLEPSI	Anticipació.
PRONÒSTIC	Conjectura del que s'ha d'esdevenir treta de certs senyals: "Pronòstic del temps".
PROSPECTE	Enunci d'una obra per aparèixer, d'un establiment, d'una mercaderia, etc., que es distribueix per atraure clients, compradors, etc.
PROSPECCIÓ	...
PROSPECTIVA	...
REVELACIÓ	Acció de... fer conèixer allò que es tenia amagat.
SIBIL·LA	En l'antiguitat, dona que hom suposava que tenia el do de predir l'esdevenidor.
UCRONIA	...
UTOPIA	Concepció imaginària d'un govern ideal, d'un ideal irrealitzable.
VATICINI	Pronòstic, profecia.
VIDENT	Profeta.
VISIONARI	Que té visions, que veu coses que no existeixen sinó en la seva imaginació.

Font: Pompeu Fabra, 1968.

2. Prospectiva i retrospectiva

Una manera d'entendre els estudis sobre el futur (prospectiva) és comparant-los amb els estudis sobre el passat (retrospectiva, o història).

1. Els estudis sobre el futur són globalistes, per bé que pot haver-hi especificacions regionals. En canvi, la història és, generalment, història nacional, o local. Les dites, "històries mundials" són, pràcticament sempre, juxtaposicions d'històries dels grans estats-nació.

2. Els estudis sobre el futur, estudis de conjuntura i precisions a llarg termini a part, són estudis sobre períodes llargs de temps: normalment 20-30-40 anys, però també més.

Els estudis sobre el passat han tendit a parcialitzar el temps. Nombrosos treballs són monogràficament dedicats a breus períodes, a curtíssims lapses de temps en els quals, suposadament, han succeït

"esdeveniments decisius". És clar que hi ha excepcions, en tots dos sentits: *20 july, 2019* d'Arthur C. Clarke, o *The world and the west* d'Arnold Toynbee.

3. Els estudis sobre el futur són, necessàriament, trans-disciplinaris. No tindria sentit separar les pre-visions demogràfiques de l'estudi dels canvis culturals, de l'evolució previsible/possible de la producció i la distribució o de les transformacions polítiques. En canvi, els estudis històrics són, normalment, disciplinaris: tenim separadament història demogràfica, història econòmica (i història agrària, història industrial, encara no, història dels serveis), història del dret, història política, història de les mentalitats. La idea d'"història total" és un projecte contínuament ajornat. Potser Kenneth Boulding tenia una certa raó quan escrivia amb duresa que la historiografia tenia dificultats a construir models teòrics (Boulding, 1964).

4. En canvi, si s'analitzen amb un cert distanciament, les diferències metodològiques no són grans pel que fa als mètodes objectius. L'extrapolació -que és usada en molts treballs prospectius- és, de fet, usada, també pels historiadors, que, sempre, parteixen del temps 0, la situació actual, i, dins d'un procés retroactiu, s'encaren als valors passats de les variables definides prèviament (o seleccionen fets significatius, partint, és clar, d'esdeveniments actuals). En certa forma, doncs, extrapolen a la inversa. De fet, tant futuristes com passatistes usen, profusament, el mètode analògic.

Ara: el mètode dels escenaris com a tal, tan útil en els treballs sobre el futur, no és usat en història, per bé que hi ha aportacions d'història ficció, que inclouen hipòtesis interessants.

Pel cantó dels mètodes subjectius, els *panel*, els *brain/storming* i la tècnica Delphi que caracteritzen bona part dels estudis sobre el futur, tenen el seu equivalent en l'ús de l'*erudició*, és a dir, de les cites (escrites, però, també orals) d'uns experts, o testimonis, que l'analista encavalca a gust seu. De vegades, gairebé *face to face*, com als panels, de vegades, més tempestuosament.

Si els estudis sobre el futur s'han de basar en models, sovint, globals, els treballs historiogràfics erudits poden no utilitzar-los (la qual cosa,

naturalment, no és gens bona). Ara: de fet, en la historiografia hi ha sempre hipòtesis implícites que, si no s'expliciten, poden ésser limitadores.

La falsació dels resultats de les recerques efectuades no és senzilla. Els estudis de prospectiva tenen sempre un horitzó temporal: en la proximitat de l'any 2000, ja és possible fer un balanç de tots aquells treballs de la dècada dels 60 (o dels 70) que tenien com a horitzó la fi de segle. (O bé, fer com Jean Fourastié que, el 1947, publicà *La civilisation de 1960* i, a la quarta edició, ho canvià per *La civilisation de 1995*. Orwell, per desgràcia per a ell, no ha pogut fer el mateix amb *1984* (que, de fet, era 48 a l'inrevés i, ben entès, no és un estudi sobre el futur, car és una dystopia).)

En els estudis sobre el futur, doncs, la falsació és relativament fàcil: n'hi ha prou amb el pas del temps. Per contra, amb la història és molt més difícil: per a la història antiga, anterior al segle XX, la comprovació depèn molt de l'atzar.

5. El tipus d'explicació que donen els estudis sobre el futur i els estudis sobre el passat és ben diferent. L'explicació sobre el futur és condicional, probabilística i s'expressa, sovint, de forma estructural: el que els analistes expliquen és el funcionament simultani d'un conjunt de variables, que formen estructures estables. Per contra, l'explicació sobre el passat és lineal i causal. Hi predomina la descripció, aparentment separada de valors i normes (per bé que, és clar, sempre hi són presents). En canvi, els estudis sobre el futur són forçosament descriptius i normativistes al mateix temps. Els valors hi són gairebé sempre explícits.

L'explicació històrica es basa en la successió, en la continuïtat, en el "fil dels esdeveniments" (que, sovint, no deixen veure el teixit). L'explicació sobre el futur inclou continuïtat, simultaneïtat i discontinuïtat, car, excepte en el cas dels estudis que tenen com a conclusió (o com a hipòtesi) la idea de la reproducció del present (i de la fi de la història, o de la fi del futur), en tots els altres casos, el futur apareix com a "nou", com a diferent, per bé que projectat des del present.

6. Els límits científics dels estudis sobre el futur i dels estudis d'història són, en part, semblants i, en part, diferents. En els dos tipus d'estudis hi ha escassetat o insuficiència de dades interessants (i, en el cas de la història, "excés" de dades no rellevants), i hi ha valors no explicitats que enfosqueixen l'explicació, justament perquè no es fan visibles. També ens trobem davant dels límits psicològics de l'analista (que reflecteixen la psicologia col·lectiva). En la retrospectiva, els límits vénen donats per la tendència a l'oblit (que pot ésser, fins a cert punt, bo) i a la negació del passat (que és, això sí, greu). En la prospectiva, s'oscil·la entre la por al futur (i, per tant, a la preferència per "no pensar-hi") i la indiferència espontània, o forçada.

Per últim, els límits que provenen de la superposició del temps: pel que fa als estudis de prospectiva és freqüent l'auto-alteració, és a dir, l'impacte d'una pre-visió sobre els esdeveniments futurs pot ésser tan gran, que s'auto-realitzi (tant si la previsió és positiva com si és negativa) o, *sensu contrario*, que l'auto-destruïxi, car la societat no vol, per raons diverses, que aquella previsió arribi a produir-se realment. L'auto-alteració, doncs, és un límit dels estudis de futur, tal com ha assenyalat Eleanora Barbieri, però, al mateix temps, caldria afegir que és una de les seves grans virtuts, car és una demostració de la seva eficàcia política.

En els estudis de retrospectiva pot succeir quelcom de semblant: els analistes poden modificar normativament el passat ("l'invent de la tradició" descobert per Eric Hobsbawm) per tal d'intervenir sobre el present (i, en definitiva, sobre el futur). Fóra, doncs, una auto-alteració de la història en funció de la construcció, en positiu, o de la des-construcció, en negatiu, del futur.

En conclusió, les diferències tècniques entre els estudis sobre el futur i els estudis històrics són menys fortes del que, *a priori*, pot semblar. I, en el treball de recerca, és clar que els estudis sobre el futur parteixen de dades i de tendències històriques (i que els analistes del futur han d'ésser, alhora, uns bons analistes del passat). En canvi, sovint, la recerca historiogràfica no té en compte les tendències a llarg termini, i la construcció teòrica del futur queda permanentment posposada. És clar que això no succeeix en els treballs sobre el passat

de més interès, i, de fet, molts treballs d'"historiador del passat" han esdevingut utilíssims per als analistes del futur.

Quadre 1. Retrospectiva / Prospectiva

	Retrospectiva	Prospectiva
1. espai	local-nacional	global-regional
2. temps	tancat, curt	llarg, obert
3. disciplines	N, fragmentació	trans-disciplinarietat
4. mètode	1. extrapolació "inversa" 2. analògic erudició panel 3. hipòtesis implícites 4. comprovació	1. extrapolació escenaris analògic 2. brain-storming panel mètode Delphi 3. models 4. comprovació
5. explicació	A. lineal, causal B. descripció C. continuïtat D. probable	A. condicional, globalística, estructural B. normativitat C. simultaneïtat, discontinuïtat D. probable, possible, desitjable
6. límits	1. dades insuficients 2. valors no explícits 3. psicològics: oblit, negació 4. modificacions del passat interventores en el present	1. dades insuficients 2. valors no explícits 3. psicològics: por vs. indiferència 4. auto-alteració, (auto-realització, auto-destrucció)

Font: Elaboració pròpia i E. Barbieri, 1986.

3. Prospectiva i marxisme

Durant una anys, "algú" semblava interessat a produir un cert enfrontament teòric entre els estudis sobre el futur i el marxisme. Un bon testimoni d'aquest fet fóra el recull d'entrevistes radiofòniques -i "sense guió previ"- realitzades per G. R. Urban i Michael Glenny i transmeses inicialment per les ones de Radio Free Europe, el 1970-71.

En la introducció, tot prevenint el lector, Urban assenyala que "el tipus de conversa pregunta-resposta... proporciona només una xarxa de malla grossa al discurs intel.lectual. Capta els punts grossos, però permet als més fins que s'escorrin" (Urban, 1973).

En els diàlegs que Urban i Glenny mantenen amb un conjunt de personalitats de camps ben diferents, els "punts fins" que s'esmunyen del discurs principal (perquè la xarxa d'un diàleg col.loquial ho permet) tendeixen a esdevenir "punts grossos".

Exemples: Primer: En el diàleg amb Philip Rief surten, espontàniament, idees com la de l'impuls que la cultura marxista dóna al desenvolupament tecnològic (que no és vist "amb el recel amb què fou examinat pels contemporanis conservadors de Marx") i, alhora, la idea de "els elements escatològics que conté la cultura marxista". Rief fa referència explícita al concepte de "home nou", que, segons ell, no ha sorgit. Identificant abusivament cultura marxista amb cultura soviètica, diu: "La cultura soviètica és al 1970-71 obertament conservadora, mentre que la cultura anglo-saxona és decididament radical... el marxisme oficial és totalment conservador en el pla cultural". La pregunta que ni Urban ni Glenny no fan és: "Tota la cultura anglo-saxona és radical, o només ho és l'empeltada de marxisme, en totes les seves variants?". En qualsevol cas, una variable *dura* (Cazes) com és la tecnologia hauria rebut, segons Rief, l'impuls creatiu del marxisme.

Segon: En l'entrevista amb Werner Heisenberg hi ha una pregunta sibil.lina: "Vostè creu que els canvis revolucionaris que s'han produït en el nostre segle (i aquells que poden produir-se en el futur) poden o podran ésser efectius si no es presenten vestits amb les gales de la religió? El marxisme i especialment el maoisme poden ésser

considerats com a estructures religioses en el sentit més ampli. ¿El canvi radical, en el futur, haurà de recórrer a aquesta tècnica, que podríem denominar de l'opi, o podrà realitzar-se dins de l'estructura d'una exposició raonada purament tecnològico-científica?". És a dir, si, més amunt Urban-Glenny descobreixen el caràcter exclusivament "tècnic" de l'impacte del marxisme, ara, davant de Heisenberg, físic, racionalista, insinuen la seva vessant religiosa. La resposta de Heisenberg depassa tota previsió: "Tot canvi radical, per molt científic o tecnològic que sigui, ha de cercar de crear la lleialtat de la gent, i això només pot aconseguir-se apel·lant tant a la racionalitat com a la irracionalitat de la ment de l'ésser humà... Si vostè utilitza la paraula 'religió' en el sentit més ampli, és a dir: si l'aplica al llenguatge comú que la gent usa quan parla del significat de la vida i de la mort i de l'existència humana, aleshores és lògic que en els pròxims cent anys sorgeixi un nou llenguatge comú, ara, probablement vàlid per a totes les cultures. Aleshores es podria parlar del ressorgiment d'una nova religió. Personalment, no m'oposaria a dir-ne 'religió'..."

Heisenberg no cau, doncs, en el petit parany dialèctic que Urban li ha posat. Heisenberg no rebutja el marxisme (o el maoisme) perquè són "religions". Al contrari: veu necessari, de cara al futur, "un nou llenguatge comú", una "nova religió" per a una societat mundial unificada. I, ben a les clares, ni diu ni insinua que aquesta nova religió no pugui ésser la religió que ha "engalanat" els canvis revolucionaris del segle XX.

Tercer: En la conversa amb Eric Jantsch, Urban fa una nova -i provocadora- pirueta: "Els partits comunistes, a la Unió Soviètica i a l'Europa oriental, han estat planificant les seves economies i les seves societats des del mateix dia en què varen ascendir al poder. Ara, a l'Europa occidental i als EUA, se'ns diu que, si no escoltem les veus dels planificadors a llarg terme, ens trobem abocats als revessos més profunds... ¿Acabem de descobrir el que ja coneixen, des de fa molt temps, els partits comunistes?".

La resposta de Jantsch és contundent: "La planificació comunista ('tal com es practica a l'Europa oriental') és mecanicista perquè assumeix que l'estructura dins la qual ha de fer-se la planificació ja està donada". El marxisme, doncs, ("a l'Europa oriental", matisa) seria incapaç

d'inventar i/o crear noves estructures, i tindria una visió continuista, mecànica del futur, que seria entès com a prolongació lineal del present. Una idea ben diferent, doncs, de la idea del marxisme-religió de més amunt.

Quart: És a la conversa amb Ossip K. Flechtheim on el devesall de provocacions intel·lectuals és més gran. Urban afirma d'entrada que "la recerca orientada vers el futur ha estat acollida amb ben escàs fervor a l'Europa de l'Est... ¿On es troba el marxisme com a anàlisi prospectiva, segons la manera de veure les coses que té el futuròleg modern?: És a dir: a l'Est hi ha "escàs entusiasme" i a l'Oest -modern- veiem el marxisme com a antic. La resposta de Flechtheim conté elements que es podrien qualificar de vacil·lants i un xic contradictoris: d'un costat, "als països comunistes... la versió leninista dels ensenyaments de Marx continua essent la ciència del futur" i els costa molt d'acceptar la "moderna futurologia"; d'altra banda, "a l'Oest... hem descobert súbitament... Monsieur Jourdain, el personatge de Molière que tot d'una s'adona que ha estat parlant en prosa tota la vida. En un cert sentit, tots els grans projectes i plans, a partir de 1929, a la Unió soviètica contenen els elements bàsics de la futurologia: la planificació i la predicció de llarg abast".

Pel que fa a la qüestió de noms, Flechtheim explica com, d'ençà 1968, s'usa "futuresologia" a Txecoslovàquia, Polònia, la Unió soviètica, per bé que a la Unió es prefereix dir "previsió social".

Flechtheim diferencia tres tipus d'estudis sobre el futur. Primer: les prediccions autèntiques en camps restringits, basades en extrapolacions. En aquest tipus, diu, no hi ha diferències Est-Oest. Segon: la planificació econòmica. "Centralitzada i compulsiva" a l'Est, indicativa a l'Oest. També aquí es pot trobar "una certa aproximació". Tercer: les premisses generals, les grans visions, la filosofia. És aquí on les diferències són més grans. A l'Est, amb l'excepció txeca, només hi ha "expectatives optimistes", "grans avenços". A l'Oest, "no tenim res de semblant a aquesta concepció tancada de les expectatives futurològiques. Tenim una gran varietat de concepcions quan ens movem de dreta a esquerra dins l'espectre polític".

De nou, una resposta brillantíssima: el marxisme de l'Est és tancat, a l'Oest hi ha diversitat, i per tant, implícitament, possibilitat de prospectiva d'esquerres. La pregunta següent d'Urban no podia ésser altra: "On situaria vostè l'escola de Herman Kahn dins d'aquest espectre? I la resposta, sense ambigüitats: "A la dreta". I afegeix: "El seu model de futur està basat no en el que són els Estats Units el 1970, sinó en el que van ésser el 1950".

L'argument porta a la hipòtesi de la convergència: "M'inclino a veure en la futurologia un mitjà per a cercar el que podria denominar-se *tercer camí*... un nou sistema social que incorporarà característiques específiques de l'Est i de l'Oest". L'exemple històric més pròxim és Txecoslovàquia: és significatiu -diu- el fet que el moviment txecoslovac de reforma estigués influït intel·lectualment, teòricament i espiritualment- pels futuròlegs txecs, que s'havien dedicat a aquest tipus de treballs durant diversos anys sota els auspicis de l'Acadèmia de Ciències".

Quadre 2. Tres tipus de prospectiva

	mètode	àmbit espacial	àmbit temporal	exemple
1. Predicció	extrapolació	restringit estadística	curt/mirjà	projecte pla
2. Planificació	opcions alternatives	ampli	mitjà	plans indicatius programació
3. Visió general	escenaris	global	llarg	"filosofia" de la recerca

Font: O. K. Flechtheim i G. R. Urban, 1971.

El cas d'Alvin Toffler és interessant. En un llibre-entrevista dóna pistes, i veritables explicacions, sobre les seves relacions amb el marxisme. Parla del seu "antic mestre James Burnham", que, per la seva banda, podria ésser definit com a "antic trotsquista". Literalment, sense fer jocs de paraules. En qualsevol cas, tant Burnham com Toffler

(com Orwell, per cert) estarien tocats pel "marxisme dur" o d'esquerra, representat, entre altres, per Lev Trotski. De fet, Marx és l'autor més citat per Toffler, en *Previews and premises*, exactament en onze pàgines (els següents són: Milton Friedman, quatre vegades, i John K. Galbraith, tres vegades).

Les opinions de Toffler, en la fluïdesa d'una conversa, són curioses: per una banda, la teoria de Marx és una teoria de la Segona onada que no serveix per a analitzar la societat actual: "És com limitar-se un mateix a utilitzar una lupa a l'edat del microscopi electrònic". D'altra banda, "siguin o no conscients, fins i tot aquells que es burlen de Marx, han estat influïts per ell, de la mateixa forma que han estat influïts per Newton, Darwin i Freud i altres grans intel·lectes que han moldejat la nostra percepció del món. Després de Marx, ja no va ésser possible pensar en la tecnologia de la mateixa forma que abans. Ja no va ésser possible ignorar les classes. Ja no va ésser possible veure la història com una continuïtat sense sorpreses. Ja no va resultar possible considerar la política i l'economia com categories separades hermèticament. Ignorar Marx en el món d'avui és ésser semianalfabet...".

En paraules de Boris Frankel, "Toffler és un conegut eclèctic amb fonts d'inspiració que van des de Gramsci fins a Milton Friedman... a desgrat del trasfons dretós de les estretes relacions de Toffler amb el govern i les grans empreses, l'anàlisi que realitza a *The third wave* és d'importància per als lectors d'esquerra" (Frankel, 1987).

Les entrevistes radiofòniques d'Urban i el llibre-entrevista de Toffler permeten, pel seu to directe, oral, desimbolt, d'arribar a dir coses que, normalment, costen de dir. Són, així, un bon repàs intel·lectual i històric de les relacions entre la prospectiva, una ciència i "una forma de mirar lluny i des de lluny", segons André-Clément Decouflé (1974) i el marxisme ("ciència i religió", segons Joan Robinson (1965)).

Prospectiva i marxisme es troben en l'anàlisi del futur (per canviar-lo), en la planificació (amb objectius), en la valoració del paper del canvi tecnològic i de la cultura. Però, no hi ha un sol tipus de prospectiva i el marxisme és els marxismes: un arbre (amb branques de diverses

espècies) o un mosaic (Gorman, 1993) (de colors i de qualitats diferents).

4. Metodologies d'autor

Alvin Toffler

Els posicionaments metodològics d'Alvin Toffler són -donada l'enorme difusió de la seva obra i la valoració positiva que en fan els seus col·legues, per exemple, Eleonora Barbieri, presidenta de WFSF- un punt d'interès poc discutible.

D'entrada, Toffler és un dels pocs intel·lectuals contemporanis que decideix, un cop sortit de la universitat i amb una llicenciatura a la butxaca, entrar a treballar a una fàbrica metal·lúrgica del sector de l'automoció. Com a "coll blau". Durant cinc anys. Ho decidí per raons "professionals", car veia que això era bo per a algú que es volia dedicar a escriure, i per raons polítiques: era una possibilitat de contribuir a l'autoorganització obrera. "Vaig aprendre tant a la fàbrica com havia après a les aules", diu. "No vaig descobrir ni un *noble salvatge* ni un *proletariat gloriós* a sota la granota blava... però vaig trobar molta intel·ligència, decència i sentit de l'humor en la majoria dels obrers".

El pas del treball de fàbrica al treball intel·lectual, el féu per mitjà del periodisme. No cal dir que el periodisme pot ésser -vegeu Gramsci, que Toffler cita- un excel·lent instrument de coneixement.

Per Toffler l'estudi del futur és en el moment present una necessitat: "en una societat i una economia que canvien, en particular, en un període de canvi revolucionari, tal i com ens trobem nosaltres avui, el passat es converteix en una guia molt poc segura per a les decisions que cal prendre en el present. En aquestes circumstàncies, pensar amb claredat respecte a les possibilitats del futur i tenir noves idees per a afrontar-les s'esdevé essencial per a sobreviure". Per què? Perquè les nostres actuacions presents estan influïdes per les nostres projeccions del futur. Així, fer prospectiva és, en una determinada mesura i,

naturalment, en un delimitat sentit, actuar sobre el curs futur de la societat.

En aquest punt, Toffler recorda la distinció entre possible, probable i preferible. De fet, "no hi ha *un* futur. Només existeixen futurs, en plural... Dintre d'aquests, existeix una sèrie, més petita, de futurs plausibles i probables. I, finalment, dins d'aquest últim conjunt, existeix un subconjunt més petit de futurs preferibles". La *ciència-ficció* ens presenta *futurs possibles*. La *prospectiva* està interessada en els *futurs probables*. I, per bé que Toffler no ho diu explícitament, el *futurisme* estaria preocupat pels *futurs preferibles*.

Pel que fa a les tècniques concretes de treball, Toffler distingeix entre les extrapolacions, que considera limitades i tan carregades de valors com qualsevol altra tècnica, i els mètodes no extrapolatius: classificació d'esdeveniments futurs en funció del fet que es reforcin o es refusin mútuament, elaboració de plans de contingència, formació de grups de "democràcia d'anticipació", amb petits grups d'experts, o amb grups grans d'inexperts. Ara: els mètodes extrapolatius i els mètodes qualitius no s'exclouen. Per Toffler cal combinar: a) les anàlisis quantitatives estadístiques que dona l'ús de l'ordinador, b) les lectures no únicament de llibres i d'informes tècnics, sinó també de revistes especialitzades, c) "les observacions i els informes de primera mà", els reportatges periodístics, i d) les entrevistes personals, els viatges, les trobades informals, les troballes casuals. És a dir: per a un treball, "cinc o més anys de lectura voraç: revistes tècniques, diaris estrangers, publicacions acadèmiques, cartes, resums estadístics, informes de diversos països, juntament amb idees agafades de novel·les, films o poesies, al costat d'entrevistes amb experts en camps com l'economia i l'estratègia militar, la música, els robots o els jardins d'infància".

Tota aquesta massa d'informacions i de dades s'ha d'organitzar utilitzant models teòrics del canvi social que siguin capaços d'explicar la complexitat dels processos de transformació de la societat moderna. El model teòric que hi ha al darrera de *The third wave* (1980) es desprèn de la distinció entre diverses esferes, diversos tipus de relacions i les tres onades que sacsegen, simultàniament, les societats contemporànies produint conflictes i canvis.

Quadre 3. Esferes, relacions, canvi

A. Esferes

- | | | |
|------|------------------|---|
| I. | tecno-esfera | sistema energètic, sistema de producció de béns i sistema de distribució |
| II. | sòcio-esfera | ecologia d'institucions socials (per exemple: model de família, model d'escola, model d'empresa) |
| III. | info-esfera | sistemes de comunicació |
| IV. | bio-esfera | medi global dins del qual actuen I, II i III |
| V. | esfera del poder | institucions polítiques formals i informals |
| VI. | psico-esfera | esfera de les relacions íntimes, la subjectivitat, la personalitat |
| * | cultura | principis de civilització, "super-ideologia": es reflecteix en totes les esferes, moldeja tota l'estructura |

B. Relacions

- | | | |
|----|-----------------|--|
| 1. | meta-relacions | relacions entre les sis esferes |
| 2. | micro-relacions | relacions entre cada esfera |
| 3. | tele-relacions | relacions entre elements d'una esfera i els elements d'una altra |

C. Canvi

- | | | |
|----|-----------------------|---|
| 1. | vectors: | combinacions interactives d'elements de <i>qualsevol</i> esfera (I-IV) (la tecno-esfera (I) pot conduir el sistema, però és moldejada per les altres esferes) |
| 2. | conflictes | a. macro-conflictes
entre les onades que travessen de forma simultània la societat
b. micro-conflictes
dins de cada institució, organització o indústria |
| 3. | actors de la política | a. partits, militants, polítics professionals
b. "científics i executius, filòsofs i feministes, mestres, infermeres, activistes dels drets civils, ecologistes, dissenyadors d'informació per a ordinadors" |
| 4. | atzar i individu | intervenen, dins de situacions "madures" |
-

Toffler té interès a distingir el seu model teòric d'altres models. En especial, el veu ben diferent de: a) els models deterministes tecnològics

i/o econòmics (en al·lusió, sense citar-los, al Huston Institute i a Herman Kahn?), b) els models que es basen en la seqüència d'estadis successius (que estarien representats per W. W. Rostow, que tampoc no és citat), c) els models dins dels quals la política, el poder són decisius ("la temporal cohesió de la OPEP" o el "Gran Salt Endavant" de Mao, no serien, en aquest context, res més que factors d'un procés - complex- més ampli), d) el marxisme "ortodox" dins el qual, opina simplísticament Toffler, la base (esfera I) determina la super-estructura (esferes II-VI).

En canvi, curiosament, Toffler no fa cap referència -ni oberta, ni implícita- al model ecologista que, seguint la seva terminologia, converteix l'esfera IV, la bio-esfera, en la peça que determina l'esdevenidor de totes les altres. Per exemple, a l'índex de noms citats de *Previews and premises* (1983) no hi ha cap dels noms dels autors d'informes per al Club de Roma.

Thierry Gaudin

L'esquema de *2100 récit du prochain siècle* (1993) és, a desgrat del seu caràcter discursiu, un cert model explicatiu global del funcionament conjunt de la societat humana en el segle XXI. L'esquema és deutor de la personalitat del director del treball. Thierry Gaudin és un *polytechnicien* francès que ha dirigit durant deu anys el Centre de prospectiva del Ministère de la Recherche. Vull dir que les variables tecnològiques ocupen, com veurem tot seguit, un espai central.

Gaudin utilitza com a punt de partida el càlcul fet per les Nacions Unides d'una estabilització de la població mundial entre 10 i 15 milions de persones vers 2050-2100. Per tant, la seva visió és d'un *planeta estabilitzat* a llarg termini. Aleshores, el centre de l'atenció es desplaça vers els problemes de les transicions, tot i considerant que som "a l'alba d'una nova fase de l'evolució de l'espècie humana: el canvi que s'anuncia supera la nostra imaginació". I el problema, segons Gaudin, rau en el fet que els analistes han subestimat els canvis i en l'extrema rapidesa amb què es difonen i s'encallen.

Ara: Gaudin anuncia, d'entrada, l'interès pràctic del seu desinteressat treball, car "és totalment necessari reflexionar a cent anys vista (perquè) la major part de grans decisions en la urbanística, l'agricultura, l'environnement, l'ordenació del territori, l'educació, les telecomunicacions i l'espai tindran efectes durant més d'un segle".

L'esquema de Gaudin, parteix de l'anàlisi de l'home com a primat molt evolucionat, i de la tècnica com a "poder del somni". Tot seguit -segona part- ve l'estudi de la tècnica en cinc aspectes: matèria, energia, temps, vida (i codi genètic) i màquina. Ve, després -tercera part-, un estudi dels límits, és a dir: dels quatre processos de transició vers l'estabilització: 1) transició demogràfica (i migracions importants), 2) transició agro-alimentària, 3) transició urbana, i 4) transició del medi ambient ("l'escalfament accelera la desertificació, però fa habitables nous espais a Sibèria i al Canadà").

En la quarta part, s'estudien els quatre tipus d'actors protagonistes de la història dels propers cent anys: 1) l'individu, 2) les empreses, 3) les nacions-estat, l'ordre polític; i 4) les noves organitzacions (o agències) mundials, com Amnesty International, Greenpeace o Intelsat.

Finalment, la superació dels límits, la descoberta de "nous horitzons": a) espacials, com ara els oceans ("la vida al mar tot just comença"), l'Antàrtida i l'espai exterior, b) espirituals ("espai interior"), en especial: l'educació (amb "programes educatius internacionals") i la trobada de les tres aproximacions al coneixement: "la Ciència, l'Amor i l'Art".

La conclusió és "un aire irreversible de llibertat d'esperit", només comparable als capgiraments del segle VI a.n.e., quan Buda, a l'India, Confuci i Lao Tsé a la Xina i Heràclit, Parmènides i Tales a Grècia van fer punt i a part amb les velles tradicions religioses. Al segle XXI, escriu Gaudin, "els déus són interiors" i "només són sagrats la Natura i l'Individu, tots els individus, la qual cosa implica el respecte pels drets de l'home". Si "la *societat industrial* ha estat centralitzada i tayloriana, el nou sistema teòric farà néixer una *societat de creació*" on "la descentralització, l'autonomia, la intel·ligència, la negociació i el tractament de la complexitat siguin capaços de conciliar l'eficàcia i el desplegament del potencial humà".

La metodologia de Gaudin té uns certs paral·lelismes amb la de Toffler, per exemple. La prospectiva és necessària. La tecnologia i la psico-esfera (esferes I i VI de Toffler) són vectors que marquen l'evolució social. Els actors són els individus, les empreses, les nacions-estat i les noves agències mundials. Els "nous horitzons espirituals" (la "superideologia" de Toffler) són l'impuls per a "superar els límits", etc.

No hi ha una explicitació dels procediments de treball. Però, pels resultats i l'exposició que se'n fa, és fàcil deduir que Gaudin combina les reflexions teòriques, l'anàlisi quantitativa, la informació de premsa i la saviesa popular dels proverbis.

La prospectiva, doncs, és lluny de qualsevol monisme tecnològic, de qualsevol reduccionisme quantitativista, però, també, del simple assagisme basat en "opinions" sobre el passat i el present.

IV. ELS ESTUDIS SOBRE EL FUTUR

Els estudis i les reflexions sobre el futur iniciats els anys 60 presenten una extrema diversitat. Ara: aquest fet no és un fet de percepció immediata, car, en general, som només lectors o seguidors d'aquells tipus d'estudis que s'adeqüen millor a la nostra visió del món. I els lectors, o els interessats, poden adoptar una actitud tan poc científica, tan poc reflexiva, com aquesta perquè molts dels autors i dels analistes els faciliten l'adopció d'un punt de mira estret, car massa sovint es mouen dins un horitzó conceptual tancat. En altres paraules: els diversos corrents d'estudis sobre el futur s'ignoren i/o se silencien mútuament. El diàleg, el debat, és curiosament escàs, i els fòrums realment pluralistes són comptadíssims.

Cal, doncs, emprendre un procés de treball ericà de dificultats: seguir pistes falses, veure com es desinflen noms i temes que, a priori, semblaven interessantíssims, i, simultàniament, descobrir -en aquest viatge exploratiu- autors i textos que han passat perfectament desapercebuts, o que, a desgrat de la data relativament pròxima de la seva publicació, han caigut en el pur i simple oblit.

Naturalment, cal seguir alhora diversos filons i, és clar, no limitar-se a cap àmbit disciplinar (les aportacions vénen de tots els camps: des de la física teòrica fins al periodisme de recerca), ni a cap àmbit cultural lingüístic, per molt fort que sigui el pes de la cultura anglosaxona.

És possible classificar els estudis i les reflexions sobre el futur en grans grups de pes específic molt diferent.

1. El futur, reproducció del present

El primer grup inclou els estudis que entenen el futur com una prolongació lineal, contínua del present. El futur esdevé així una reproducció íntegra del present.

Aquest primer grup és, alhora, el més important i el menys important. És el més important car, excepte en períodes de crisi, com recorda Raymond Williams, les societats aspiren, simplement, a reproduir-se sense gaires canvis: cal obtenir d'alguna forma -treballant, en general- "el nostre pa de cada dia", cal continuar -dins del que sigui possible- les activitats econòmiques de pares i avis, cal "plantar un arbre, tenir un fill i (potser) escriure un llibre".

Les principals novetats d'aquest futur re-productiu estan lligades als avatars del cicle de la vida individual/familiar; i, el gran estabilitzador d'aquesta visió és la moda que "reprodueix sempre el mateix com si fos sempre nou" (J. Picó, 1988). A més, tal com es diu en el llenguatge del sentit comú popular, "la moda sempre torna". O, una variant, "tal peça (o tal complement o joia) sempre estarà de moda".

Sovint, també, aquesta re-producció del present és vista dins d'una tendència general vers un cert empitjorament. Dominique Sicot (1992) ho resum en aquestes expressions: "El pitjor encara no ha vingut", "no hi haurà ningú per a pagar les nostres jubilacions", "l'estalvi s'acaba", "el subdesenvolupament és ineluctable", "la població del món explotarà". Aquestes *idees rebudes* que formen part del sentit comú tenen una força enorme. Constitueixen, de fet, la sal del coneixement popular del futur.

Naturalment, aquesta visió ingènua del futur com a reproducció del present està mediatitzada per diversos factors: edat, classe, estat físic, grup nacional, etc. En el cas de l'edat, és clar que diferents franges d'edat tenen visions diferents del futur. Per exemple, un estudi sobre l'atur, les pre-jubilacions i l'allargament de la vida, conclou amb un paràgraf que val la pena reproduir: "L'envelliment social retorna a l'angoixa de l'existència, la del temps, la de la vellesa i la mort. I, és més forta, car per primera vegada en la història, la societat no fabrica ideologies acceptades col·lectivament per afrontar l'existència. La llibertat sense model és, alhora, felicitat i pes intolerable. Cadascú s'espavila com pot. El bricolatge universal. L'acció individual i col·lectiva, l'acció de l'Estat i de la societat, els conflictes i compromisos de la nostra vida quotidiana. Però, pel moment, el futur és la crisi i l'atur. La història sembla avançar sovint a reculons. El

camí, aleshores, és difícil. 'Passat en runes, present descarrilat, futur a miques'" (Gaullier, 1982).

El futur, doncs, pot ésser la repetició, empitjorada, del present. La robotització, per exemple, es limita, per ara, segons alguns, a substituir força de treball (Coriat, 1984). Com que s'ha difós en plena crisi, la seva conseqüència immediata és un augment de la taxa de desocupació.

Aquest grup d'estudis és el menys important, perquè inclou una quantitat de treballs no gaire nodrida. Amb tot, hi ha, sobre la base de la visió auto-reproductiva de la societat, algunes aportacions que, com a mínim, cal qualificar com a suggestives. Aquestes aportacions són:

a) en positiu, la idea de "la fi de la història", de Francis Fukuyama (1992) que, de fet, sintetitza la constatació de la finalització d'alguns processos que ja es poden qualificar com a "històrics" i planteja la possibilitat real de l'auto-reproducció constant de l'actual model social, definit -i això és conceptualment greu- com a model estàtic.

b) en negatiu: Primer, la reflexió de la *clôture* (clausura, tancament) del sistema internacional, de René Dupuy (1989). Segon, la idea que "el futur ha mort i tot és, ja, present", que és al centre de tota la filosofia postmoderna, i que, de fet, recull i "re-nova" tota la cultura de la desesperança. Hi ha un tens "no-future" d'alguns grups de la cultura de l'auto-marginació, i un "no-future" difós des de l'acadèmia, sense risc.

Annex 2. L'aposta de Kahn i Wiener, un exemple de "El futur, reproducció del present"

El treball de The Hudson Institute, dirigit per Herman Kahn i Anthony J. Wiener, titulat *The year 2000. A framework for speculation on the thirty-three years*, publicat el 1967 per Mac Millan té, encara avui, un interès considerable. D'una banda, sabem que és una de les fites inicials dels estudis sobre el futur. Amb l'únic precedent, segons assenyala Daniel Bell en el pròleg de la col·lecció de llibres editada els anys 20 per Kegan Paul i E.P. Dutton (amb textos de J.B.S. Haldane o Bertrand Russell, que foren ràpidament glossats entre nosaltres per Joan Crexells al seu assaig "La ciència i el futur" (*Revista de Catalunya*, 1 (1924))).

D'altra banda, la distinció entre "projecció verosímil" o "lliure de sorpreses" (que genera un "món-tipus" configurat per variables-clau acceptades i esquemes alternatius improbables) és metodològicament aclaridora. Kahn i Wiener expliquen, amb una certa cura, la "tendència bàsica múltiple a llarg termini" que defineix el "món-tipus" futur. Després, introdueixen tres grups de "variants acceptades respecte al món-tipus": móns més integrats, móns més introvertits i móns més desordenats. I, finalment, s'ocupen del que no és probable -però sí, possible- que succeeixi entre el 1967 i el 2000: l'extrapolació de diverses tendències vers el desastre, els "malsons del segle XXI". Parlarem d'aquests darrers punts més endavant car ara ens interessa, sobretot, el primer. La tendència bàsica és, diuen, la continuació de la fase d'expansió que (als 60) s'està vivint en absència de conflictes generals greus. La "guerra total" de 1914-45 no es reproduirà. I, l'avenç dels països industrials vers les formes de la societat post-industrials, i de molts països subdesenvolupats (especialment de l'est i el sud d'Àsia i d'Amèrica Llatina) vers una "segona onada industrialitzada" marcaran l'horitzó futur del món.

Reproducció i ampliació del present, doncs, amb "variants". Projeccions lineals, rectilínies, de la tendència 1952-1967. Ara: aquesta opció per la perllongació de les tendències presents, que es basa en l'augment del paper efectiu dels governs en la direcció de la vida econòmica, és -expliquen Kahn i Wiener- una opció arriscada, car en els dos primers terços del segle, la no-continuïtat, la no-reproducció del present han estat els fets més destacats.

A la ratlla de 1900 no s'havia previst gairebé res del que succeiria en els primers decennis del segle. Segons Herman Kahn i Anthony J. Wiener, el món de 1900 es caracteritzava per: 1) pre-domini de la "civilització occidental" (Estats Units, Europa, Rússia i Japó), 2) generalització de la forma "sistema colonial", 3) acceptació del sistema parlamentari, 4) sentiment bàsic d'optimisme, progrés i superioritat de la raça blanca, 5) màxima difusió de la teoria liberal d'Adam Smith i de la teoria evolucionista de Darwin, i, en general dels ideals de la Il·lustració.

En canvi, al primer terç del segle XX, es produeixen un conjunt de processos "inesperats i sorprenents": a) revolucions socials (i racials)

de Mèxic i Xina, 2) Primera Guerra Mundial: mort i destrucció a Europa, 3) cinc imperis es desmembraren: el Reich, Àustria, Hongria, el Rus, el Turc i el Manxú, 4) pèrdua de confiança en la democràcia, èxit dels moviments totalitaris de massa, 5) pessimisme, dubtes, "decadència d'Occident", 6) generació i difusió de teories "desconcertants": l'atomisme, el relativisme, el subconscient: Böhr, De Broglie, Einstein, Freud i Schroedinger.

En el segon terç del segle (la metodologia dels terços és obligada perquè Kahn i Wiener publiquen *The year 2000* al 1967) hi ha també un conjunt de processos que l'any 1993 no es podien preveure. Si seguim la mateixa font, el segon terç del segle es caracteritza per: 1) creixement continuat del comunisme i del feixisme, 2) Segona Guerra Mundial, 3) "crims massius i migracions forçoses a gran escala, 4) guerra freda i neutralisme, 5) sorgiment de noves potències: Canadà, Xina i Índia, 6) "segona onada" de revolucions industrials a la perifèria europea i a les cultures xineses de fora de la Xina (Sudest asiàtic, Indonèsia, Pacífic), 6) aparició de societats postindustrials, 7) creixement econòmic basat en el perfeccionament de les polítiques econòmiques dels governs: polítiques postkeynesianes i postmarxistes.

Tallar a 1933 és un error. Els trets 1), 2) i 3), és a dir: tot el que envolta la Segona Guerra Mundial és molt més pròxim, molt més semblant als trets del període 1900-1933, que els trets 4) a 7), posteriors a 1945. De fet, des de l'acabament de la Segona Guerra Mundial, no s'han repetit els fenòmens negatius del període anterior. La desaparició del colonialisme per l'esfondrament dels imperis anglès, francès, belga i portuguès té unes altes característiques. Les revolucions socials a la mexicana o a la xina, no s'han repetit. Cuba o el Vietnam tenen significats diferents. La teoria de la "decadència d'Occident" no ha perdurat. L'èxit d'Einstein i de Freud ja no és "desconcertant", car és al darrer d'alguns dels desenvolupaments econòmics: la tecnologia de l'àtom i la tecnologia del subconscient s'han ramificat en múltiples direccions fins a penetrar i capgirar tots els processos de producció, distribució i consum...

Els trets definitoris, des de la perspectiva de 1967, del darrer terç del segle són:

1. Altes taxes de creixement (1-10% del PIB per càpita)
2. Sorgiment d'una societat mundial en l'aspecte de la transmissió i l'assimilació de noves tecnologies
3. Reglamentacions per a control d'armament, energia, pol·lució, transport, comerç i d'abast regional o mundial
4. Disturbis a les nacions "noves"
5. Avenç d'Europa i la Xina i decadència relativa d'USA i l'URSS

En canvi, Kahn i Wiener veuen improbable entre 1967 i l'any 2000:

- a. Depressió i estancament econòmics
- b. Desenvolupament de tècnica bèl·lica "no costosa" amb gran capacitat destructiva
- c. Polarització Nord-Sud, rics-pobres, Orient-Occident
- d. "Ressorgiment del comunisme" o revitalització del feixisme
- e. Noves filosofies, idees, religioses, tècniques de gran impacte
- f. El desenvolupament de l'ONU i altres organitzacions internacionals
- g. "Dinamisme econòmic de la Xina" (10% anual)

Si observem detingudament els dos enunciats anteriors podem dir que els trets 1, 2, 3, 4, i 5 han caracteritzat el darrer terç del segle XX. Ara, si seguim, diríem que també s'han produït alguns dels processos considerats com a improbables. Per exemple: un cert estancament econòmic (a) a partir d'un cert moment (anys 70), una reducció del cost de la tecnologia bèl·lica de punta (b) i, també, a partir d'un cert moment (fins els anys 70) el desenvolupament econòmic dinàmic de Xina (g).

Els punts (c), (d) i (e) són discutibles. Pel que fa a (c), la descoberta de nombrosos -i sobretot, poblats- estats amb economies GEIC¹ faria dubtar molt de qualsevol polarització.

El punt (d) també es susceptible d'interpretacions complexes: d'una banda s'ha produït no el ressorgiment sinó la desaparició d'una certa forma de comunisme primitiu (en bona part deguda a l'avenç continuat dels països de l'Est, avenç que exigia canvis en la superestructura política i ideològica), d'altra banda, l'afermament de l'evolució del comunisme asiàtic (i Sudafricà), i els petits èxits electorals del comunistes o neo-comunistes dels de Lituània, Polònia o Eslovènia a Nepal, Kerala, Bengala o Brasil.

La revitalització del feixisme és, també, ambigua, car a Europa, els seus continuadors són diferents i, fora d'Europa, els integrismes o els fonamentalismes no són identificables mimèticament amb el feixisme.

Pel que fa als punts (e) i (f), cal matisar: 1) el vell pacifisme, l'objecció de consciència, els moviments en favor del desarmament, etc. han pres una forta volada, 2) els moviments anti-discriminatoris han pujat, ha augmentat el respecte i l'atenció als individus sigui quina sigui la raça, ètnia, cultura religiosa, llengua, opció política i filosòfica i sigui quin sigui el seu sexe, la seva edat, el seu nivell de coneixements, la seva salut física i mental i la seva opció sexual, 3) l'augment de la consciència històrica i planetària, el respecte pel patrimoni cultural, artístic i natural de la humanitat, el conservacionisme (= / conservadorisme), 4) el boom dels petits estats i, alhora, el boom de les re-unificacions (Vietnam, Alemanya, Xina), de les Unions econòmico-polítiques (a Europa i Amèrica del Nord, la CEI, potser), debilita o reforça l'ONU?

Alhora, Kahn i Weiner preveuen l'emergència de la societat post-industrial dins de les societats més avançades en el període 1967-2000. Les característiques d'aquesta nova societat són:

¹ *Growth with Equity Industrializing Countries*, és a dir, "països que s'industrialitzen amb creixement i equitat". La idea és de l'economista xilè Fernando Fajnzylber.

1. Renda per càpita 50 vegades major que la de les societats pre-industrials
2. Terciari, predominant
3. L'empresa privada ja no és la principal font d'innovacions
4. Les necessitats les expressen per camins diferents al mercat
5. Renda mínima generalitzada
6. El "rendiment" en el treball ja no és fonamental
7. El mercat juga un paper de segon ordre al costat del sector públic
8. Generalització de la cibernètica
9. "Món reduït"
10. Aprenentatge continu
11. Canvi de valors: "l'interès nacional" substituït per "l'interès humà"

És clar que la societat post-industrial, o com a mínim, molts dels punts que la defineixen és, a la vora del 2000, un fet. El creixement de la renda -a desgrat de la llarga recessió iniciada als anys 70-, la terceriarització, el protagonisme creixent del sector públic, l'extensió de la renda mínima, el reciclatge continu, en són fets empíricament contrastats. D'altres, en canvi, se situen en una zona d'ombres: ¿"el mercat juga un paper de segon ordre"? ¿L'"interès nacional", substituït? Possiblement, el mercat i la nació tenen més pes específic del que d'antuvi es podia preveure.

Finalment, Kahn i Wiener se situen a l'any 2000 i realitzen conjectures per al primer terç del segle XXI. Són les següents:

1. Aparició de noves grans potències: Japó-Xina-Índia, Europa, Brasil i Mèxic

2. Nous interrogants polítics i filosòfics
3. La urbanització progressiva, qüestionada
4. Molts exemples de societats industrials i post-industrials
5. Èxit relatiu de la transició demogràfica
6. Èxit relatiu del control d'armaments i la política de seguretat
7. Acords internacionals, però no govern mundial
8. Als països en procés d'industrialització, continuïtat dels moviments irracionals i violents
9. A Europa i als Estats Units, retorn als valors hel·lènics, possible gràcies a l'opulència sense precedents de l'economia post-industrial

Si l'anàlisi de Kahn i Wiener és correcta, les perspectives per al primer terç del segle XXI ja han d'ésser visibles a la darrera dècada del segle XX. En aquest sentit, alguns dels punts que defineixen són perfectament visibles: algunes de les "noves grans potències" ja han emergit, la urbanització, les grans megalòpolis, han estat qüestionades, ja tenim molts exemples de societats industrials i postindustrials, la transició demogràfica a Xina, Sudest asiàtic, Indonèsia ha estat un èxit (amb notables variants "locals": des del *baby boom* del Vietnam fins al control fortíssim de la natalitat a Signapur), els acords sobre desarmament han entrat en una nova fase, l'Organització Mundial de Comerç, que substitueix el GATT és un pas més vers la creació d'institucions econòmiques d'abast global, etc. Resten els punts "filosòfics" (2 i 9) que caldrà discutir posteriorment.

Resumint, doncs, l'aposta de Kahn i Wiener ha estat, parcialment, guanyada pels seus autors, malgrat la "crisi" iniciada als anys 70 que ells, al 1967! no van preveure com a possible, i amb tots els matisos que cal fer en el terreny de la política-política.

2. El futur, retorn al passat

El segon grup d'estudis sobre el futur és, també, poc important quantitativament car inclou aquells treballs que detecten, en les tendències recents, signes d'un cert retorn a formes de vida del passat històric. Aquest retorn pot ésser interpretat de forma positiva, o bé negativament. En el primer cas, cal situar diversos tipus de reflexions, que, fins i tot, es mouen en plans diferents. Vegem-ho:

1) Tots els que creuen -o han cregut- que ha tocat "l'hora del mercat", o "l'hora liberal" estan descobrint un cert lliscament vers les formes de la societat classista del segle XIX. El futur neoliberal, tal com és formulat, és un retorn a l'economia, d'un oceà de petites i mitjanes empreses dins d'un mercat transparent, competitiu, sense barreres, d'abans de l'era dels monopolis, els sindicats, la publicitat i el *welfare*.

La proposta del número extraordinari de l'estiu del 1993 de *The economist*, dedicat als pròxims cent cinquanta anys, va en aquesta direcció, que és, d'altra banda, la filosofia original de la revista en el moment de la seva fundació, el 1843, en ple apogeu del liberalisme clàssic.

És a dir: aquest "retorn al passat" és, avui, al cap de bona part de les elits econòmiques del món, principals destinatàries del prestigiós setmanari britànic. Naturalment, no és l'única cosa que tenen al cap: també hi ha la gent que, en el seu estil i en el seu llenguatge, els parla de nous reptes, de noves realitats, societat-postcapitalista, tercera onada, societat de la informació, etc. Des de Peter F. Drucker (1993) a John Naisbitt (1990), des de J. J. Servan-Schreiber (1980) a Yoneji Masuda (1980), des dels informes del Club de Roma als papers de la IIASA.

2) El que Martin Walker, per exemple, defineix com a "ludisme positiu" (Walker 1985), o neo-ludisme, és a dir tot el denominat moviment conservacionista, que troba, en diferents moments del passat, formes de viure "alternatives" a les actuals. Les manifestacions pràctiques d'aquest neo-ludisme són molt diverses (Walker parla de l'activitat conservacionista en el lloc de viure, en la roba, en el menjar, en el mitjà de transport), però podrien afegir: en la cura del cos, en la sanitat, en les formes escolars, en l'esbarjo.

Les geografies del temps proposades (sovint, encobertament) com a alternativa, apleguen diverses opcions: des de la permanent fascinació per les "cultures primitives" o per l'antiguitat clàssica entesa com a estadi superior de la cultura humana, fins a l'interès per les múltiples avantguardes -polítiques i culturals- de la primera meitat del segle XX. Passant per les aproximacions a la "nova Edat Mitjana" (en els seus aspectes positius), l'anunci d'un "pròxim Renaixement" o l'anacrònica (o millor: ucrònica) proposta d'una "Belle Epoque".

Umberto Eco, Furio Colombo, Francesco Alberoni, Giuseppe Saco han publicat uns "documenti su il nuovo Medioevo" (1973), mentre que Roberto Vacca parla de "il Medioevo prossimo venturo" i Robert Heilbroner (1974), de les "cultures primitives". Vint anys després, la idea és represa per Alain Minc (1993). En canvi, Vacca, canvia. Ara ha descobert que som al llindar d'un "nou Renaixement" (Vacca, 1986).

És clar que les idealitzacions del passat no són un fenomen nou. El neo-classicisme de la Il·lustració, el romanticisme medievalista van iniciar dues tendències, polítiques, filosòfiques, artístiques que no han cessat de manifestar-se. El que és nou, relativament, és l'extrema difusió de les característiques bàsiques -i dels detalls- de les diferents cultures històriques. Aquesta difusió extraordinària és el resultat de la confluència de processos, en principi, perfectament diferenciats: a) l'escolarització i el pes que la història té en els currículums acadèmics, b) el boom de la novel·la històrica, dels films i de les sèries de televisió que puen les idees i imatges de la història, c) l'èxit de la forma "història de..." en la manera de presentar temes o matèries als *media*, a les col·leccions o als cicles d'activitats, i l'èxit, i per tant l'extrema proliferació, de commemoracions, aniversaris i memorials.

És clar que no tot l'historicisme pot ésser considerat com a neo-ludista, i que, al darrera de la reivindicació de formes de vida i de pensament del passat hi ha la promesa de programes d'acció per al present i per al futur. Però, en general, aquests programes no passen mai d'ésser enunciats genèrics: el primitivisme, el classicisme, el medievalisme, el liberalisme, el nacionalisme, el socialisme, l'anarquisme o l'avantguardisme reivindicats no arriben a sintonitzar realment amb les noves necessitats d'un present cada cop més lligat al futur, car les nostres societats presenten ja molts trets que les separen de les

passades. Si els romàntics i els postmoderns coincidirien dient "no future", per als moderns les noves realitats els portarien, fins i tot, en contra de les seves opcions personals, a pensar en "no past". (I, per als revolucionaris, només hi hauria un mot: "future".)

Ara, aquest retorn al passat, té, en alguns casos, una connotació clarament negativa, de retrocés no volgut, d'entrada a un món tenebrós, del qual semblàvem haver sortit. Per a alguns analistes, les dades que tracten els porten a descobrir "revenges de la història" (Suny, 1990).

Per exemple, l'entrada en una nova Edat Mitjana com a resultat d'un col.lapse general i sobtat dels sistemes que articulen la societat moderna és un fet perfectament previsible, diuen, donada l'extrema fragilitat d'aquests sistemes. En aquest cas, l'Edat Mitjana és presentada amb la seva cara tenebrosa; encara que, en la línia iniciada per Nikolai Berdajev als anys 20, es tractaria d'una comprovació més de l'absència de progrés.

Un altre exemple, perfectament observable des de 1978-80 és el que s'ha dit "la revenja de Déu" (Kepel, 1991), que s'inicia amb canvis polític-religiosos en tres estats: el Vaticà, Israel i Iran.

El fonamentalisme religiós és, és clar, un dels processos socials més destacats -més exitós- dels darrers decennis del segle XX. Fóra absurd, doncs, no deturar-s'hi. Encara que, des del fil del nostre discurs, és el seu aspecte neo-escatològic el que més ens interessa. Per a aproximar-nos-hi, cal tenir en compte tant la idea del fracàs del model wilsonià-leninià, que I. Wallerstein (1991) ha propagat, com la col.lapsant autosatisfacció denunciada per Darius Shayegan (1990), o la jerarquia creada per la variable (latent) "grau d'activitat" del model de W. Krelle (1989).

A partir de cadascuna d'aquestes tres hipòtesis (o millor: combinant, si fos possible, elements essencials de totes tres) es podria avançar en la comprensió del fonamentalisme entès com a proposta escatològica. No és aquesta, però, la secció on cal situar aquesta qüestió, d'altra banda ineludible.

Annex 3. *The Economist*: "2143", un exemple de "El futur, retorn al passat"

El setmanari *The Economist* ha dedicat un número extraordinari (v. 328, n. 7827) als pròxims cent cinquanta anys, a l'evolució del món fins el 2143. Motiu: celebrar el seu 150 aniversari. Val la pena deturar-s'hi per dues raons: primer perquè cal conèixer els detalls d'una temptativa tan poc freqüent com aquesta: una revista dirigida a l'elit internacional dels negocis i la política fidel al liberal-conservadurisme dels seus orígens (1843) s'encara al futur. Segon perquè, aquesta és la hipòtesi, es tracta d'un molt bon exemple (i molt "actual") d'entendre el futur com una reproducció del passat, com un impossible "retorn al passat".

El monogràfic es divideix en quatre parts. Successivament: "Democràcia", "Món", "Economia" i "Ciència". L'ordenació (que no és exactament la mateixa en la versió francesa, ni en la versió catalana) ens dóna unes pistes inicials. La política-política és prioritària, segueixen panoràmiques de les diverses regions del món. La ciència, al darrer lloc. No hi ha "demografia" o "energia", ni "pensament" o "filosofia social" (veg. annex 1).

Les qualificacions dels autors dels 19 articles són, també, indicatives: hi ha 2 polítics, 3 periodistes, 1 estudiós dels fenòmens bèl·lics, 2 economistes, 1 bibliotecari, 1 historiador de l'educació, 1 zoòleg, 1 expert en temes africans, etc. Dels autors, només un pertany al sexe femení.

El sistema econòmic del futur

Per a Clive Crook, redactor en cap adjunt de *The Economist*, el punt de partida són dos processos que s'han accelerat sobtadament: 1) "l'enderrocament del comunisme a l'Europa de l'Est i a l'ex-Unió Soviètica", 2) "l'expansió de l'economia de mercat al Tercer Món". D'entrada, doncs, dues afirmacions "fortes": Primer, la identificació de "comunisme" amb el que era la sensacional i explosiva barreja de guspies de l'"home nou" i una variant europea i moderna del despotisme oriental; i l'ambigüitat calculada del mot "enderrocament": fóra millor dir-ne, ja sé que és una provocació, "assaig de superació",

o, en qualsevol cas, "auto-destrucció", "implosió". De característiques, però, diversíssimes: el Mur de Berlín va caure, sense que es perdés ni una sola hora de treball (!) i, en canvi, la guerra s'ha instal·lat permanentment a Bòsnia. D'altra banda, Crook no menciona el "comunisme" més important (o més nombrós): l'asiàtic; ni, és clar, les illes comunistes que, de fet, són moltes comunitats i ordes religioses.

Segon, l'expansió de "l'economia de mercat" al Tercer Món. Com que totes les economies són de mercat, car sempre hi ha intercanvis i preus, "economia de mercat" = "economia-economia". Cal saber de quin tipus de mercat (n'hi ha molts) es parla. Crook, com la immensa majoria dels periodistes econòmics que s'autoanomenen "liberals", no ho precisa. I, és, sens dubte, una qüestió clau: de quin o quins mercats es parla quan es diu "economia de mercat". ¿Del mercat de competència perfecta on milers d'oferents de productes no diferenciats per la publicitat entren en contacte amb milions de demandants "iguals"? ¿Dels mercats compartimentats, segmentats i opacs que resulten de l'existència dels estats, els acords entre grans empreses i l'acció dels media, dependents també dels grans grups? ¿Del mercat del diner, on una institució (el banc central) té el monopoli de l'emissió i del control? ¿Del mercat de treball, que depèn tant del canvi tecnològic com de l'evolució de la dimensió i les funcions de la família? Per a Crook, seguim el fil de la seva argumentació, els dos processos, la fi d'un sistema (mal definit) i l'expansió d'un altre (no definit) van "estretament lligats". L'exemple que posa és el de l'Índia. És un exemple interessantíssim: l'Índia, tal com diu "havia imitat fidelment alguns aspectes del model soviètic", però alhora (*petit* oblit freudià) era -és- la més gran democràcia del món. L'economia índia, la societat índia, l'altre "socialisme real", segueixen des de 1947, un camí fascinant: la població s'ha doblat, la producció agrària, també. Un enorme progrés científic, tecnològic i educatiu conviu amb la persistència i fins i tot l'afermament de tradicions ancestrals: el règim de castes, o la institució de la dot (i el rol peculiar de la dona). ¿L'Índia és "comunisme", "economia de mercat", o, qui sap, "gandhian economics"?

Sense dir, explícitament, que l'Índia ha fracassat, Clive Crook, l'utilitza com a nexa per al pas següent de la seva argumentació: l'èxit de l'"adopció d'orientacions econòmiques indiscutiblement liberals", de

"l'economia de mercat", és a dir del "capitalisme liberal". Aquest èxit -sembla- és posterior a 1989, però ve de lluny.

Ara: potser la "reforma" d'aquest capitalisme, també ve de lluny. Potser és per això que, en el pas següent, Clive Crook es fa la següent pregunta: "tenint en compte les noves exigències que pesaran sobre les economies desenvolupades en les pròximes dècades el capitalisme occidental, podrà sobreviure sota una forma identificable?" Hi ha "noves exigències" (n'hi ha hagut d'"antigues", doncs) i un sistema, d'èxit sobtat, es planteja -en les pròximes dècades, és a dir: demà- la seva supervivència, el manteniment de la seva identitat. (Entretant, l'altre sistema, el "comunisme" és, ara, identificat, com a "economia dirigista"; com si no existissin economies capitalistes dirigistes!

¿Quines són les senyes d'identitat, els "trets comuns essencials" del capitalisme liberal? (Cap menció al capitalisme autoritari, predominant, per exemple, a gran part del Tercer Món fins a la dècada dels 80.)

Primer, escriu, la separació entre les esferes de la política i de l'economia. Sens dubte, es tracta d'una idea-clau, com, per exemple, la separació entre política i cultura. Però, al mateix temps, sembla inútil demostrar que, en les economies actuals, aquesta radical separació d'esferes no es produeix. A l'inrevés, hi ha una forta interconnexió, resultat d'una llarga experiència històrica: aquesta separació iniciada el Vuitcents portada molt endavant, duia a una creixent desigualtat social. De fet, quan el sector públic s'acosta als països desenvolupats, a un 50% del PIB sembla absurd parlar d'esferes separades.

Segon, "en general, la propietat privada... (que) importa més que el control". Aquí Crook és hàbil: escriu bé "en general", com, sota el dit capitalisme liberal, el pes de la propietat pública (municipal, regional, estatal), de la propietat cooperativa o mundial i de la propietat de les institucions sense afany de lucre, és un pes creixent. No tanta propietat privada, doncs. Però, potser, molt més repartida que mai. Caldria documentar aquest punt, car, recordem-ho, Marx defineix el capitalisme com un règim que nega la propietat privada. La limita a uns pocs posseïdors: els burgesos. Si tots fossim propietaris el que hi hauria és un règim no-capitalista. però, Crook passa de llarg, aquí,

també. I no sabem de quina propietat privada (concentrada, difusa, individualitzada) parlem.

Tercer, la "llibertat de gestió". De fet "propietat" i "gestió" poden anar per camins diferents. Un cop més, però, estem al davant d'una afirmació tautològica: només hi ha la gestió, si hi ha llibertat. Al marge del tipus de propietat.

El darrer episodi és la Xina: "a la Xina -escriu Crook- la propietat de l'estat era (i continua essent) la regla, però els responsables de la gestió de les empreses han vist com els era atorgada cada cop més llibertat per dirigir ells mateixos les seves feines. Fins i tot en absència de propietat privada, s'ha realitzat la separació de la política i de l'economia, i el mecanisme dels preus ha començat a orientar la repartició dels recursos". Així, ho diu *The Economist*: és possible llibertat de gestió sense propietat privada. Els "trets essencials" trontollarien, si no fos que, per molt estrany que sembli, *The Economist* no està ben informat: a la Xina la forma de propietat predominant a la indústria no és l'estatal, és la cooperativa, sotmesa, això sí, a un fort control públic (veg. Ma Hong: *Modern China's economy and management*, Beijing, Foreign Languages Press, 1990).

Quart, el "sistema de mercat". És a dir, i ara sí que hi ha una definició: "en lloc d'una cooperació planificada hi ha competència... en comptes de reposar sobre una estructura encarregada d'organitzar-la explícitament, el sistema es regeix per una coordinació espontània i inconscient, anomenada "mà invisible"... Si mirem endins, més enllà de les façanes, podrem fàcilment descobrir que és exactament a l'inrevés. Sota la pretesa "coordinació planificada", a l'Est, s'amagava, de fet, no una mà invisible, sinó moltes: certs sectors, certs grups, certs segments "planificaven" en profit propi, en dura -i limitada- competència, dins d'un "mercat d'influències" soterrani, que, més o menys sobtadament, ha emergit. Fins i tot, formalment, la planificació era temporalment i territorialment limitada: 5 anys, i els límits de l'estat. Gens semblant a la planificació estratègica a molt llarg termini i d'abast mundial de les grans empreses multinacionals, o als (tímids) intents de crear un mercat comú europeu.

A les economies occidentals avançades hi ha algunes "mans visibles". No únicament la "mà visible" dels governs, sinó també la "mà visible" de les empreses que dediquen molts esforços a formar i tutelar el mercat laboral.

Cinquè, la possibilitat de "noves experiències". "És potser -escriu Crook- la seva gran força". Són possibles, gràcies a "la descentralització i a la competència". Parlem-ne. La descentralització no és un tret específic del capitalisme. També ho era -i més- del feudalisme i ho és de bona part dels models alternatius. D'altra banda, la descentralització no és autònoma, és fruit -ho sabem- de la llarga lluita política dels "descentralitzadors", dels "autonomistes" de tot arreu. El que fóra un tret essencial -i empíricament constable- del capitalisme "pur" és justament, la concentració i centralització dels recursos.

Els cinc trets essencials del capitalisme liberal, doncs, presenten, un per un, problemes d'identificació, interrogants que, en certa forma, posen en qüestió la conceptualització utilitzada.

De cara al futur, Clive Crook considera *desitjable* preservar aquests imprecisos trets essencials, però, al mateix temps, veu difícil que això succeeixi. Creu més *probable* el fenomen de *destrucció creadora*, a la Schumpeter. "Amb la prosperitat -escriu- la inestabilitat i la incertesa induïdes pel canvi (= creixement) provoquen reticències cada cop més vives entre els ciutadans. És una manera de dir -completament diferent de la que preveia Marx- que el capitalisme porta en si mateix el gèrm de la destrucció".

Així, de sobte, la destrucció. Sense previ avís. Per la inestabilitat i la incertesa que genera el creixement. Si no hi hagués creixement, doncs, no hi hauria destrucció. Això és exactament el que deia Marx: la tendència a la llarga a la caiguda de la taxa de benefici és produïda per l'elevat cost de la tecnologia que cal introduir en el procés productiu per tal de frenar les peticions d'augments salarials.

La hipotètica, però *possible* salvació del capitalisme vindria pel camí del canvi tàctic: el millor antídoto contra el risc de destrucció es troba en el camp de la tecnologia, diu Crook. Especialment -la idea és

interessant- en "la revolució de la comunicació" que força la desregulació. En tenim ja una experiència en el sector financer. Es pot generalitzar. I no cal tenir por: "els progressos tècnics continuaran sent més ràpids que els governs".

Al final, doncs, el "tret essencial" és el canvi tecnològic! Però, alhora el canvi tecnològic pot fer possible la difusió, per primera vegada a la història, a gran escala, a escala de les regions més avançades del món, de la democràcia directa. Això és que preveu Brian Beedham, director de *The Economist* en el període 1964-1989, en un article important del mateix monogràfic.

Però, abans d'entrar en la política-política, cal seguir amb altres argumentacions econòmiques. Fred Bergsten, director de l'Institut d'economia internacional de Washington, parteix d'un esquema semblant al de Clive Crook. Per a Bergsten, l'esfera econòmica tendeix a la centralització (i amb això és més realista que Crook) i l'esfera política a la descentralització (a mesura que augmenta la democràcia). Aquesta contraposició (que és més exacta que la simple "separació" que enuncia Crook) es resoldrà amb la formació d'un "Gran mercat interior" que tindrà com a precedents històrics d'integració econòmica: els Estats Units i la Unió europea. El 2134 hi haurà Unió econòmica mundial, "amb moneda i autoritats econòmiques úniques" i "regions" corresponents als antics estats. Dins d'aquesta Unió hi haurà creixement i redistribució "tant al si de les regions com entre elles". El problema consisteix a saber "quins són els elements de les versions existents del capitalisme que caldrà barrejar". Bergsten no cerca, doncs, senyals d'identitat per a preservar, sinó barreges, mescles d'elements de les diverses versions de capitalisme. Per exemple, què és primer la democràcia (política) o el liberalisme (econòmic)? Per a Bergsten, allò que és *previsible* és una convergència dels elements més positius de les variants, promoguda pels governs, que hauràn de "reglamentar-la per a protegir la societat dels seus excessos". En una primera fase, fins al 2050, preveu:

1. Augment i extensió dels reagrupaments regionals tipus Unió europea.

2. Tensió entre les tendències mundialistes (polítiques i empresarials) i els governs locals.

3. Eliminació de les armes nuclears, promoguda per l'ONU.

4. Una "quarta onada de migració internacional" que forçarà a la "revolució estructural" de la nova autoritat mundial.

Els dos models d'integració, però, presenten deficiències. El model 1 (USA) es basa en una forta mobilitat tant del capital com de la força de treball. El model 2 (Unió europea) es basa menys en la mobilitat i més en les transferències entre estats. De la combinació dels dos models en sortiran moltes variants, amb uns resultats finals exitosos. Al final del període considerat -fins el 2150- les previsions de Bergsten són:

A. Població mundial: 12.000-15.000 milions.

B. Dràstica disminució de les disparitats de rendes entre regions.

C. Reducció dels exèrcits permanents i, per tant, generació d'un "divident de la pau".

D. Fi del risc de la penúria energètica com a conseqüència de la fusió nuclear.

E. Pluralisme polític i direcció col·lectiva a escala planetària.

F. Descentralització dels poders: recuperació del nivell local-regional.

El resultat és una "nova edat d'or", dins la qual brillaran les "noves zones desenvolupades". Bergsten observa els miracles (Japó) i les caigudes (Argentina, Rússia) i preveu 8 regions "grans vencedores":

1. Sud d'Àsia (amb Índia i Pakistan). Base: gran mercat intern de consum i mà d'obra qualificada.

2. Mexamèrica. Base: les poblacions dinàmiques de Mèxic i el capital i la tecnologia USA.

3. Gran sud xinès (boom iniciat a la fi del segle XX).
4. Gran Aràbia. Base: força del treball egípcia, tecnologia i gestió israeliana, capital i energia aràbics.
5. Àfrica del Sud. Base: la pau i la integració regionals.
6. Europa Centro-oriental, dins la Unió europea.
7. Nordestàsia (de la Sibèria a una Corea unificada).
8. Nou Croissant fèrtil (Iran i Iraq). Base: energia i recursos naturals.

Cal comparar aquest mapa amb un altre del mateix número (annex 2). Es descobreix que, de fet, les regions riques (USA, Europa, Japó) hauran convergit amb les regions pobres. Si 5 d'aquestes 8 regions són asiàtiques (i 2 xineses) val a dir que també és asiàtica la meitat de la població mundial. (Ara, la Mediterrània no hi surt). *The Economist* o l'IIE no té en compte una àrea on s'han produït alguns bons exemples de països GEIC, és a dir de país que s'han industrialitzat amb millores de la distribució. Segons F. Fajnzylber: Portugal, Espanya, Iugoslàvia, Israel i Egipte.)

Vectors:

1. El dret de propietat

The Economist dedica una atenció especial a alguns dels factors que considera més rellevants de cara al futur: el segon article del monogràfic (sisè en l'adaptació catalana de *El Temps*) és dedicat a "the missing ingredient". Aquest ingredient oblidat de la cuina del futur és el dret de propietat. Segons Hernando de Soto, l'autor de l'article (i autor d'un llibre, *The other path. The invisible revolution in the Third World*, que Francis Fukuyama cita molt) només els estats que "dediquin les seves energies a assegurar que els drets de propietat siguin ampliat i protegits per la llei, més que no pas els que continuïn provant de definir una política macroeconòmica" esdevindran economies desenvolupades. La recepta és, doncs, clara i senzilla: sense difusió de la propietat, no és possible l'economia de mercat. I, en el fons, la

diferència entre la Gran Bretanya i Perú és que "la Gran Bretanya té una economia basada en la propietat i el Perú, no". Només la propietat ("bé en forma de xecs, en accions, pagarés, fiances, contractes bé en forma de factures") fa possible l'intercanvi de massa i l'especialització i, per tant, l'augment de la productivitat.

Les xifres que Soto maneja són interessants: als Estats Units, la propietat del sòl representa un 40% de la riquesa de les economies familiars, al Perú, un 70%. Però, al Perú, un 50% de la propietat urbana i un 90% de la propietat rural no està legalment reconeguda. Sense títols legals, l'accés al mercat no és possible. Així, l'ultraliberal Soto, pel camí del mercat, arriba a aquella vella idea de "la terra, per a qui la treballa". De fet, és ben sorprenent la defensa implícita que l'empresari peruà fa de dos moviments polítics revolucionaris: "el Viet Cong fa temps al Vietnam i Sendero Luminoso avui al Perú han aconseguit l'adhesió dels camperols, gràcies a la resolució de disputes per terrenys i a la protecció contra les expropiacions". És a dir, els comunistes vietnamites i els maoistes peruans basarien el seu èxit polític-militar en la defensa de la propietat dels camperols, diu Soto. Però, també, recorda que "al Japó, Corea del Sud i Taiwan, la campanya multitudinària de després de la II Guerra Mundial per a registrar la propietat dels pagesos ha quedat en la memòria de la gent com una acció política destinada a contenir el comunisme i a debilitar els clans locals". Així, qui guanya la partida és qui primer s'avança a reconèixer els drets de propietats, sigui quina sigui la seva identitat política. El problema sorgeix del que fent un cert joc de paraules es pot dir "propietats de la burocràcia": la incapacitat volguda de les administracions de resoldre un problema que creix, literalment, dia a dia. Creix tant com creixen els il·legals suburbis de les grans ciutats: *favelas* (Brasil), *ranchos* (Veneçuela), *barrios marginales* (Mèxic), *pueblos jóvenes* (Perú), *bidonvilles* (ex-colònies franceses), *Shantytowns* (o britàniques). (O, *barracòpolis*, com va escriure Emili Mira.)

Soto, com Guillermo Geisse per bé que per raons diverses, proposa legalitzar les barraques. Per tal que puguin ser venudes, comprades o hipotecades! Geisse, en canvi, situa la legalització en el marc de l'auto-producció de béns i serveis urbans. Al final de la seva contribució,

Soto sintetitza: "un canvi només es produirà quan la majoria empobrida tingui accés a propietats reconegudes".

De fet, l'economista marxista japonès Kiyoaki Hirata ja havia fet una anàlisi semblant, abans, i havia avançat (analíticament) uns passos més. Si Soto parla només d'"economia de mercat" i no, significativament, de "capitalisme", Hirata no dubta de dir que el "capitalisme és la negació de la propietat individual". Històricament, sota el capitalisme es produeixen, simultàniament, tres processos: 1) l'expropiació, per camins diversos, de formes diferents, de les propietats que són fruit de l'estalvi generat en el procés de treball (assalariat, independent o cooperatiu). Aquest fenomen expropiador és a l'origen del capitalisme. Però encara no ha cessat: remodelacions urbanístiques, relocalització d'activitats, expansió dels serveis, o accidents, hi ha mil motius per a seguir expropiant; 2) difusió de la propietat individual ("accés a l'habitatge", accionariat popular, etc.) fins al punt que, a algunes grans empreses, els treballadors són, si se sumen les seves participacions, els principals accionistes; 3) manteniment i ampliació de la gran propietat individual capitalista, base de la classe burgesa. La simultaneïtat dels tres processos tan complexos fa extremadament difícil la visió de conjunt. Si ens fixem en el primer procés, som al davant d'una (peril·losa o desitjada, depèn del punt de vista) "socialització" o "municipalització" o "estatificació" de la propietat que seria a l'origen de la *borghesia di stato*, la nova burgesia d'estat. (Per bé que, segons Hirata, aquest procés no té res a veure amb el socialisme que, com a negació del capitalisme, és la (re)conquesta de la propietat individual.)

El segon procés també té una lectura que no és simple. El propietari d'un sol habitatge té dificultats per a entrar al mercat car, senzillament, la seva venda equivaldria a una nova necessitat d'accedir a un altre. El petit accionista sovint és, només, una peça més del dinamisme dels grans accionistes. Ho sabem, ens ho va explicar Andreu Nin que ho havia après de Rudolf Hilferding des de fa molts anys. Ara, al mateix temps, una certa difusió de la propietat individual és, als països desenvolupats, un fet que ofereix pocs dubtes. Segons el model d'Hirato, aquest procés fóra l'avantsala del socialisme: segons Soto, la condició del funcionament del mercat i, per tant, del creixement econòmic.

El tercer procés és difícilment menys valorable: la propietat burgesa es manté, les "bones famílies" segueixen existint, per bé que hagin canviat les seves formes de vida i de relació. Si ens hi fixem, només, en aquest tercer procés, el triomf del capitalisme és clar. Però, hi ha els altres dos. I, hi ha la necessitat, diu Soto, que la majoria participi en el segon procés. Hirato hi afegiria un matís important: la nova propietat individual del futur serà la propietat d'uns *individus socials*. És a dir, d'uns individus que formen part de les múltiples xarxes que formen el teixit de les societats contemporànies. El socialisme no és, així, un retorn a la petita propietat pre-capitalista, sinó un model basat en la propietat individual d'uns homes, en certa manera, nous.

2. La societat civil

El segon vector considerat és la societat civil. Michael Walzer, en el seu assaig, s'hi aproxima de diverses formes: a) la societat civil és l'espai de la *diferència*: és a dir, "un univers de fragmentació fet d'esglésies, ètnies, moviments socials, sindicats, associacions professionals, organitzacions d'ajuda i de defensa mútua...". El que pot xocar més el que diu tot seguit: "la redescoberta contemporània d'aquest univers... en gran part és deguda als dissidents de l'Europa de l'Est". Com si a Occident no existís una rigorosa societat civil (que és, per exemple, al centre del gran projecte intel·lectual d'Antonio Gramsci, o a la base de moltes de les formulacions polítiques de les nacions sense estat), b) la societat civil és "el tercer sector", ni estat, ni mercat, però, necessita d'ambdós per al seu desenvolupament quotidià. Naturalment, corre el perill d'estatificar-se (per exemple: un moviment que esdevé partit) o de mercantilitzar-se (una associació convertida, de fet, en empresa). La societat civil no vol el poder (polític) ni el triomf (econòmic). "Només té la voluntat d'ésser. Ara: és clar que el finançament (públic o privat) de les seves actuacions funcionals la marca, en certa forma. c) la societat civil és "transnacional". De forma incipient, però creixent, i, netament, en el futur. Els moviments pacifistes, contra la fam o ecologistes, per la seva pròpia naturalesa no poden limitar-se a l'àmbit nacional. Geenpeace, Amnesty International o Oxfam són embrions de transnacionalisme civil. El feminisme és, per essència, internacionalista, com el socialisme. Walzer sembla interessat, però, en posar de relleu les contradiccions de la societat civil: "el feminisme i l'ecologisme..."

implícitament s'oposen al moviment obrer o als moviments d'alliberament nacional". Res, doncs, d'aliances "roig-verdes", d'eco-nacionalisme, d'eco-socialisme, de "dones a la política"... Per bé que, cal dir-ho, Walzer posa molts interrogants, matisa, refà les seves argumentacions.

El centre de mira però és la nació, i l'estat. La societat civil n'està per sota i per sobre, ho acabem de veure. Però, pensant en el futur, la qüestió nacional és, escriu Walzer, incòmoda. És lògic que digui: "els militants nacionalistes són massa provincians, massa doctrinaris, massa centrats en els seus problemes i sovint massa desagradables". Fent un gran esforç, expressa un desig: "les teories... han de trobar la manera de tornar a centrar les passions i els ideals nacionalistes en alguna cosa diferent o bé més restringida que l'estat tradicional". És a dir: si 1989 pot comparar-se a 1848, el nacionalisme era, aleshores, "la ideologia de la llibertat". Ara, és diferent, ara la qüestió és més complexa. D'una banda, hi ha "l'agitació secessionista que sembla que no hagi de tenir final", d'una altra, la societat civil transnacional que rep el suport de les organitzacions polítiques mundials o supranacionals ja existents i, finalment, els estats realment existents. Hi ha a més l'experiència històrica de l'Est (Walzer en diu "marxisme", però això, implícitament, negaria l'existència de l'importantíssim marxisme occidental, i de l'asiàtic, és clar). La proposta ja ha estat anunciada: no convertir les nacions en estats o, en tot cas, fer-ne estats restringits.

Ara: aquest ha estat l'objectiu, la formulació -fracassada- de l'Est. Cal, doncs, no repetir l'error, ara, des de la "teoria". Al final de l'article, però, hi ha una certa esperança quan Walzer obre una mena de parèntesi on afirma que l'objectiu, a l'Est, era un altre: "de totes maneres -escriu- els marxistes no es proposaven pas tant de concentrar la identitat nacionalista, com de transcendir-la i de reprimir-la en nom de la política de classes". És a dir, hi ha la possibilitat de resoldre la qüestió nacional construint estats restringits, si s'evita aquest segon perill.

El futur de les nacions és, doncs, una qüestió absolutament oberta. "Centrar les passions i els ideals nacionalistes" no sembla una tasca fàcil ni en el pla estrictament tècnic en què es mou Michael Walzer.

3. Descolonització i guerra

Aquesta argumentació enllaça amb la d'un altre article del mateix número de *The Economist*: "la guerra té futur", de Lawrence Freedman. Aquí, també, el punt inicial és 1989. El procés que segueix és qualificat de "descolonització comunista", i comparat amb les anteriors descolonitzacions iniciades el 1945 i, especialment, el 1960.

Entre parèntesis, si la comparació fos acceptada, 1989 no fóra una data tan significativa: fóra, només, el darrer acte d'un procés que ha afectat tots els imperis colonials a partir de 1945. Al portuguès, per exemple, en una data relativament pròxima: 1974.

Freedman no dóna cap pista sobre les causes de la descolonització. És una llàstima. I, de segur, que tenia a disposició seva l'excel·lent assaig de Kenneth Boulding titulat "Desenvolupament econòmic: difícil iniciació" que forma part de *The meaning of the twentieth century*. Boulding explica com la revolució tecnològica, a partir d'un cert moment, fa més interessant, econòmicament, l'explotació sistemàtica i curosa dels propis recursos, que l'explotació violenta dels recursos naturals i humans de països llunyans. D'aquí ve la major prosperitat dels països de l'Europa nòrdica o de Suïssa, i la debilitat d'estats com Portugal (o Rússia) que no han sabut descolonitzar a temps.

Des de la banda dels pobles colonitzats, els resultats finals són diversos. Alguns, diu Boulding, no arriben a la maduresa econòmica (Uzbekistan, en el seu text), altres es troben a mig camí (Polònia) i altres, per fi, assoleixen la independència plena (la Xina).

A partir d'aquests arguments (que hem resumit molt esquemàticament) podem tornar a l'assaig de Freedman. Segons ell, la guerra té futur, hi haurà guerres al segle XXI (locals, mai totals) perquè del procés de des-colonització (després d'un llarg període de guerres colonials -imperialistes- i de guerres d'alliberament nacional -al Vietnam, per exemple-) n'han sortit estats febles, fràgils i desigualtats econòmiques, personals i territorials. La conclusió és pessimista "el món no es calmarà mai".

Però, si seguim l'esquema de Boulding, podem trobar arguments contraris: les descolonitzacions estan acabades (ja no queden imperis), el neocolonialisme està en retrocés, és possible avançar vers la maduresa econòmica que fa "inútils" les guerres. Els acords Israel-OAP posteriors a l'assaig de Freedman foren una bona prova d'aquest fet.

Queda, és clar la Guerra del Golf, i tot el que se li assembli. En la clau interpretativa de Freedman, es tracta d'una clara mostra dels nous temps: és l'autoritat de les Nacions Unides que s'involucra en un conflicte greu, però limitat en el qual les grans potències, garants de l'ordre, no estan enfrontades (com fins 1989).

Dir "el món no es calmarà mai" és una altra manera de dir "sempre hi haurà pobres". Però, en el futur, si els processos de descolonització iniciats entre 1945 i 1989 tenen èxit, és a dir, si les economies de les ex-colònies esdevenen "economies madures", la calma, la pau pot ésser més extesa, més difosa que mai.

4. La nova democràcia

Al segle XXI es passarà de la *democràcia representativa* a la *democràcia directa* això és el que preveu Brian Beedham, director adjunt de *The Economist*. Per tres raons: 1) Les democràcies representatives es queden curtes: votar de tant en tant és molt poc i molt vague en relació amb la gran quantitat de qüestions sobre les quals cal opinar i decidir. A més, els representants són difícilment controlables. 2) El poder dels grups de pressió ha augmentat i la seva capacitat de corrupció s'ha multiplicat. Els lobbies disposen de les possibilitats obertes per les noves tecnologies i obtenen recursos abundants per als seus fins. La pressió que poden exercir sobre la minoria -de vegades, sobre un individu- de representants és fortíssima. 3) Les diferències passades entre representants i votants eren molt fortes. Beedham recorda que la taxa d'escolarització terciària a Estats Units d'Amèrica, fa 100 anys, era un 2% i avui és el 25%, i que la renda per càpita ha passat de 4.000 dòlars (actuals) el 1989 a 24.000 dòlars el 1993. Exemples semblants es poden donar per als països avançats d'Europa. No té sentit, ara, que "una colla de persones decideixin elles soles... els designis de tota la nació", car n'hi ha moltíssimes més que, ara, podrien fer-ho.

Hi ha una raó més: "el declivi dels partits polítics" motivat segons Beedham per la disminució de la tensió ideològica després de la fi de la guerra freda i per l'esmoreïment de les divisions de classes. Amb tot, l'actual director adjunt de *The Economist* pensa que en el futur hi haurà dues polítiques: a) la "dels qui creuen que el més important és fer que l'economia (no les seves butxaques) rutlli el millor possible", b) la "dels qui preferiran concentrar els seus esforços a ajudar les persones menys beneficiades pel bon funcionament d'aquesta economia". Beedham, aquí, re-inventa, a la manera seva, la dreta i l'esquerra, de forma un pèl matussera, però, car és sabut que: a) també l'esquerra està interessada que l'economia rutlli (la planificació, la legislació anti-monopoli, el creixement del sector públic, la sanitat, l'educació tenen aquesta intenció) i b) tradicionalment, la dreta s'ha interessat pels "menys beneficiats", pels que "no poden seguir". Les polítiques de benestar social ja són patrimonis de tothom. Les dues "noves" polítiques pertanyen, però, a l'era post-ideològica. Comunisme, nacionalisme i religió (en especial, l'islamisme) són ficats i lligats al mateix sac: el de les "zones menys afavorides" del món. La democràcia post-ideològica seguint el model real de Suïssa es reserva per als països avançats: dels Estats Units d'Amèrica "fins a Budapest, Varsòvia i Tallinn". La resta no estan prou madurs, escriu Beedham, o bé viuen en cultures autoritàries. Només a Occident, som laics, "tots som de classe mitjana" i podem ésser plenament democràtics. Així, la democràcia, segons *The Economist*, i a desgrat del maquillatge, és més una tècnica sofisticada de prendre bones decisions que un dret humà. Més un privilegi d'una minoria, d'una mena de casta (ets demòcrata segons on has nascut) que un instrument a mans del conjunt de la població (mundial!). *The Economist* concedeix la nova democràcia a una minoria i la religió i el nacionalisme (i altres "monstres ideològics") a la gran majoria. Alhora, ni un mot sobre la "tercera democràcia" -la democràcia dins del món del treball- que, entre altres, Robert Dahl, ha re-definit amb notable precisió.

Resum i conclusions

La monografia de *The Economist* (i les curioses variants introduïdes en les versions francesa i catalana) és un esforç considerable per a argumentar la validesa actual i futura del liberalisme vuitcentista que inspira la revista. Per als redactors i col.laboradors de *The Economist*,

el liberalisme no pot ésser un dogma i, per tant, s'afanyen a interpretar els nous signes del temps. Un dels procediments utilitzats -aquí i en moltes altres ocasions- consisteix a fabricar un enemic maldestre i fracassat. Ara, falsificacions a banda, les argumentacions de *The Economist* sobre la pròpia essència del liberalisme són suggestives: analitzant-les pas a pas i extraient-ne totes les conseqüències ens poden dur, ho hem vist, a conseqüències impensades. El retorn al passat inicial esdevé una inèdita exploració del futur.

Quadre 1. "2143", a *The Economist*

The Economist, n. 7827

Courrier international, n. 150

El Temps, n. 499

WORLD POLITICS AND CURRENT AFFAIRS

DÉMOCRATIE / SUD / ASIE / EUROPE / AFRIQUE / IMMIGRATION / SÉCURITÉ /

EDUCATION / ÉTAT-NATION

DEMOCRÀCIA/MÓN

1. Brian Beedham (Londres)
A Better way to vote
La télé-citoyen prend le pouvoir
El teleciudadà pren el poder
2. Hernando de Soto (Lima)
The missing ingredient
La propriété, c'est le développement
Drets de propietat i economia de mercat
3. Lee Kuan Yew (Singapur)
News from a time-capsule
Le grand siècle du Pacifique
Notícies des del futur
4. Christopher Patten (Hong-Kong)
Hope and experience
Le Vieux Continent garde toutes ses chances
El vell continent conserva les seves possibilitats

5. Daniel Boorstin (Washington)
A conscience-racked nation
Le retour des puritains
El retorn dels puritans
6. Ali Marzvi (Nova York)
The bondage of boundaries
Nouvelles frontières africaines
Noves fronteres africanes
7. Henry Louis Gates (Harvard)
Blood and irony
Le métissage est l'avenir de l'homme
El mestissatge és el futur de l'home
8. Lawrence Freedman (Londres)
Weak states and the West
Les petites guerres ont de l'avenir
La guerra té futur
9. Diane Ravitch (Washington)
When school comes to go
L'école où on veut, quand on veut!
Quan l'escola ve a tu
10. Michael Walzer (Princeton)
Between nation and world
Une société civile mondiale
Entre la nació i el món

BUSINESS, FINANCE AND SCIENCE

ECONOMIE / ECHANGES / FINANCES / INDUSTRIE / PRODUCTION / MULTIMÉDIA /

LOIRIRS / DÉMOGRAPHIE / EVOLUTION

ECONOMIA I CIÈNCIA

11. Clive Crook (Londres)
The future of capitalism
Le capitalisme victime de son succès
El capitalisme, víctima del seu èxit

12. Fred Bergsten (Washington)
The rationale for a rosy view
La reprise est pour 2143
La represa és per al 2143
 13. Rupert Pennant-Rea (Londres)
The challenge of global money
L'argent mondial sous surveillance mondiale
El capital mundial sota vigilància
 14. John Kay (Londres)
Keeping up with the market
Stellar networks et Calcutta Computer
(...)
 15. Paul Romer (Berkeley)
Ideas and things
Demain, l'ouvrier du savoir
L'obrer del saber, el treballador de demà
 16. George Gilden (Seattle)
The death of telephony
Adieu au téléphone et au téléviseur
(...)
 17. Anthony Smith (Oxford)
The electronic circus
Bienvenue au cirque virtuel!
El circ electrònic
 18. Norman Macrae (Londres)
Some moral dilemmas, 1993-2143
Demain, l'euthanaïse pour tous
Demà, l'eutanàsia per a tothom
 19. Richard Dawkins (Oxford)
The evolutionary future of man
Rendez-vous dans cent mille ans
Cita d'aquí 100.000 anys
-

Quadre 2. 10 prediccions per al 2150

-
1. Comunitat civil d'estats, però no Confederació mundial.
 2. Els països islàmics no en formen part (excepte Indonèsia i Malàisia, molt influïdes per les seves cultures pre-islàmiques).
 3. Taiwan, província autònoma de la Xina, des del 2048.
 4. Població dels Estats Units: 334 milions (50 més dels previstos pel Banc Mundial). Creixement originat pels corrents migratoris Sud-Nord.
 5. La Xina urbana i Corea amb un alt nivell de vida, inferior, però, encara, al de Japó, Europa i Estats Units.
 6. El Sudest asiàtic amb una renda per càpita que representa un 40 % de la de Xina-Corea.
 7. Població de l'Índia: 1,9 mil milions de persones. Renda per càpita un 30 % de la de Xina-Corea.
 8. Establiment, a partir del 2035 de la separació de poders a la Xina.
 9. Rejuveniment demogràfic del Japó, que segueix amb la renda per habitant més alta.
 10. L'ASEAN i la UE no formen un bloc compacte com la NAFTA. Es conserven les identitats lingüístiques, culturals i religioses.
-

Font: Wang Chang 1993 (transcripció de Lee Kuan Yew) per a *The Economist*.

3. El futur, retrobament amb la natura

El tercer grup d'estudis sobre el futur recull tots els treballs que, dins la línia de considerar la tècnica com una constant, es plantegen un retrobament amb la natura, i amb les formes de vida humana més lligades als cicles de la vida natural. Els estudiosos d'aquest grup han descobert en les seves anàlisis, amenaces serioses per a la supervivència de l'espècie humana (i per a la vida al planeta Terra). Observen, alhora, quines són les formes d'activitat econòmica auto-sostenible, no malversadora de recursos no renovables, i proposen, de

cara al futur, la generalització d'aquestes formes. A *l'agenda* que clou els informes anuals del Worldwatch Institute, per exemple, és possible descobrir, encara que estiguin molt connectats, punts que són resultat de l'anàlisi, i propostes agosarades per a passar de *l'era fòssil* a *l'era solar*, per mitjà d'una "segona revolució industrial" causada per les preocupacions medioambientals. Lester R. Brown, fins i tot, ha assumit que, a partir de la Cimera de la Terra de juny de 1992 a Rio de Janeiro, "neix una nova era" i assistim a "la confirmació del Nou Món" (Brown, 1993).

El retrobament amb la natura es basa en una explicació no lineal del canvi social; en una explicació funcional-evolutiva que té diversos vessants. El primer és el crit angoixat de Rachel L. Carson quan descobreix un "silent spring" que ens ha de dur a "una era de la frugalitat" (W. Johnson, 1978). Un altre és la recuperació del mite del Paradís. Així, gran part dels estudis sobre el futur de l'Amazònia pot situar-se sota el lema de "l'Amazònia, l'últim Paradís".

En canvi, el persistent -i creixent- interès per la cultura balinesa pot explicar-se a partir de la idea d'Adrian Vickers, "Bali, un paradís creat" (Vickers, 1989). És a dir: Bali és una extraordinària creació humana, el resultat d'una confluència cultural excepcional i, si es vol, del fet que, a vegades, ésser una illa és una sort. Bali fóra, doncs, un cas únic: "una paradís creat" (Roca, 1991).

El darrer aspecte -però no menys important- d'aquest retrobament és la descoberta de la finitud de la natura, de la possibilitat de la discontinuïtat dels processos naturals, de la irreversibilitat dels efectes de certes actuacions, en un mot, de l'entropia. A partir de la feina de N. Georgescu-Roegen (Grinevald, 1978) ja no té sentit parlar de futur sense partir de la idea de límits naturals. Però: cal ésser molt curós amb les dades canviants que ens subministra la ciència, i amb els salts tecnològics que poden convertir -com ja ha succeït diverses vegades- un recurs escàs en un recurs sobrer. Ni la fi del carbó (anunciada, des de 1870, per William Stanley Jevons, el pare de l'economia neoclàssica) ni la gran escassetat de petroli (pronosticada el 1972 pel Club de Roma) no s'han produït. En ambdós casos les "noves tecnologies" han obert el pas a altres recursos, amb altres procediments i altres problemes.

4. Els models presents, models de futur

L'illa d'Utopia de Thomas More no estava situada en el futur. Era una illa real situada a l'oceà, a la qual es podia arribar navegant. De fet, tal com escriu J. Pin i Soler, "lo nom del navegant és simbòlic: es diu Raphael Hytholodeos, *Raphael*, àngel, esperit, *Hytholodeos*, contador de faules; doncs, esperit visionari; la capital d'*Utopia*, lloc que no existeix, s'anomena *Amaroula*, obscur, sense visió, emboirat, al·lusió a Londres; lo riu que passa per Amaurola és lo riu *Anydros*, sense aigua; lo president del Senat es diu *Ademos*, sense poble, dues nacions veïnes dels utopians són la dels *Nephelotes*, congriadors de núvols i la dels *Zapotes*, gent que es ven, mercenaris. Parla, també, dels *Anemoliens*, fills del vent..." (J. Pin i Soler, 1912).

Breu, Utopia és quelcom pròxim, quasi-real, paral·lel. No se situa en el futur, no inclou canvi tècnic, és "només" una organització social diferent, millor, però "possible".

Sovint els estudis sobre el futur no han estat res més que estudis -o, si es vol, simplificacions ideals- de les societats avançades de cada moment que havien de servir de model, de mirall, per a la mateixa societat. Certes societats reals -illes o no- eren presentades com a model per a les altres. O, a l'inrevés, les societats reals convertien una societat -això sí, un xic llunyana- en model per a imitar, vers on dirigir-se.

Als anys 60, un conjunt de circumstàncies fa que els "models presents" comencin a fer fallida. La principal raó és un augment generalitzat del coneixement de totes les societats (motivats per l'explosió educativa, l'abaratiment dels preus del transport i l'inici del boom turístic, etc.). *L'americana way of life*, el paradís soviètic, el miracle alemany, el miracle japonès, el model suec o socialisme txec, etc., comencen a deixar d'impressionar -per raons diverses- les consciències. Naturalment, fets com la guerra del Vietnam o les revelacions sobre l'estalinisme de Nikita Kruixòv, l'assassinat d'Olaf Palme o la brusca fi de la Primavera de Praga contribueixen a accelerar aquest procés.

Des de la contracultura, es llançaren nous models. Per exemple, la ruta Kadmandú i/o el zen. Des de la militància comunista, la Revolució cultural xinesa. Des dels cercles de l'OCDE es començà a parlar, amb admiració, dels Nous Països Industrials. I, és clar que l'Iran esdevindria el model de l'integrisme islàmic. I, en una altra escala, el Punjab, la llar del sincretisme sikh.

Es tracta, però, de models, amb molta menys capacitat de seducció, potser perquè són només models parcials, restringits a determinades àrees, imperfectes en molts aspectes. De fet, hi ha una certa correlació entre creixement dels estudis de prospectiva i disminució de l'atracció pels models reals del present. I és lògic: cal estudiar el futur, fer previsions, establir escenaris i inventar utopies futures si el que tenim a l'abast, el que és (poc o molt) conegut no és satisfactori.

Això no vol dir, és clar, que no es puguin treure lliçons. De tot. Per exemple, Elise Boulding ha escrit un text titulat: "El futur del desenvolupament social en el món desenvolupat: com aprendre del Tercer Món" (E. Boulding, 1993). I, sembla clar que Orient i Occident tenen, mútuament, coses per aprendre i coses per ensenyar, sobre el concepte de pau, per exemple. Però Orient i Occident són "present" o "passat". El futur pot ésser diferent.

5. El futur, un món nou

El grup d'estudis sobre el futur és el més important pel que fa al volum i a la varietat de treballs que inclou. Per a tots els estudis d'aquest grup la tècnica és variable i discontinua, i les grans tendències que analitza s'expliquen o bé causalment (i adopten formes determinades) o bé estratègicament o condicionalment (i adopten formes probabilístiques, indeterministes). Per a tots aquests estudis, el futur existeix, no és una prolongació del present, ni cap retorn o retrobament amb realitats passades ja experimentades. El futur és, senzillament "diferent", encara que previsible, projectable des del present. En tots els casos es diu que el futur ja ha començat i que el que s'entreveu és un canvi global de notables proporcions i de gran intensitat.

Les corbes de les variables que ajuden a explicar l'evolució futura de la societat poden adoptar formes diverses.

En principi, les corbes lineals, obtingudes per extrapolació, són les més simples d'obtenir. Els moviments lineals, les previsions lineals, però, han estat objecte de crítiques pel seu irrealisme.

Ferenc Janossy (1973), per exemple, disposant de tota la informació estadística disponible sobre producció en el període de temps més llarg possible, a escala logarítmica, descobreix que, en determinats moments, apareix un punt crític, una ruptura de la recta. Fóra la confirmació de la tesi de Rosa Luxemburg sobre els límits de l'acumulació de capital. La tesi de Janossy sobre "la fi dels miracles econòmics" és molt interessant. Se'n parla més endavant.

Mihajlo Mesarovic i Eduard Pestel (1974) distingeixen entre corbes de creixement exponencial (demogràfiques, per exemple) i corbes de creixement logístic (de la vida animal: una primera fase exponencial és seguida d'un ralentiment). És el que Thierry Gaudin (1990) en diu, simplement, "corba en S" i que serveix per a explicar l'evolució de la població mundial en l'horitzó 2200. Aquesta és la data prevista, segons l'ONU, d'estabilització del creixement a l'entorn dels 12 bilions d'habitants.

Wilhelm Krelle, i els treballs de la IIASA dirigits per ell, prolonguen de cara al futur els grans cicles tipus Kondratieff, en forma de corbes sinusoïdals. Es tracta, diu, d'una descoberta "somewhat optimistic" (Krelle, 1989) que té, a més, precedents històrics.

Podem situar les recerques d'aquests grup en una taula de doble entrada. En sentit vertical, distingim entre estudis causalistes o deterministes (i, dins d'aquests, entre visions optimistes o positives i visions pessimistes o negatives) i estudis probabilístics o indeterministes. Contra el que, a priori, semblaria més lògic, els estudis deterministes són més abundants que els indeterministes.

En sentit horitzontal, distingim entre els estudis que difonen valors de la dreta (o "burgesos"), els estudis que enllacen amb els mites de l'esquerra (o "proletaris") i els estudis que suggereixen visions inter-

classistes, de capes mitjanes, o de "no-classe". O que suggereixen coalicions o aliances de nous tipus. Així, per exemple, dins dels estudis deterministes, pot haver-hi treballs en els quals predomina l'optimisme "burgès" (en molts dels treballs efectuats pel Hudson Institute, des del treball inicial de H. Kahn (1967), presentat per Daniel Bell, o en la llarga trajectòria de W. W. Rostow, (exemple: Rostow, 1990) i treballs tenyits d'un cert pessimisme "burgès" (alguns dels informes dirigits al Club de Roma, especialment el primer (1972), alguns dels papers efectuats per la Trilateral Commission, etc.)

Ara, podem descobrir, igualment, llibres d'optimisme "progressista", sobretot a partir del treball d'un equip multidisciplinari de l'Acadèmia de ciències de l'antiga Txecoslovàquia dirigit per Rodovan Richta (1972). Aquest és l'optimisme de, per exemple, Adam Schaff (1985, 1992, 1993), de W. Warren Wagar (1989), en certa forma, o de Ma Hong (1990). També hi ha, però, un pessimisme "proletari". S'inicia amb l'obra d'Orwell i, en el si del trotsquisme britànic, té nombrosos representants. Les revistes *C.M.* de Brussel·les o *Vertice* de Lisboa estarien en la primera línia i, en canvi, la *New left review* de Londres, més en la línia "pessimista".

Naturalment, aquest esquema és purament un apunt. Hi ha autors que veuen superada la dicotomia (vuitcentista, diuen) burgès/proletari, o el seu equivalent polític *grosso modo* dreta/esquerra. (André Gorz, per exemple.) Si estem assistint a una "abolició del treball" i a una "agonia del capital" (Gorz, 1983), si, d'una banda, ja es veu l'inici de "la fi de la societat del treball" i, d'una altra, hi ha "el capitalisme mort en vida", la distinció burgès/proletari perd sentit. Des de 1980, ja es pot dir: "adéu al proletariat" (Gorz, 1980).

El model Galtung (Roca, 1993), la combinació de l'ecologisme (ni pla ni mercat) en l'àmbit local, la socialdemocràcia (50% pla, 50% mercat) en l'àmbit nacional i el model japonès-xinès (100% pla, 100% mercat) en l'àmbit mundial escaparia, també, a aquesta distinció esquerra/dreta.

Alvin Toffler prefereix, obertament, la distinció entre partidaris de la "segona onada" (industrialització taylorista, consum de masses, "democràcia parcial") i els que actuen en la direcció de la "tercera

ona" (descentralització, "small is beautiful", info-política) (Toffler, 1983).

Bruce Page distingeix entre:

1) la idea simplista -i optimista!- del progrés, idea burgesa, herència de l'era victoriana, el que anomenem "utopisme fatu" i que es relaciona, d'alguna manera, amb el Gran Model de l'economia neoclàssica d'Alfred Marshall, per exemple, "un edifici teòric construït sobre materials d'enderroc" (Page, 1985).

2) la idea -pessimista- del futur controlat, burocratitzat, autoritari, basat en el poder creixent de les organitzacions, idea també burgesa que té el seu punt de partida en l'obra de Max Weber. Però, recorda Page, IBM era contrària als PC, i Kellogg's als aliments integrals...

3) la idea de la desesperació estupefacta causada per la perversió política, l'autodestrucció, l'exhauriment de recursos, el creixement incontrolat de la pol.lució. Bruce Page no dubta de qualificar com a "ridículs" els models lineals simples analitzats per ordinador com, per exemple, els primers dels destinats al Club de Roma.

En tots tres casos, diu Page, domina la concepció lineal, mecànica, única del futur, basada en la visió newtoniana del món. En tots tres casos, s'insinua com a solució la creació d'una Autoritat Mundial amb un poder fortament centralitzat.

Ara, segons Bruce Page, hi ha una quarta línia:

4) la idea probabilística, indeterminada, basada en l'actuació de "milions de persones dotades de diferents graus de llibertat" que poden esdevenir "exploradors experts" dels camins diversos del futur.

Segons Raymond Williams (1983), la visió més generalitzada del futur és la visió reproductiva, el present com a futur. Només en moments de profundes inestabilitats socials a gran escala es pensa en un futur diferent, que no vol dir automàticament millor. Per Williams hi ha dos tipus d'inestabilitats: les que són empíricament visibles (pèrdua continuada de llocs de treball, empobriment general) i aquelles per al

descobriments de les quals calen uns certs coneixements específics (alteracions greus dels equilibris ecològics). Ara, Williams opina també, que, per la majoria, el futur, sigui quin sigui, és inevitable. I que el determinisme, especialment el determinisme tecnològic, és un vector decisiu. En canvi, en opinió seva, hi ha diverses noves tecnologies i, a més, cadascuna d'elles és susceptible de molt diversos usos socials, i d'aquí ve la inconseqüència teòrica de les positures deterministes (que són les dominants entre la gent del carrer, però, també, en el camp acadèmic).

Wilhelm Krelle i Thierry Gaudin, que es poden considerar una mica com a representants de dues sòlides tradicions acadèmiques -l'alemanya i la francesa- coincideixen a valorar (no: sobrevalorar) la idea cíclica del futur. Per Gaudin, el pensament cíclic, en el fons, circular, la idea del retorn ("tot torna", fa la dita popular) és la idea de futur més antiga i més difosa. La linealitat, la concepció origen-fi no apareix fins al segle I, amb la innovadora obra d'Agustí. I es desenvolupa, sobretot, en paral·lel amb l'expansió del creixement científic del món i de l'home. Amb tot, la idea de "societats" successives que presenta a 2100 té, ho veurem més endavant, un caràcter vagament cíclic (Gaudin, 1990).

El model Bonn-IIASA que presenta Krelle (1989) se situa a si mateix dins d'una tradició científica en la qual els cicles ocupen un lloc no marginal. La qüestió que Krelle i associats plantegen és ineludible: les societats -economia, cultura, política- han experimentat sempre processos d'ascens, de plenitud i de decadència: grans cicles històrics. Passarà el mateix amb la societat humana presa en conjunt? La resposta dels estudis basats en models globals, de 1972 ençà, sembla afirmativa. En el futur no hi ha línies rectes: hi ha corbes de caràcter cíclic o sinusoidal.

Krelle, per tal de donar suport a aquesta hipòtesi, no ha de recórrer a citacions "difícils" d'autors poc difosos. A l'inrevés: des de l'anunci de la fi del capitalisme del volum III de *Das Kapital* fins a la dinàmica social de Pitirim Sorokin, o les tesis de Mancur Olson, hi ha una munió de referències. Les més útils a Krelle, però, són la teoria de la circulació de les elits de Vifredo Pareto, els cicles llargs de Nikolai D.

Kondratieff i la síntesi sobre teoria dels cicles de J. A. Schumpeter (Krelle, 1989).

Per explicar els cicles sinusoidals, Krelle analitza el comportament d'una funció de producció.

$$Y^* = f(L, r, K, IM) \quad (1)$$

on: Y^* = producció
 L = treball
 r = "estat de la tecnologia"
 K = equip de capital
 IM = recursos foranis

La funció de treball és com segueix:

$$L = POP \cdot X \cdot h \cdot e \quad (2)$$

on: POP = xifra total de població
 X = taxa d'actius
 h = hores de treball per persona i any
 e = taxa d'ocupació

La funció que expressa el progrés tècnic és la més important:

$$r = rd \cdot rw \cdot ro \cdot re \cdot rk \quad (3)$$

on: ra = índex d'habilitat industrial dels membres de la societat.
 rw = índex de voluntat de treballar.
 ro = índex del nivell d'organització de la societat.
 re = índex d'entornament (de facilitar l'accés dels recursos naturals).
 rk = índex de la qualitat del capital.

Ara tots els components de r , excepte re , depenen d'una *variable latent* que s'anomena u i que significa "grau d'activitat":

$$r = r(u) \quad r' > 0 \quad (4)$$

Naturalment, la funció de capital i la funció d'importacions (i, per tant, de grau de divisió internacional del treball) són claus.

Els resultats dels treballs de la IIASA dirigits per Wilhelm Krelle donen un caràcter estratègic a la variable *u*. *El grau d'activitat* d'una societat és comparable a *la intel·ligència* o a *la força de voluntat* o a *l'entropia* en termodinàmica, escriu Krelle.

El grau d'activitat es troba en diferents camps d'actuació, però tots estan interrelacionats. Una societat funciona amb una forta embranzida (*momentum*) quan: a) molts individus de la població treballen de valent per assolir el mateix objectiu; i b) quan aquests esforços estan coordinats. La bona coordinació és resultat d'un fort lideratge, però també d'un sistema apropiat d'incentius. Una religió apropiada o una ideologia poden influir decisivament en l'establiment del sistema d'incentius. Les religions i ideologies passives són, és clar, un fre. El sistema de preus pot ésser també un sistema apropiat d'incentius. Però tots dos sistemes (religió/ideologia i preus) tenen límits. D'una banda, les regulacions massa restrictives poden destruir l'activitat individual. D'altra banda, el sistema de preus genera monopolis, distribució desigual i, per tant, lluita de classes. En tots dos casos es redueix el "grau d'activitat". El sistema de valors determina l'activitat, l'activitat determina el sistema de valors. "There is Hegel and Marx united", conclou Krelle.

El problema més greu s'esdevé quan es descobreix que és molt difícil de mantenir un elevat grau d'activitat durant molt de temps: "És difícil de mantenir una societat en el camí d'un alt grau d'activitat per un llarg temps. Hi ha, sempre, alguna (*nonzero*) probabilitat de caure en un dels dos precipicis: massa regulació i organització massa rígida que produeixen una petrificació de la societat o massa poca regulació i organització que tenen com a resultat la desintegració social. En ambdós casos, les societats que competeixen amb un alt grau d'activitat esdevindran, eventualment, líders. Així ha succeït en el passat i així passarà en el futur. La transició no necessita la força. El vell lideratge pot, senzillament, esmorteir-se, com ho va fer l'Imperi Britànic. Sembla més adequat que la III Guerra Mundial. No hi ha raons econòmiques per a una caiguda a llarg termini de la societat humana." (Krelle, 1989).

6. Fases del futur

Alguns analistes han inclòs en els seus papers hipòtesis sobre les diferents i successives fases del futur de la societat humana. De fet, i contra el que pot semblar a primera vista, aquest tipus de proposicions hauria de constituir una mena d'exigència per a tots els estudis sobre el futur que s'autoqualifiquen d'intel.lectualment ambiciosos.

Naturalment, els dubtes i les vacil.lacions són, en aquest intent, molt grans i els papers resultants ho manifesten clarament. Així, per exemple, Robert L. Heilbroner, tot separant-se explícitament de les tesis de Forrester i Meadows sobre la catàstrofe global a mitjan segle XXI, distingeix tres fases. La primera -"a curt termini, diguem una dècada o dues", escriu el 1973-74- és presentada de formes diverses. Per una banda, subratlla -santament- la impossibilitat de la predicció dels avatars polítics i econòmics. D'altra banda, creu que "la llarga *era de l'expansió industrial* està entrant, ara (1970s) en les seves fases finals i que hem d'anticipar l'inici d'una *nova era de producció total estacionària*... i de disminució dels productes nacionals per càpita a les nacions avançades". I, per últim, creu que "paradoxalment, potser el més adequat en aquest moment sigui estimular temporalment el mateix procés d'avenç industrial que, en darrera instància, és l'enemic mortal (car), en les àrees endarrerides, la misèria aguda, que és la font potencial de tants trastorns internacionals, només pot disminuir en la mesura en què s'introdueixen millores ràpides, incloent la infraestructura mínima necessària per a mantenir un sistema modern de serveis hospitalaris, d'educació, de transport, de producció de fertilitzants, etc.". En resum, "queda un *curt període* en el qual, probablement, hem de continuar l'actual trajectòria".

En el període següent -"potser mig segle"- definit com a *època d'adaptació*, la qüestió central és "l'elasticitat i la capacitat d'adaptació dels dos grans sistemes socio-econòmics". Per Heilbroner, el "tipus ideal" socialista, "és a dir, la *planificació* i un *ordre social* probablement autoritari" és més adequat que el "tipus ideal" capitalista per a adaptar la societat humana vers una estructura socio-econòmica estacionària viable, que pot esdevenir una *era postindustrial*, però que té indubtables ressons de *l'estat estacionari* de John Stuart Mill.

A llarg termini -"un segle o més"-, hem de protagonitzar un canvi de civilització, basat en la reconstrucció de la base material iniciada en l'època d'adaptació. El principal obstacle aleshores serà el fet que "no sembla haver-hi esperança d'una ràpida modificació de la naturalesa humana". Per exemple, "la miopia que limita l'actual visió de l'home al futur a curt termini no és probable que desaparegui de la nit al dia". El repte fóra passar de l'actual natura humana prometeica a una nova natura humana inspirada en una altra figura mitològica: Atlas. *L'era postindustrial* es basa en la minimització dels processos intensiu-energètics i intensiu-recursos materials no renovables, en la fi de les grans (i altament consumidores) unitats de producció, gestió i distribució. En paraules simples: "apartar l'esforç productiu de la producció material creadora de calor i dirigir-lo vers la producció de "serveis", que afegeixen calor a l'atmosfera en quantitats menyspreables".

És en aquesta fase on Heilbroner situa una hipòtesi arriscada que, a més, confessa molt honestament, que "és difícil d'acceptar per algú habituat als plaers de la llibertat intel·lectual, social i política". Aquesta hipòtesi és explicitada de forma condicional, naturalment, però amb una certa contundència: "És, per tant, possible que una societat postindustrial prengui la direcció de moltes *societats postindustrials* i es dirigeixi vers l'exploració dels estats interns de l'experiència". I, per reblar el clau, afegeix: "En el nostre descobriment de les *cultures primitives*, que viuen les seves històries fora del temps, potser podem haver trobat l'única lliçó important per a l'home futur". Per bé que no pot evitar un dubte raonable: "No sabem si l'home futur pot redescobrir la renovadora vitalitat de la cultura primitiva sense tornar als seus nivells d'ignorància i d'aflicció".

Així, sobtadament, treu el cap la idea del cicle circular, del retorn etern, en un context, val a dir-ho, gens procliu, i en una anàlisi de fases successives amb notables dosis d'objectivisme basat en el que semblen -el 1973-74- les dades essencials del problema.

Les fases futures del text de Warren Wagar tenen un nivell de concreció total, car ell fa una "breu història del futur", però, curiosament, mantenen un cert paral·lelisme amb les de Robert Heilbroner. En efecte, Wagar distingeix entre:

1) "L'última era del capital" (que fa durar no una o dues dècades, sinó quatre dècades) i en la qual les tendències actuals es prolonguen i generen, d'una banda, situacions crítiques cada cop més grans i, d'altra banda, les bases d'una societat futura diferent.

2) Una fase (que segueix a una breu però dramàticament intensa Catàstrofe global que significa la mort de dos terços de la humanitat), en la qual la restauració del planeta és dirigida per una autoritat planificadora mundial. Aquesta fase de cent anys (només cinquanta, segons Heilbroner (es podria caracteritzar, a més de pel seu elevadíssim nivell tècnic (robotització de la producció industrial, expansió extraordinària dels serveis, etc.), per l'existència, per utilitzar els mots de més amunt, de "la planificació i un ordre social probablement autoritari". Segons Wagar, correspon a "l'expectativa marxiniana del col.lapse futur del capitalisme que condueix al socialisme proletari".

3) La tercera fase -*La Casa de la Terra*- es basa en una auto-dissolució, resultant d'un procés polític obert i democràtic, del sistema de planificació, i el floriment de centenars de comunitats auto-regides que, en molts pocs casos, s'inspiren en les cultures primitives i que tant semblen seduir Heilbroner. En aquesta fase, doncs, les diferències són considerables. A banda del *décalage* cronològic, els models de societat proposats per Wagar són d'una gran varietat i d'una gran audàcia intel.lectual (dins del context d'alt grau de versemblança que la història ha de tenir). La tercera fase de Wagar, doncs, és especialment atractiva: "Govern sense govern", democràcia directa, desaparició del sistema monetari mundial, èxit de la Intel.ligència Artificial (IA), auto-suficiència energètica de les comunitats, desconnexions, generalització universal de la manipulació genètica, facultats extrasensorials, crítica de la civilització prometeica (en paral.lel a Heilbroner), neo-feminisme, transferència de consciència humana, hibernació dels éssers humans, enginyeria planetària, etc.

Thierry Gaudin proposa també en el seu *2100*, un esquema molt complet de les tres primeres fases (1980-2100) de l'obertura del tercer mil.lenni. Fins a 1980, hem viscut en una societat de consum que, en la primera fase que considera (1980-2020), esdevé *societat de l'espectacle*, o, també, *mediatisme*. En aquesta fase de quaranta anys

(com en la "darrera era del capital" de Wagar) s'accentuen els trets més negatius -exclusió, dualisme, desordre- de la societat de consum, i s'incrementa extraordinàriament la capacitat tecnològica de l'home: "L'espècie humana aborda el tercer mil·lenari amb els poders d'un demiürg i els instints d'un primat. És una època d'alt risc". Per molts, per Wagar, per exemple, aquest risc condueix a una crisi bèl·lica sense quasi precedents. Per Heilbroner, aquest risc condueix la societat a una fase d'adaptació, on la planificació ocupa un lloc central. Per Gaudin, no hi ha, explícitament, un canvi de sistema, però sí l'entrada en una nova era: *la societat d'ensenyament* (2020-2060), basada en "programes educatius internacionals" i en "programes mundials d'ordenació del territori, d'urbanisme i de re-forestació", que recorden les actuacions de les autoritats mundials de la segona fase de Heilbroner (i, és clar, la societat de la informació i del coneixement de molts dels teòrics del postindustrialisme).

Gaudin inclou, en el seu esquema, una tercera fase: *la societat de l'alliberament* (2060-2100), producte del bon èxit de les transicions (demografia, agroalimentària, mediambiental), que és, com la Casa de la Terra de Wagar, una "reacció contra el caràcter normatiu i quasi ofegant del període precedent" i una "recerca per a alliberar el potencial creatiu" dels humans. Aquí, doncs, de nou -i ben aviat: 2060- ens podem trobar amb el mite del Paradís, l'Home Nou, la Ciutat de Déu, el Comunisme, Gaia, o com es vulgui. El sever "polytechnicien", l'inspector general de Mines, l'alt funcionari del govern francès ens posa la Utopia a la cantonada.

V. LES FORMES DEL FUTUR

Les formes que previsiblement adoptarà el creixement de les grans variables -població, energia, *output*- en els propers decennis són un indicador excel·lent de quina és la visió del futur dels diversos corrents d'estudi sobre el futur. De fet, existeixen diverses posicions, totes basades en l'observació, i en quelcom més: la normativitat, les creences, la por, l'optimisme vital. El punt de mira també és important, és clar: fins i tot en la cartografia es poden detectar diverses formes de "veure" el Món. El Món representat cartogràficament pels europeus, no és el mateix que el que s'observa en els atlas nordamericans, asiàtics, islàmics, russos o del "Sud".

Paul Hawken (1983) distingeix entre el creixement en J i el creixement en S. És a dir entre el creixement exponencial i el creixement logístic. Però, sabem que hi ha altres formes: el creixement simplement lineal, en barra /, com avui, a la Xina, o pla -, com avui, al món "desenvolupat", el creixement en serra, en forma de M, on els cicles se succeeixen violentament. El Club de Roma va parlar de creixement zero (0) com a objectiu, justament per deturar i re-conduir un creixement creuat entre població i recursos, un creixement en X, on la corba de la població es dispara, mentre els recursos no renovables van desapareixent.

En canvi, William J. Baumol (1986) ha descobert "la possibilitat de l'expansió contínua dels recursos finits" car "l'increment de la productivitat no disminueix les existències de capital de recursos naturals, sinó que, en realitat, les augmenta i pot continuar fent-ho durant un futur indefinit. Els recursos no reproduïbles i que existeixen en quantitats finites, gràcies als avenços tècnics, poden augmentar la seva contribució a l'economia del futur".

W. W. Rostow pensa que el creixement es realitza per estadis successius, com si la societat pugés, un per un, els esglaons d'una escala. Hi ha unes etapes, clarament diferenciades, que se sumen: el desenvolupament futur, més o menys ràpid, segueix un únic camí, de

creixement positiu, en +. En canvi Alvin Toffler, Paul Hawken o Adam Schaff hi veuen discontinuïtats, onades paral.leles, on les etapes són, de fet, nous sistemes, 'noves eres', un punt i ratlla: .-, o dos camins paral.lels: //.

En síntesi, és possible construir el següent esquema:

Quadre 1. Teoria i forma

	a. marc teòric	b. tipus de creixement	c. símbol
I.	ECONOMIA NEOCLÀSSICA	1. lineal 2. exponencial	/ J
II.	ECONOMIA INSTITUCIONA- LISTA I HISTORICISTA	3. cíclic 4. esglaonat	M T
III.	ECONOMIA CLÀSSICA I MARXIANA	5. logístic 6. discontinu	S .- //

1. Creixement lineal (o en /)

Els primers treballs moderns sobre el futur, és a dir, els treballs dels anys 60, per exemple els del Hudson Institute dirigit per Herman Kahn presenten com a més *versemblants* els models de creixement lineal. Exactament diuen que "les taxes recents de creixement de la productivitat i altres similars, permanexeran a un nivell idèntic o superior, a llarg termini". La previsió més acceptable es basa en "una continuació *lineal* de la tendència a curt termini". Aquest enfocament es basa en quatre arguments:

1. El creixement econòmic és el principal objectiu de les polítiques econòmiques dissenyades a tots els països del món.
2. El caràcter "exportable" del flux de coneixements tècnics que no cessa d'ampliar i diversificar les seves capacitats i les seves aplicacions.

3. La possibilitat de suavitzar les depressions gràcies a la manipulació dels dèficits pressupostaris que la revolució keynesiana ha fonamentat teòricament.

4. L'avenç lent però continu vers l'establiment d'acords institucionals d'abast mundial.

Les variables considerades són: la productivitat, el temps de treball, el temps d'oci, el PNB i la població absoluta. En tots els casos es produiran, en el període 1967-2000, taxes de creixement positives (excepte en el temps de treball que seguirà la tendència secular de creixement negatiu). La variable més significativa, però, és la taxa de creixement del PNB per càpita. El resultat final que Kahn i Wiener donen, a partir d'una sèrie de càlculs, és el següent:

Quadre 2. Taxa de creixement previst del PNB per càpita. 1967-2000

	PNB	PNB PER CÀPITA
Tercer Món		
Àfrica	4,6	2,0
Àsia	5,9	3,9
Sudamèrica	4,6	1,9
Món desenvolupat		
Europa	4,6	3,8
Nordamèrica	4,5	2,5
Oceania	3,9	2,2
Món	4,8	2,9

Font: Kahn i Wiener, 1967.

Així, Àsia (un 58% de la població mundial l'any 2000) havia d'assolir el màxim ritme de creixement del PNB per càpita, "principalment a causa de l'impressionant creixement de l'economia del Japó". La resta del Tercer Món (Àfrica i Sudamèrica) experimentaran, en canvi, uns ritmes de creixement que Kahn i Wiener qualifiquen de "moderats" i que cal atribuir, en part, a l'explosió demogràfica d'aquests continents

(motivada, en bona part, tal com va dir Kenneth Boulding, per l'impacte puntual de la tecnologia sanitària occidental).

Pot ésser interessant comparar aquestes previsions amb la realitat, amb les taxes de creixement del PIB per càpita que ja són història. El Banc Mundial subministra una informació preciosa agrupada per grans regions homogènies i no per continents. Així inclou Àfrica del Nord i l'Orient Mitjà asiàtic en un mateix paquet estadístic (i parla, a part, d'Àfrica Subsahariana) i, pel que fa a la resta d'Àsia, separa l'Àsia de l'Est, o Àsia-Pacífic, de l'Àsia meridional. En canvi, agrupa una part de l'Amèrica del Nord amb l'Amèrica Llatina. Els resultats, però, seran comparables. Les xifres que el Banc Mundial dóna són les següents:

Quadre 3. Taxa de creixement del PIB per càpita 1970-1990

	1970-80	1980-90
Orient mitjà i Nord d'Àfrica	3,1	-2,5
Àfrica subsahariana	0,9	-0,9
Amèrica Llatina	3,1	-0,5
Àsia-Pacífic	4,6	6,3
Àsia del Sud	1,1	3,1
Tercer Món	3,7	2,2
Països desenvolupats	2,4	2,4

Font: Banc Mundial, 1992.

La primera observació, comparant previsió i realitat, és la d'una certa concordança, fins a 1980, i d'una certa fallida a partir d'aleshores, car, de fet, a bona part dels territoris del Tercer Món hi ha taxes negatives de creixement. A Àsia, en canvi, és a l'inrevés: a Àsia-Pacífic se supera la previsió als anys 70 i és molt superior als anys 80, mentre que a Àsia del Sud, no hi ha una certa aproximació a la previsió mitjana global fins als anys 80. Les taxes mitjanes dels anys 80 (2,2%-2,4%) queden per sota del que estava previst per al conjunt del món (2,9%). Encara que aquesta previsió s'havia autodefinit com a "optimista".

2. Creixement exponencial (o en J)

Quan la taxa de natalitat és superior a la taxa de mortalitat ens trobem davant d'unes corbes de creixement exponencial de la població (que són a la base de la hipòtesi teòrica malthusiana). Ara: segons quina sigui la taxa diferencial, el ritme de creixement variarà. Per exemple, una taxa d'un 7%. significa que la població pot multiplicar-se per dos en 10 anys! La Xina i l'Índia han duplicat la seva població en 40 anys, a comptar a partir de la seva independència. Vietnam, en 15 anys!, (des del moment de la fi de la guerra i la reunificació del país).

Ara, segons Paul Hawken, el naixement de la producció als Estats Units en el període 1870-1970 ha estat, també, exponencial. Hawken defineix aquest període com una fase de predominis de la *mass-economy*. Els trets característics d'aquest model són: 1) el gran objectiu dels individus i de les col·lectivitats és créixer, 2) la producció a gran escala, tayloritzada, permet fabricar un màxim de productes homogenis, de qualitat mitjana-baixa, amb un mínim de temps, 3) per a mantenir el nivell d'activitat del sistema, cal estimular al màxim el consum (que pot veure's deprimat com a conseqüència de l'augment de les taxes d'atur originat per l'augment de la composició orgànica del capital), 4) els productors acumulen ràpidament recursos, productes i beneficis i els consumidors, els productes i serveis que subministra el mercat, i 5) el consum de recursos naturals, energia i aigua per part del sector productor experimenta altíssims ritmes de creixement. El resultat és un creixement en J de la producció que acompanya el creixement en J de la població.

De fet, hi ha moltes variables que experimenten, durant un lapse de temps més o menys llarg, creixements exponencials. Ara: es tracta d'un fenomen temporal, de duració finita, que tendeix a transformar-se en un altre tipus de corba: la del creixement logístic.

3. El creixement cíclic (o en M)

La idea del creixement cíclic és una idea àmpliament difosa. Té origen religiós (i, de fet, hi ha "cicles naturals", armats, per exemple), té prestigi literari i filosòfic (el "cicle vital", l'"etern retorn") i té -o,

com a mínim, s'intenta que tingui- base científica: teòrica i empírica. La teoria dels cicles històrics ha generat una enorme quantitat de volums: entre la macro-història (Arnold Toynbee) o la macro-sociologia (Pitirim Sorokin) i una munió de monografies, seguint les passes dels instituts de conjuntura alemanys o nordamericans. Els cicles tenen diferents llargades, poden succeir-se però, també, sobreposar-se. Els cicles tenen fases. Si les diferents fases dels diversos cicles coincideixen, la violència de les fluctuacions s'accentua. Un científic tan rigorós en molts aspectes com Joseph A. Schumpeter explicà la crisi de 1929 per la coincidència de les fases descendents de tres tipus de cicles de diferent duració (i d'origen divers). I els cicles llargs descoberts per Nicolai Kondratieff a la dècada dels 20 han suscitat un interès creixent en autors molt diversos (tant científicament com políticament). Fins i tot, autors partidaris del creixement lineal, com els del Hudson Institute, prenen la possibilitat de "mons caracteritzats pels cicles econòmics", en els quals la variable determinant és la política.

En una enquesta recent adreçada a quadres polítics de l'esquerra alternativa, la major part de les respostes s'inclinen pel creixement cíclic, pel creixement en M, com a forma més probable (no més desitjada) de creixement.

Ara: si pensem que la societat humana és, en bona part, resultat d'una auto-reproducció modificada per les formes del coneixement i pels canvis -pels salts revolucionaris- en el sistema tècnic, la idea del cicle que es repeteix amb menor o major fidelitat, és una idea que trontolla. Si amb només "coneixement oral" la societat del planeta Terra no arribà als 8 milions d'habitants (després de centenars de milers d'anys d'existència) i, amb el "coneixement escrit" (i la "ciència primitiva" se salta als 550 milions d'humans, a mitjan segle XVII, en el llindar del que s'ha dit "revolució científica", això vol dir que, ni tan sols en la societat pre-industrial (i pre-moderna) la teoria dels cicles té gaire capacitat explicativa.

És clar que la linealitat no existeix, que són "normals" petites o grans pertorbacions, fluctuacions que poden tenir forma aproximadament cíclica. Però, el creixement cíclic és, o bé una obvietat, o bé una concepció derivada dels somnis d'auge i de decadència dels filòsofs de

la història. El futur probable no és cíclic: les fluctuacions es mouran dins d'una tendència múltiple que no exclou, ans al contrari, nous salts, nous canvis de base i d'objectius.

Tant Kenneth E. Boulding com Thierry Gaudin assenyalen "1950" com el llindar d'una nova fase en l'"era del coneixement científic", o en els "saltos del sistema tècnic" (vegeu: annexos 1 i 2). Els cicles no existeixen: hi ha "fases" que se succeeixen? Això és el que diuen els teòrics del creixement esglaonat.

Quadre 4. Formes del coneixement humà

1. "Coneixement popular"

objecte:	família, veïns, treball en grup
inici-final:	era paleolítica - actualitat
àmbit d'eficàcia:	subsistemes simples i petits
acumulació/transmissió:	oral
primers resultats:	8 milions d'habitants (vers el 6000 a.n.e.)
falsació:	instantània

2. "Coneixement literari"

objecte:	especialització laboral, ciutats, imperis
inici-final:	6000 a.n.e. - avui
àmbit d'eficàcia:	sistemes urbans
acumulació/transmissió:	escriptura
primers resultats:	550 milions d'habitants (el 1650 n.e.)
falsació:	lenta, veritat i error conviuen

3. "Coneixement científic"

objecte:	la Terra, la vida humana, l'energia, la informació
inici:	1660 (data de la fundació de la Royal Society)
àmbit d'eficàcia:	sistemes socials complexos, sistema internacional
acumulació/transmissió:	llibres, estadística, institucions
primers resultats:	1) 2.500 milions (1950) 2) 5.300 milions (1990)
falsació:	experimental

Font: K. Boulding, 1966.

Quadre 5. Salts del sistema tècnic

Temps	1100 - 1300	campana
	1750 - 1950	cronòmetre
	1950 - 2100	telemàtica
Matèria	1100 - 1300	ferro (eines)
	1750 - 1950	acer, ciment
	1950 - 2100	polímers, bio...
Energia	1100 - 1300	molí
	1750 - 1950	tèrmica
	1950 - 2100	electricitat
Vida	1100 - 1300	selecció de llavors
	1750 - 1950	vacunació (microbiologia)
	1950 - 2100	manipulació genètica

Font: T. Gaudin, 1990.

4. Creixement esglaonat (o en +)

Des dels inicis de la moderna ciència de la societat, les teories sobre etapes, estadis, fases, etc. han contribuït a generar una vasta consciència social que interpreta l'evolució econòmica, demogràfica i cultural de les societats humanes, com la lenta ascensió, per una escala on cada esglaó és un món complet, però transitori. Des del Vuitcents les classificacions i l'enumeració de les següents etapes s'han succeït. Algunes han tingut més èxit que altres. Entre les més reeixides, si més no pel seu ressò, hi ha la classificació inventada per l'economista australià Colin Clark als anys 40, i represa, després, per molts autors -i per tots els instituts d'estadística del món. De fet, la classificació de l'activitat econòmica en tres sectors ha esdevingut acceptada amb una unanimitat gairebé absoluta. El sector primari inclou l'agricultura i la ramaderia (i, també, la pesca i l'economia forestal). També s'hi inclouen, sovint, altres activitats "extractives". El segon sector, el sector secundari comprèn tot el que implica manipulació i transformació: és el sector industrial. La resta són els serveis, tots ells, dins del sector terciari.

Als anys 40, el repte era que la indústria "superés" sobre l'agricultura en nombre de població activa ocupada. Aquest era el senyal del canvi, del pas -decisiu, en tots conceptes- d'una societat agrària (amb un hàbitat rural, dispers i un mode de vida tradicional) a una societat industrial (i urbana). Aleshores, hi havia pocs països del món que fossin, estadísticament, països industrials. Per exemple, Catalunya era un país industrial el 1920, però el conjunt espanyol (incloent-hi Catalunya) no seria una societat industrial fins 1960).

W. W. Rostow, per exemple, i en la línia de Colin Clark, va definir, el 1960, cinc etapes: 1) societat tradicional (agrària), 2) societat amb pre-condicions per al canvi, 3) societat del *take-off*, 4) societat industrial, i 5) societat de consum de masses. En la mateixa direcció, H. Kahn i A. J. Wiener, definiren 5 nivells de renda per càpita que anaven associats a 5 etapes successives de la trajectòria històrica d'una economia: 1) societat pre-industrial, 2) societat amb industrialització parcial o de transició, 3) societat industrial, 4) societat industrial avançada o de consum de massa i 5) societat post-industrial.

Rostow s'interessà pel *take-off*: a) els actius en el sector primari han de baixar per sota d'un 50% de la població activa, b) el mercat ha de canviar d'escala, ha d'esdevenir "nacional", c) la taxa d'inversió ha de superar un 10% de la renda, d) cal una caiguda de les taxes de natalitat, e) els gremis o similars han d'ésser arraconats, f) la inversió i no el consum de luxe ha d'ésser l'objectiu principal dels beneficis obtinguts. El *take-off* és un període breu i intens en el qual es puja un esglaó decisiu. La cronologia de Rostow és la següent: Anglaterra, 1783-1802; França, 1830-1860; Bèlgica, 1833-1860; USA, 1843-1860; Alemanya, 1850-1873; Suècia, 1866-1890; Japó, 1878-1890; Rússia, 1890-1914; Canadà, 1896-1914. A Argentina, el *take-off* s'inicià el 1935, a Turquia el 1937 i a la Xina i l'Índia el 1952.

Però, a partir d'aquí, totes les societats seguiran, cadascuna al seu temps, en el seu moment, la mateixa trajectòria. Totes les societats tindran el seu *take-off*. I totes les societats industrialitzades aniran avançant vers una societat de consum de massa i, després, vers una societat post-industrial. Per a Kahn i Wiener, l'any 2000 hi haurà, ja, "societats plenament post-industrials" (USA, Japó, Canadà, Escandinàvia, Suïssa, Benelux, Alemanya i França), "societats post-

industrials en la seva primera etapa" (Regne Unit, Itàlia, Urss, Txecoslovàquia, Àustria, Israel, Austràlia i Nova Zelanda), "societats de consum de massa" (al Mediterrani, de Portugal a Xipre, a Amèrica Llatina -Argentina i Veneçuela-, i a l'Est i el Sudest asiàtic), "societats amb industrialització avançada" (Sudàfrica, Amèrica Llatina, de Mèxic a Xile, Orient Pròxim).

L'esquema de Rostow ha estat rebutjat per massa simple, per Pierre Vilar. A distància es pot dir que l'un i l'altre mantenen, per al lector corrent, elements de reflexió valuosos. És lògic: Vilar no hauria "perdut el temps" dedicant-se a combatre un enemic sense interès. Ara, a les acaballes del segle, els canvis observables són importants: I) els *take-off* s'han generalitzat, però també hi ha hagut processos de des-industrialització i de retrocés: la terciarització pot ésser una "avançada", o pot ésser "pre-industrial", II) la desconnexió entre economia real i economia financera ha generat violentes oscil·lacions, que no encaixen en el "model del pas a pas", III) la globalització, ha reduït l'autonomia de les "vies nacionals" vers el món post-industrial: a les societats més avançades hi ha bosses de pobresa o àrees subdesenvolupades i, a les societats de transició, hi ha sectors i punts extremadament avançats, IV) la distinció agricultura-indústria-serveis és pràcticament inservible: pràcticament es manté gràcies als anuaris estadístics i als manuals d'economia, car l'impacte de les noves tecnologies ha esborrat els límits, mentre un terciari que inclou una extrema diversitat d'activitats anava ocupant la major part de l'espai estadístic, V) la desconnexió entre producció i ocupació, invalida, també el significat inicial (anys 40-50) de les xifres sobre població activa, VI) la desmaterialització de la producció complica, si calia, més encara, el panorama actual. Breu: la teoria de les fases, el creixement per etapes, esglaonat han d'ésser qüestionats seriosament. Com a mínim en les seves actuals formulacions. Ara: fóra absurd llençar-la per la borda, quan inspirant-se en ella, s'han realitzat una enorme quantitat d'anàlisis que han contribuït, sense dubte, a racionalitzar el procés social.

5. Creixement logístic (o en S)

El creixement logístic, o en S, és una forma de creixement observable en el creixement físic de l'home i de la major part dels animals, inclòs l'home. Una fase de creixement exponencial, en J, que ocupa infància i joventut és seguida de diverses fases de creixement lent i a la fi de no-creixement. Tal com diuen Mihajlo Mesarovic i Eduard Pestel "la cèl.lula original disposa d'un pla director que regula el creixement de l'organisme. A mesura que la seva estructura guanya en complexitat, el seu creixement s'altera, es ralenteix, fins a deturar-se en el cas dels mamífers, en el moment en què l'organisme arriba a la plena maduresa". Ara: el creixement en S és observable no únicament en els individus sinó en el conjunt de les espècies vegetals i/o animals. "Existeixen -escriu Paul Hawken- mecanismes de transmissió de la informació que alerten les espècies i les indueixen a corregir el seu creixement exponencial transformant-lo en un altre de tipus logístic".

En les societats humanes, la caiguda de les taxes de mortalitat com a conseqüència de l'augment de la producció d'aliments, la millora del subministrament d'aigua i de la higiene pública i l'aplicació de les descobertes de la "revolució mèdica", té com a resultat immediat el creixement exponencial de la població. No s'entra en una fase de creixement logístic, de creixement en S, fins que no es produeix un descens de les taxes de natalitat. La discussió es troba aleshores situada en aquest punt: la caiguda de la natalitat és "espontània", "natural"? Es produeix tard o d'hora, quan l'espècie com a tal descobreix que pot sobreviure perfectament sense reproduir-se a un ritme molt potent? O, a l'inrevés, només hi ha el pas a la modernitat demogràfica, si es produeixen polítiques anti-natalistes conscients d'arrel malthusiana? És a dir: les corbes logístiques que configuren el creixement de les societats humanes són un resultat autònom, o bé la conseqüència d'una política de transició demogràfica?

Sigui quina sigui la resposta, el que sembla cert és que el creixement en S és el creixement probable real, i que les previsions sobre la població mundial per als pròxims decennis que no s'han basat en aquesta hipòtesi han demostrat ésser errònies. La societat humana, als anys 90, ja creix a un ritme inferior al previst. Si entre 1930 i 1975, en menys de 50 anys, la població humana es duplicà, al 1990, en 15 anys,

s'hauria tornat a duplicar. De fet, ara sabem que la població de 1975 no es duplicarà fins al 2030. Hem passat de la J a la S: el canvi és considerable. Però no és "segur". Hi ha elements pertorbadors importants.

6. Creixements discontinus (en .-, o en //)

Si el corrent historicista ha desplegat una àmplia tipologia de formes de creixement esglaonat, altres corrents de la ciència econòmica i de la filosofia social han posat l'accent en les ruptures, en els salts, en les discontinuïtats, en els canvis de paradigma. En el camp científic, per exemple, i en els sistemes ciència-tècnica, els partidaris de conèixer des de dins les "revolucions científiques" (que T. S. Kuhn arriba a definir com a "ruptures no acumulatives") no han cessat de créixer, des que el 1939, John D. Bernal formulà, en solitari, la idea de la "revolució científico tècnica".

Ara: si hi ha canvis bàsics en el camp de la producció científica i, per tant, de la tecnologia, no és arriscat pensar que també pot haver-n'hi en els sistemes de producció i consum. Aleshores, pot iniciar-se, simultàniament, un procés de transformacions en les relacions -de tot tipus- que els homes estableixen entre ells en el procés de la producció. D'aquí es poden derivar, a mig termini, modificacions importants (i relativament dràstiques) de l'estructuració de l'estratificació social, i dels gustos, modes i, en definitiva, "continguts" culturals.

Com que la difusió de les tecnologies "rupturistes" no és total, és possible avançar vers una situació en què convivin diverses formes de producció, diverses "onades" (si seguim la terminologia de Toffler). Aleshores ens trobem davant de creixements en paral·lel de la "vella" societat industrial i de la "nova" societat post-industrial.

L'anàlisi que ha fet Susan Vogel de l'art que es produeix, a la dècada dels 90, a l'Àfrica subsahariana és, en aquest context, molt clarificador. Vogel distingeix entre: 1. Art tradicional, 2. Nou art funcional, 3. Art urbà, 4. Art internacional i 5. Art "extint". Els tipus 1 a 4 experimenten desenvolupaments paral·lels sostinguts per diverses, però complementàries, clienteles. El tipus 5 és l'art dels museus, que també

té una demanda. Però és clar que responen a diferents lògiques productives, a diferents interessos comercials i, en definitiva, a diferents cultures. És clar, també, que hi ha ruptures entre els diferents corrents artístics, i que en cap cas es pot parlar d'evolució per etapes. L'art tradicional és la continuïtat, la reproducció de les formes ancestrals. El nou art funcional i l'art urbà corresponen a l'impacte d'alguns elements de la cultura industrial moderna. I l'"art internacional" és la forma que adopta la globalització del mercat mundial de la pintura a partir del moment en què els mitjans tècnics fan possible la informació global.

Els exemples de creixement discontinu són abundants en la literatura científica. Els que se citen tot seguit tenen en comú el seu caràcter de "petits clàssics", de punts de referència sobre els quals cal retornar de tant en tant. Successivament, 1) la idea d'estructures alfa i estructures beta, de Johan Galtung, en les quals la tecnologia juga un paper no secundari, 2) la idea germinal de les "dues tecnologies", en la qual "tecnologia occidental" no s'oposa a "tecnologia oriental", sinó a una més vaga "tecnologia alternativa", 3) la lectura que fa E. Barbieri de la hipòtesi de la "tercera ona" d'Alvin Toffler, 4) el salt de l'era industrial a l'era de les xarxes, en la versió d'Albert Bressand i Catherine Distler, 5) la idea de "societat C" d'A. E. Andersson (1993), i 6) la idea de la "pròxima economia" de Paul Hawken, que sorgeix, en part, d'una curiosa reflexió sobre la crisi actual de F. Braudel.

Els exemples 1) i 2) són una mescla de proposta política i contemplació d'indicis de canvi vers estructures "diferents". En canvi, els exemples 3), 4), 5) i 6) són exemples totalment realistes. Segons els seus respectius autors, el salt, el canvi, ja s'està donant. No en el conjunt de la societat, però, sí en determinades àrees o sectors. En aquest context, la reflexió de Braudel que recull Hawken és suggestiva. Segons Braudel, les societats actuals es basen en el funcionament paral·lel i simultani de 3 sectors molt diferenciats: 1) el sector de les grans empreses (incloses les empreses públiques i el govern), que és el sector que s'ha internacionalitzat més ràpidament en els darrers anys, 2) el sector de les Pimes, que s'adreça al mercat local, regional o nacional, i 3) la *material life*, el món de l'economia domèstica i del treball a domicili, que ha estat el gran destinatari dels electrodomèstics

i dels ordinadors personals (en un procés semblant al que va significar la Revolució Industrial per al primer sector).

Segons Braudel, la crisi dels 70 és, només una crisi del sector 1, agreujada per la seva escassa adaptabilitat als canvis. La crisi, diu, és "per als de dalt". Les *Pime* i la *material life* s'adapten gairebé espontàniament a les noves sol.licituds del mercat, a partir d'un ús creatiu de les possibilitats obertes per les noves tecnologies. L'*economia de la informació*, que és "la pròxima economia", sorgeix de baix, de la base, dels sectors 2 i 3.

Quadre 6. Estructures "alfa" i "beta"

	alfa	beta
història	"occidental"	"no-occidental"
organització	vertical centralitzada	participativa multicentral
grandària	sense límit	limitat
concentració	forta	feble
natura	sobre-explotada	harmonia
relacions	dominació dependència	solidaritat inter-dependència
producció	sense límit	limitada
orientació	molt variada exterior	limitada interior
cicle	super-cicle tendència	locals temporals
discontinuitats	no	possibles
intel.lectuals	models molt abstractes enquesta per mostreig sectarisme	models simples participació transparència

Font: Elaboració pròpia de J. Galtung, 1978.

Quadre 7. Tecnologia, vida quotidiana i codi social

	alfa	beta
direcció	intel.lectuals	la gent
anàlisi	investigadors centrals	investigadors locals
eines	automòbil privat	transport col.lectiu
	ràdio/TV	comunicació directa
medicina	píndoles individuals	teràpia social
	programes clientelars	micro conjunt metge pacient
fabricació	grans unitats capitals	descentralitzada
alimentació	no-natural	natural
contraccepció	sí	no

Font: Elaboració de J. Galtung, 1978.

Quadre 8. Les dues tecnologies

	Tecnologia occidental	Tecnologia alternativa
capital	ús intensiu	estalvi
energia	ús intensiu	estalvi
treball	estalvi	ús intensiu
escala	gran	petita
centralització	sí	no
orientació de la producció	demanda	necessitats essencials
consum	elits	de massa
experts	necessitat	no
formació	elits	intel.lectuals locals
materials	importació	locals
	no-renovables	renovables
transports	importants	estalvi
fonts d'energia	petroli	sol, vent, gas "natural"
societat	parasitària	simbiòtica
control	central	local

Font: A. K. N. Reddy, 1978.

Quadre 9. De la segona a la tercera ona: Toffler vist per Barbieri

	Ona	Segona	Tercera
A	horaris	monocronisme sincronisme	policronisme
B	producció vs consum	estandaritzar	diversificar
C	organització	centralització	regionalització
D	dimensió	grans unitats	petites unitats rela- cionades
E	professió	especialistes	generalistes
F	concentració	alta	baixa, diversificació
I	economia	producció de béns i serveis per al mercat. Separació treball domèstic o comuni- tari/treball extradomèstic	fúria del consumidor i el productor ("prosumer") "desmercatització"
II	natura	separació	simbiosi
III	evolució	simple vs complex	complex vs simple
IV	temps	lineal universal	relatiu personal
V	espai	ciutat/nació	poble-barri/planeta
VI	mètode	causalitat	necessitat
VII	política	estat/nació	regió/món
VIII	grups socials	joves	tots
IX	ètica	treball	versalitat

Font: E. Barbieri, 1986.

Quadre 10. De la indústria a les xarxes

	Era industrial	Era de les xarxes
A. Tècnica	1. màquina de calcular 2. xarxes materials temporals, controlables	microordinador xarxes multidimensionals instantànies, incontrolables
B. Producció	3. producció de massa 4. béns i serveis 5. maximització 6. quantitat versus qualitat 7. gran empresa jeràrquica, amb integració vertical	producció feta "a mida" "paquets complexos" (compacts) miniaturització reproducció seriada de la qualitat empresa horitzontal, simètrica
C. Distribució	9. <i>hiperpolis</i> 10. intermediació	comerç "a mida" accés directe
D. Consum	11. consum massiu 12. consum, manipulat via publicitat	consumidor-productor consum orientat a l'oferta
E. Informació	13. hiper-media 14. <i>vilatge global</i>	informació local, difusió del magnetoscopi <i>xarxòpolis</i>
F. Política	15. dictadura telemàtica 16. dret d'associació 17. lògica del territori: estat-nació 18. centralització	democràcia convivencial dret d'informació dret de creació lògica de les xarxes: euromón fragmentació
G. Temps	19. acceleració	multiplicació

Font: Elaboració pròpia a partir de B+D, 1985.

Quadre 11. De la societat industrial a la societat C

infraestructura de transports i comunicacions	
port-ferrocarril-canal	xarxes de telecomunicació i informació
radialitat	ortogonalitat
producció	
grans unitats	petites unitats dintre de xarxes
producció de massa	els materials i l'energia, substituïts
mercaderies uniformes	
localització concertada	flexibilitat locacional
un 10% de feines qualificades	un 30% de feines qualificades
educació	
força de treball: 3 anys	força de treball: contínua
càrrecs: 15 anys	càrrecs: contínua
informació i drets	
accessibilitat limitada	accessibilitat general
drèt a la propietat	dret a la propietat

Font: A. E. Andersson, 1993.

Quadre 12. Dues economies

"Mass-economy"	economia de la informació
1. creixement exponencial	creixement logístic
2. expansió/gran escala	contracció/Pimes
3. productes homogenis	diferenciació de la producció
4. acumulació	participació
possessió, origen de riquesa i poder	funció cohesionadora, origen del poder
5. opulència	influència
ús individualitzat	ús compartit
6. consum	estalvi
treball intensiu en energia	treball intensiu en "nou" treball
7. increment intermediació	des-intermediació, des-mercantilització
8. increment entropia	disminució entropia
9. salaris alts	salaris baixos
10. especialització	generalització

Font: P. Hawken, 1983.

Quadre 13. De la Revolució Industrial a la RCT: l'aportació seminal de Rodovan Richta.

Revolució Industrial	RCT
A. La producció	
1. Producció mecànica	Producció cibernètica
2. Combustibles sòlids	Energia nuclear
3. Treball simple, mecànic	Treball complex, científic
4. Increment demanda de capital i de treball	Increment demanda de ciència-tècnica
5. Productivitat estable	Productivitat creixent
B. La cultura	
6. Societat alfabet	Societat educada
7. Ruptura ciència/art	"Revolució cultural" (reunificació)
8. Atomització, anonimat	Humanització
9. Tècnica substituïdora de treball	El treball creix amb la tècnica
10. Separació creació/consum	Inter-acció creativa
11. Comunicació unilateral	Flux multi-lateral
12. Esport espectacle	Esport, pràctica activa
C. L'espai	
13. Separació home/natura	Retorn, amb tècnica multilateral
14. Centripetisme: grans ciutats	Xarxes urbanes
15. Concentració industrial	Deslocalització
16. Moviment d'oscil·lació setmanal	Fusió camp-ciutat
17. Mobilitat sincopada, transport lent	Lliure mobilitat, transport ràpid
D. La vida	
18. Cicle vital rutinari	Canvis de professió, d'ocupació, de necessitats, de domicili
19. Separació treball/oci	Treball creatiu, oci productiu
20. Separació vida privada/vida pública	Desaparició de les barreres psicològiques interiors
21. Valors estables, baixa participació	Valors dinàmics, alta participació

Font: Elaboració de R. Richta (1972)

SEGONA PART: FETS

VI. ELS SEGLES XX

El segle XX, vist retrospectivament, s'ha caracteritzat per la successió de tres fases que presenten pocs elements de continuïtat, a desgrat de l'existència de tendències de molt llarga durada.

La primera fase, de 1900 (o 1914) a 1945, es caracteritza per una forta inestabilitat econòmica (i política), per la gravetat dels moviments cíclics, per les eufòries ("feliços 20") seguides de crisis ("Gran Depressió", l'endemà de 1929) i, sobretot, per 2 "guerres totals" enormement destructores. El balanç global, des del punt de vista quantitatiu, és magre: en aquesta fase, a Europa, la taxa mitjana de creixement del PIB per habitant gira a l'entorn d'un 1%, a l'any i com a mitjana dels estats considerats. A Europa, només dos estats superen -duplicuen- aquesta xifra: Suècia i la URSS, que se situen en un 2,5%-2,2%. Es tracta, de fet, d'estats on es detecta una permanència duradora de l'esquerra en la direcció dels afers polítics. Socialistes, amb el suport del partit comunista (que se situa en un 10% dels vots emesos) a Suècia, i, socialistes, que abandonen el camí de la democràcia formal i el debat intern, per governar autoritàriament a la URSS. Superen l'1%: Suïssa (1,6), Txecoslovàquia (1,5), Noruega (1,8), Finlàndia (1,3) i Dinamarca (1,1). És a dir estats amb un pes fort i continuat de les esquerres en els governs. Per exemple, des de 1924, govern del partit socialista a Dinamarca. (Amb alguns parèntesis i moltes coalicions.) A la resta d'estats europeus, els resultats globals són inferiors: França creix a l'entorn de la mitjana: un 1%, i l'estat espanyol, per sota, tocant al 0%.

El balanç, al 1945, no és doncs, gens satisfactori: a desgrat dels considerables avenços científico-tècnics realitzats durant aquesta fase, a desgrat dels progressos en la difusió dels ideals d'emancipació i del creixement de les forces polítiques i culturals que tenen com a objectiu

la realització dels ideals de 1789, o de 1848, o, si es vol de la Commune de 1871. De fet, molts d'aquests avenços susciten moviments de reacció, partidaris del retorn a un imaginari vell ordre. I l'absència total d'un control global dels afers mundials (és a dir: el caràcter marginal de la Societat de Nacions, i la lentíssima evolució del projecte emancipatori wilsonià-leninià no facilitaren, és clar, cap avenç palpable). El balanç dels primers 45 anys del segle, gairebé la primera meitat, no és extraordinari. A desgrat que, en algunes àrees concretes, els resultats fossin brillants: París, Valònia, Viena, Praga, el sud d'Escandinàvia, Suïssa, probablement, Catalunya i, potser, Mallorca i la Côte d'Azur experimenten, per camins diversos, millores substancials amb relació al seu punt de partida inicial (i, sempre, és clar, en termes relatius).

Ara: la Depressió dels 30 és tan intensa i la guerra de 1939-1945 tan destructora que, fins i tot les àrees que tenien uns bons índexs de progrés (és a dir, creixement i redistribució), experimenten brusques interrupcions en els seus processos. Aquest profund malestar, es tradueix en un pessimisme general. Únicament en quedaria al marge el sector de l'opinió pública que pateix els efectes de la intoxicació ideològica de les filosofies "vitalistes", o dels milenarismes imperials. En el camp liberal, les reflexions sobre la decadència d'Occident, la pròxima Edat Mitjana i la deshumanització de l'art tenen un ressò considerable. Els economistes (i els demògrafs) estan fascinats per les tesis malthusianes, o, en el millor dels casos, tenen com a objectiu, el retorn a un equilibri, suposadament beneficis per a tothom.

Quan es passa del curt termini al llarg termini, les previsions són invariablement pessimistes. Tot l'esforç teòric de la revolució keynesiana té com a únic objectiu sortir de la profunda depressió dels anys 30. Quan un keynesià com Alvin Hansen fa prediccions sobre la determinació de la inversió a llarg termini (és a dir, sobre el futur de l'economia) descobreix que no hi ha cap factor que pugui incidir-hi positivament. A la llarga, doncs, la previsió més optimista és l'estancament.

Michal Kalecki descobreix els efectes polítics de la plena ocupació (que és possible d'assolir amb increments importants de despesa pública) i veu en perill el futur del sistema democràtic o,

alternativament, el futur de la plena ocupació, car, argumenta, plena ocupació i democràcia donen com a resultat un augment de la capacitat de negociació dels sindicats i, a la curta o a la llarga, uns increments salarials que només poden ésser "combatuts" amb les pressions a la baixa que s'originen si hi ha nivells d'atur importants. Amb la introducció de tècnica és possible substituir treball i, per tant, generar atur. Kalecki era, doncs, en certa forma pessimista.

També eren pessimistes tots els teòrics marxistes de l'esfondrament del sistema capitalista que veuen confirmades les seves tesis. Fins i tot, autors com Rudolf Hilferding que havien teoritzat la possibilitat real d'un capitalisme organitzat estable (a partir de la progressiva aproximació entre el gran capital industrial penetrat pel capital financer i un estat que tendeix a actuar harmònicament amb ell) canvien el seu discurs i descobreix factors d'instabilitat creixent en l'autonomia d'un sector públic que escapa de la regulació imposada pel mercat competitiu.

Pel que fa als ultraliberals, els inicis de la intervenció estatal als Estats Units i a la Gran Bretanya són, diuen, mostres de totalitarisme, "camí de servitud", un mal averany.

Ningú, doncs, abans de 1945-50 preveu la següent fase de l'economia i de la societat del segle XX. Ningú gosà imaginar que, en els 30 anys següents, la humanitat experimentaria el més fort creixement de la seva història -i l'absència de guerres totals-, car, si s'hagués repetit el cicle de la primera meitat del segle, 1967 i, de nou, 1992 haguessin estat les dates de l'inici de noves guerres totals.

1. El Llarg Auge (1945-1973/79)

A partir de 1945-50 i contra tota previsió, l'economia mundial experimenta un fortíssim i continuat creixement. En termes monetaris, la taxa mitjana d'increment del PIB per habitant als països de l'OCDE i a les economies de l'Est és, durant gairebé 30 anys, d'un 4% de mitjana anual.

En cap altre període anterior s'ha produït un creixement tan llarg i tan ampli. Amb tot, les dificultats teòriques i analítiques per abastar la globalitat del fenomen són considerables. Ni liberals, ni keynesians, ni marxians estaven preparats per a encarar-s'hi, i molts d'ells han preferit ignorar o negar el fenomen, o minimitzar-lo. Això s'ha fet evident en el moment d'investigar-ne les causes més generals. Molt sintèticament, el Llarg Auge ha estat "explicat" com a resultat, sovint mecànic, de diversos factors. Ordenant-los, seguint el model d'Irma Adelman, podem distingir els següents:

I) El salt tecnològic, les noves tecnologies. Ara: 1) la revolució científica dels quanta i la relativitat i la ruptura amb el paradigma newtonià se situa als inicis de segle, i la revolució científico-tècnica és detectada per John D. Bernal el 1939, però no és anunciada com un fenomen emergent fins als anys 60 amb Rodovan Richta; 2) les noves tecnologies també han servit de clau explicativa de la crisi actual, de manera que servirien per a explicar un llarg període expansiu i, tot seguit, per a assenyalar la causa d'un ja llarg període recessiu. Així, si un factor serveix, alhora, per explicar el Llarg Auge i la Llarga recessió, la seva capacitat explicativa s'ha de matisar i, de segur, reduir.

II) Les necessitats de la reconstrucció, després de la guerra, i els ajuts financers del Pla Marshall: la forta demanda de capital i la possibilitat de constituir un fons d'oferta de capital important, a partir de la ràpida acumulació de l'economia nordamericana. Però: 1) gairebé mai les guerres, o els conflictes civils, van seguides de prosperitat: ni la Commune, ni la Guerra europea, ni la guerra civil espanyola foren el preludi d'unes dècades de creixement auto-sostingut, ben al contrari; 2) ajuts externs, capital (públic o privat) disposat a invertir, són decisions que poden tenir èxit, o que, a l'inrevés, poden augmentar els desequilibris estructurals d'una economia; 3) l'existència de lideratge (des de 1945: USA), no és garantia de creixement: abans i després del Llarg Auge hi ha hagut lideratges sense creixement.

III) Recursos naturals i, especialment, petroli a bon preu. Ara bé: 1) també era baix el seu cost abans de 1945 i això no generà cap Llarg Auge; 2) el contraxoc del petroli de 1986, després de les alces -dels

xocs- de 1973 i 1979, no ha canviat el camí que s'inicià a la dècada dels 70. El petroli -el seu preu- no és *la* causa de tot.

IV) Els baixos salaris, conseqüència de les ràpides derrotes sindicals que segueixen el triomf democràtic de 1945. Ernest Mandel arriba a qualificar-ho de "derrota de la classe obrera". Però: 1) costa pensar que els obrers estiguessin en pitjors condicions de negociació després de 1945 que abans; 2) a més, els salaris, durant les dècades dels 50 i dels 60 experimentaven una tendència a l'alça (ja pressentida, als anys 30, per Antonio Gramsci qui va parlar dels "salaris alts" del treball taylorista).

V) el triomf de les institucions capitalistes, després de les nacionalitzacions de 1945 és -també- presentat com a vector explicatiu. Ara: el creixement del sector públic és, d'ençà 1945, fortíssim. Als anys 60 se situa, segons els països, entre un 40 i un 50% del PIB. Molt més amunt a països rics com Suècia, i per sota d'un 30% a estats com Espanya.

VI) En el pla internacional, la creació d'organismes econòmics d'abast mundial -com, per exemple, el FMI, el BIRF, o el GATT- són mostres del triomf del liberalisme econòmic. Ara: curiosament, abans de 1945 quan el liberalisme és hegemònic no existeix cap d'aquestes institucions.

De fet són més plausibles els arguments que se situen en un altre univers conceptual:

I) La Revolució Científico-Tècnica és, en bona part, resultat de les polítiques científiques endegades l'endemà de 1945 pels governs democràtics. El salt tecnològic és conseqüència del canvi d'agent productor de ciència. Es passa de l'investigador privat i del mecenatge empresariat sotmès a les oscil·lacions de les trajectòries de les empreses a la recerca públicament programada i públicament finançada: el CNRS francès com a exemple.

II) L'acumulació de capital als EUA, la inversió a l'estranger de les seves multinacionals i els préstecs del seu govern, no haguéssin estat suficients. Aviat es produí un procés molt diversificat, capil·lar

d'acumulació de capital en formes molt diverses: petit capital, afavorit per règims democràtics, gran capital europeu, asiàtic (i del Pacífic), capital públic, capital social del sector cooperatiu. Sense aquest procés d'acumular -ampli, dirigit per milers d'agents, entre els quals, agents públics a diferents nivells- és obvi que el Llarg Auge no hauria tingut lloc. (vg. V, *infra*.)

III) L'ús -i l'abús- dels recursos naturals depèn del tipus de tecnologia utilitzat: el carbó que a finals del XIX preocupa seriosament (car era possible preveure'n l'exhauriment, per exemple, W. S. Jevons a *The coal question*) és "substituit", per raons de major eficàcia global i gràcies a un complex d'innovacions tecnològiques, pel petroli. La variable determinant és, però, l'estructura tecnològica. Fins i tot, el baix cost d'un input depèn de la facilitat (tècnica) per a la seva obtenció i el seu transport. Els recursos naturals, de fet, s'obtenen al final d'un procés productiu gens natural: des de l'aigua mineral fins a l'urani, el que és decisiu -i costós, o barat- és el procediment de l'obtenció. (Amb el benentès que són perfectament possibles situacions de control monopolític de llarga duració.) D'altra banda, el procés de desmaterialització de la producció s'inicia justament en aquesta fase.

IV) El Llarg Auge és, també, el llarg auge dels salaris, en un context d'alt nivell d'ocupació de tots els factors productius, inclòs el factor treball. Les intenses pujades salarials són, en definitiva, un element de dinamització de les empreses, car els empresaris es veuen "obligats" a introduir màquines per a substituir, si cal, mà d'obra. D'ençà 1945, i a desgrat de la guerra freda, la presència política, sindical i cultural dels treballadors és molt forta, i, potser perquè adopta expressions molt variades, d'una àmplia i difosa influència. Ni derrota, doncs, ni triomf esclatant: presència vigilant. I, és clar, obertura de nombrosos processos inter-actius, a tots els nivells, en tots els plans, entre els quals, hi ha un procés d'ascensió social fortíssim que és a la base de l'expansió, sense precedents, de les classes mitjanes.

V) El 1945, o el 1950, més que de triomf capitalista, a Occident, caldria parlar d'un nou model, basat tant en el lliure mercat de l'economia mercantil, com en la programació i el control de l'economia pública: "Capitalisme d'estat", "economia mixta", "socialisme a la sueca", "estat del benestar", "capitalisme reformat" les oscil·lacions

terminològiques reflecteixen més dubtes dels que, aparentment, semblen existir. En qualsevol cas, les institucions bàsiques del capitalisme liberal (que ja s'havien posat en dubte abans de 1939-45) no surten reforçades de la guerra, com sostenen alguns neoliberals abstractes lligats a l'antiga escola de Viena. Al contrari: es produeix un tall brusc i profund. El Llarg Auge estarà "organitzat" microeconòmicament per les institucions de l'economia mixta, pel pla (la programació, la gestió pública) i pel mercat "regulat".

VI) la creació d'un sistema monetari internacional, d'una autoritat monetària única és el resultat de la voluntat de posar punt final a una situació de fragmentació en àrees monetàries que, per qüestions de quota, podia degenerar en conflicte. El FMI, el BIRD són agències especialitzades de les Nacions Unides. Sense l'existència d'un embrió d'ordre monetari -i comercial- mundial, el Llarg Auge no hagués existit. Del dogmatisme neoliberal del FMI i del BIRD a partir dels anys 70 caldrà parlar-ne més endavant.

Annex 4. Unió Europea i "construcció del futur"

Tots els projectes, tota la literatura sobre la unió europea, de 1914 ençà, és, per definició, literatura prospectiva. D'ençà 1951, a més, hi ha la realització d'algunes -no massa- passes concretes en direcció a la Unió. La seva marxa lentíssima és un índex de les dificultats de construir un futur que no sigui una simple extrapolació lineal de les societats i els estats presents.

Alguns temes de la prospectiva són presents en el moment inicial: 1) la recerca de la pau, 2) la idea de la cooperació econòmica, 3) la preocupació dels temes energètics, i per les noves energies (el 1957 es crea l'Euratom), 4) els plantejaments inter-culturals, 5) l'assaig de superació dels límits polítics heretats del passat, 6) l'objectiu del creixement, combinat amb l'objectiu distribució (i protecció de les minories febles), 7) un cert intent de superar l'angoixa i la por al futur (causades per les guerres i la inestabilitat 1918-1939), 8) el rebuig a la monopolarització o bipolarització del món, 9) l'interès per la cooperació científica i tècnica, i 10) per la creació d'un gran espai econòmic.

En canvi, la Comunitat europea presenta, d'entrada, algunes mancances greus: 1) es basa en els sectors amb menys futur de la indústria tradicional, 2) i en la sobre-protecció a l'agricultura i la ramaderia, 3) no té formulacions polítiques clares: la Comissió té poc poder, el Parlament és quasi accessori, 4) no intenta un diàleg que hauria pogut ésser enriquidor, ni amb l'Europa Nòrdica (governada per partits socialistes molt avançats), ni amb l'Europa de l'Est (hi ha un Mur al mig), 5) margina, políticament, els partits comunistes occidentals, a desgrat del seu indubtable interès per la programació econòmica i els programes de benestar social, 6) no aposta, obertament, per les noves tecnologies, 7) la flexibilització de les estructures dels mercats -del mercat de treball- porta, tendencialment, a l'augment de la desigualtat social.

Els resultats d'aquest procés contradictori -contradictori en diversos plans i per diferents motius en cada cas- són a la llum: en 40 anys, s'ha iniciat una veritable mutació de la societat humana, i Europa, si bé no n'és al marge, tampoc n'és al centre. Segons Rodovan Richta (1968), els primers indicis del que serà la Revolució Científico-Tècnica es donen, entre les dues guerres mundials als EUA i als anys 50 a la URSS. Però, la Revolució Científico-Tècnica no esdevé un procés social, "independent del règim social" fins als anys 50-60, primer als EUA i després "a la major part dels països d'Europa". En canvi, Alvin Toffler (1983) assenyala la "nostàlgia" anglesa del passat, la desconexió francesa, la "tecnofòbia" (sic) alemanya, i, en canvi, el caràcter avançat d'Escandinàvia, Japó i el Pacífic.

El fet que la construcció europea hagi estat simultània a la desconstrucció dels imperis colonials europeus podria explicar, en part, la lentitud de les primeres etapes, *l'euroesclerosi*. Ara, quan Europa es realima (i s'amplia), als anys 80, la lentitud, filla de la desconfiança, és més preocupant.

Noruega i Dinamarca opten, en diferents moments, pel no rotund -o el sí, però- a Europa. El seu horitzó és un altre: ells salten directament, de la "regió" (on viuen) al món. De fet, Europa ("Brussel.les") abans de néixer ja comença a assemblar-se als estats del XIX: massa gran per a poder regular les economies "regionals" (més "grans i complexes" que les economies nacionals de fa unes dècades) i massa petita en un

món globalitzat, en el qual els moviments de persones, energia, mercaderies, serveis i fluxos financers tenen abast planetari.

2. La fi del Llarg Auge, crisi del model de 1945

Des de 1971-73, la crisi d'acumulació és un fet observable, i la caiguda dels beneficis, també. A l'origen d'aquesta crisi (destinada a no ésser purament conjuntural) es pot trobar un conjunt de factors que, és clar, s'entrellacen i s'influeixen mútuament. Són: la crisi monetària oberta el 1971 amb l'inici de la flotació generalitzada de les monedes (VI), la crisi fiscal de l'estat (V), la crisi de consens, l'augment de la conflictivitat (IV), la crisi del petroli (III), la crisi d'acumulació (II) i el sorgiment de les Noves Tecnologies (I). Tots els mecanismes que havien fet possible el Llarg Auge fallen, simultàniament. Però, es tracta de crisis lleus comparades amb les del període 1900-1945, que no afecten la pròpia existència dels grans mecanismes que han fet possible l'auge. El FMI i el BIRD segueixen existint (VI), el sector públic segueix creixent, arreu, a desgrat d'alguns importants processos locals de privatització (V), maig del 68 o la tardor calenta italiana no s'han repetit: ara els problemes sorgeixen dels que se senten exclosos d'un sistema que moviments com el maig del 68 van contribuir a fer més obert i més flexible (IV), el preu del petroli ha retornat a velles posicions (III) i, la crisi d'acumulació no s'ha generalitzat (II) i les Noves Tecnologies suggereixen nous interrogants, obren possibilitats noves (I).

La crisi del model de 1945 és deguda al seu èxit. Però l'èxit d'aquest model s'ha traduït en un fortíssim canvi social. Ja que, durant la Llarga recessió iniciada als anys 70 han canviat gairebé tots els paràmetres, el futur s'ha de plantejar d'una manera totalment diferent.

3. Àsia-Pacífic, l'altre Llarg Auge (1960-...)

El sistema-món comença a configurar-se quan Magallanes assaja la primera volta al planeta. Ara: sembla poc discutible que el procés experimenta una acceleració important a partir de la Revolució Industrial. Per exemple, ni el Japó, ni la Xina poden seguir mantenint

el seu aïllament. El que els jesuïtes al segle XVI no varen poder fer, ho feren els militars i els empresaris del XIX: en el cas de l'Índia, d'Indoxina i d'Indonèsia, pel camí colonial: la conquesta comercial-militar i l'establiment d'administracions que segueixen el model europeu; a la Xina, per la ingerència en els afers interns, i al Japó, per un procés d'òsmosi prou conegut.

Als anys 30, es comença a parlar de "el despertar d'Àsia". Sembla difícil de subvalorar l'acceleració produïda pels èxits finals dels llargs processos d'independència. Des de 1947-49, l'Índia, la Xina i Indonèsia, esdevenen estats-immensos-independents. El 1940, Mao Zde Dong havia explicat quines havien d'ésser les bases econòmiques de la nova Xina. A *Sobre la nova democràcia* havia escrit que calia basar la nova economia en quatre sectors: la pagesia (generadora de rendes agràries), els treballadors industrials (perceptors de salaris), les capes mitjanes urbanes (que obtenen rendes mixtes) i la burgesia nacional (que rep beneficis). I en l'alliberament de la dona, en canvi, calia minimitzar el rol econòmic dels terratinents (i de les rendes agràries extraordinàries), de la burgesia especuladora (amb beneficis irregulars) i de la burgesia estrangera.

Aquest model amb variants i adaptacions, és clar, ha estat present no únicament a la Xina, sinó, globalment, a l'Àsia oriental i meridional. És a dir, que el despertar d'Àsia s'ha realitzat, des del primer moment, a partir d'unes bases molt àmplies, "nacionals". Per exemple, seguint el text de 1940 de Mao, partint de la idea que no hi ha nova democràcia sense "cultura nacional, científica i de masses". De fet, els sis darrers capítols dels setze en què es divideix *Sobre la nova democràcia* estan específicament dedicats a "la naturalesa de la cultura" i a la "cultura en la nova democràcia".

Ara: sense moure'ns del món xinès, una visita al Museu de la revolució xinesa de Pequín, i una lectura atenta del catàleg editat pel gener de 1991 després de la seva remodelació, dona pistes sobre molts textos de la mateixa sintonia, sobre moltes trajectòries vitals paral.leles, que expressen la diversitat calidoscòpica sorgida de l'encontre entre les tradicions revolucionàries xineses i el marxisme occidental. El grau de complexitat d'unes societats on s'encallen sistemes de producció i formes culturals molt diverses no pot reduir-se a les anàlisis que se'n

fan. Qualsevol assaig simplificador, doncs, està condemnat, d'antuvi, al fracàs, però, al mateix temps, necessitem esquemes, models simplificats, síntesis.

El BIRF, a *The east asian miracle* (1993) ens dona un d'aquests models. El Banc Mundial analitza el comportament econòmic en el període 1960-1990 de 8 estats. De Nord a Sud: Japó, Corea-Sud, Taiwan, Hong-Kong, Tailàndia, Malàisia, Singapur i Indonèsia. Es tracta de 8 estats molt diferents: Singapur no arriba a 3 milions d'habitants, Indonèsia, s'acosta a 200 milions (és el quart estat el món en població). En els anys 1960-1990, aquests estats, però, han crescut un 5,5% de mitjana. És a dir, un punt més que Europa entre 1945 i 1975. (Amb el benentès que Europa partia d'uns nivells molt superiors.) "Mai -s'ha escrit- un grup de països havia crescut tant en una sola generació". Es tracta d'estats perifèrics amb relació a Xina, i amb una gran i tradicional influència xinesa. Fins al punt que, per exemple, un 80% de la població de Singapur és xinesa. O que el *putx* anticomunista del general Suharto, a l'Indonèsia de 1966, fou, en part, un *putx* anti-classe mitjana, car s'identificava el partit comunista indonesi amb els xinesos indonesis (o, si volem, amb el "capitalisme familiar" xinès, només comparable al capitalisme familiar italià). El Llarg Auge asiàtic (1960-...) és en el seu inici un xic posterior a l'occidental (1945-1973), però, no s'ha deturat. A l'inrevés, la Xina ha crescut, segons el Banc Mundial, un 9,4% de mitjana entre 1980 i 1990, i per sobre d'un 10% a la dècada dels 90. Es tracta, doncs, d'una gran tendència, d'un enorme punt fort de cara als propers decennis.

Si la ja Llarg recessió (1973-...) occidental, assaja canvis que cal posar a la superfície, el Llarg auge asiàtic és esclatant, visible des de qualsevol punt, ple de significats. Cal deturar-s'hi, forçosament, car, és ben possible que, al segle XXI, la principal tensió del planeta no sigui la dialèctica Nord-Sud (o, com alguns han dit, Nord-Nord, "capitalisme contra capitalisme", o Renània contra Neoamèrica), sinó la dialèctica Atlàntic-Pacífic. En el benentès que el continent indi -del Nepal a Sri Lanka- no és al marge d'aquesta dialèctica a desgrat de les grans diferències entre el jacobinisme unitarista i expansionista del poble han -el 90% dels xinesos- i el federalisme matisat i diversificador de l'antiga joia de la Corona Britànica.

De fet, podem utilitzar, per endinsar-nos en les explicacions del Llarg Auge asiàtic, el mateix model conceptual que hem utilitzat *supra*.

I) La tècnica, el "fons social de coneixements aplicats" en la terminologia d'Irma Adelman, té un paper difícil de minimitzar. Arnold Toynbee, a *The world and the west* (1952) ho expressà amb tota claretat: la tecnologia occidental, separada de la religió occidental, penetrà, amb força a Àsia-Pacífic, quan occident demostrà que les seves armes (i, per tant, els seus exèrcits) eren superiors.

Ara: no es tracta, únicament, d'importar tecnologia occidental. La riquesa de les tradicions científiques a l'Índia o a la Xina són difícils de sobrevalorar. Joseph Needham, i altres ho han explicat extraordinàriament bé. I el Comitè Nobel no ha ignorat els físics i matemàtics indis.

És a dir: els asiàtics (a la Xina, per exemple) tenen els hospitals integrats per dues seccions: medicina occidental i medicina xinesa. En certa forma, tecnològicament, Àsia-Pacífic ha sumat (o ha multiplicat) les dues grans tradicions científiques mundials. I occident s'ha quedat, només, amb la seva.

II) El flux de capital multinacional ha estat utilitzat com a clau explicativa del Llarg auge asiàtic. De fet, hi ha dues teories que s'hi basen. Primer, la idea de la Nova Divisió Internacional del Treball, formulada, per primera vegada, per Frobel-Heinrichs-Kreye el 1981, recull l'experiència de la progressiva creació d'un sistema mundial de manufactures basat en plataformes d'exportació amb ús intensiu de mà d'obra, establertes en zones de baixos salaris per les empreses transnacionals. I, és clar, entre aquestes zones, les asiàtiques, en un lloc no secundari. Segon, la Teoria de la Dependència, que explica el creixement (puntual i sectorial) dels països semi-perifèrics, per la seva funció de plataformes (destinades a l'exportació) del capital multinacional.

Ara: aquestes teories centrades en l'entrada de fluxos de capital forani no tenen en compte un conjunt de processos. U, l'existència d'un cert teixit industrial anterior, d'una cultura industrial tradicional que, aixoplugada per una alta protecció, va desenvolupar un model ISI

("industrialització substituïda d'importacions") que, a partir dels anys 70, es combina amb el model IOE ("industrialització orientada a l'exportació"), però no el substitueix. Dos, la inversió directa estrangera ha estat igualment important, o superior, a estats com Mèxic, Brasil o Argentina, i els resultats, en canvi, no han estat gens semblants.

Així, si fóra sense sentit negar el paper de la inversió estrangera a Àsia-Pacífic, no és gaire satisfactori basar en aquesta variable el Llarg Auge asiàtic. De la mateixa manera que el Pla Marshall no va ésser la causa principal del "miracle europeu".

III) Els recursos naturals, inclòs el petroli, no han estat assenyalats com a motor del desenvolupament asiàtic. De fet, l'únic recurs abundant (però no a tot arreu) és l'aigua. I, esquematitzant al màxim, podríem dir que Àsia-Pacífic és resultat d'una acció mil·lenària de l'home per a utilitzar rius i pluges (i no ésser devorat per ells). Ara: altres àrees (per exemple, l'Amazònia o la conca del riu Congo) són, també, receptores d'aigua abundosa, sense que aquest fet hagi generat ni denses poblacions ni cultures avançades. Ni, a partir d'un cert moment (1960), un llarg auge.

Cal tenir en compte, a més, la dependència petrolífera de l'àrea. Només Indonèsia i la Xina són països productors de petroli, amb volums, però, que els situen a gran distància dels estats productors de l'Orient Mitjà, Amèrica del Nord, l'Est Europeu o Veneçuela.

IV) Els baixos salaris, en canvi, són presentats, freqüentment, com la clau explicativa del desenvolupament econòmic de la zona. Baixos salaris, a més, combinats amb forta disciplina laboral, llargues jornades de treball, inexistència de vacances pagades, escassa seguretat en el treball i baix nivell de conflictivitat. Els països est-asiàtics són presentats com una mena de "paradís laboral" en el qual, a més a més, els treballadors tenen unes relacions especials amb les empreses i els seus dirigents: un sentit de pertinença, una adhesió moral. Aquest model, és clar, fa somniar a tots els apòstols del neo-liberalisme, que veuen, en el model asiàtic, un model -de fet, l'únic- de futur, un cop superat l'"escull" de l'Estat (socialdemòcrata) del benestar.

Aquest argument, però, es basa en uns pressupòsits altament discutibles. Primer: que l'únic "cost" de les empreses siguin els salaris. Sabem que n'hi ha d'altres, tant o més importants: els costos financers, en primer lloc. Però, també, el preu del sòl, els lloguers o les hipoteques (que repercuteixen directament en el nivell de salaris, que tendeix a moure's a l'entorn del nivell de subsistència, que inclou, naturalment, l'habitatge, l'alimentació, el vestit, etc.). Si el sòl és car, els salaris han de pujar (per bé que això no signifiqui un augment del nivell de vida dels treballadors). A Àsia-Pacífic, els costos financers de les empreses sembla que no són enormes (de fet, hi ha molts estats on la banca ha estat nacionalitzada) i el preu del sòl és, en canvi, excepcionalment alt, en les àrees centrals d'algunes de les ciutats més poblades (però, no, és clar, a la Xina, a Corea del Nord, al Vietnam o a l'Índia).

Segon: baixos salaris -a la resta del Tercer Món- no han generat cap altre auge. (I, a l'inrevés, els alts salaris dels països escandinaus, per exemple, no han generat cap dinàmica de crisi).

Tercer: el que compta és l'excedent. Si l'excedent creix, poden augmentar, simultàniament, salaris i beneficis. De fet, això és el que succeeix en els moments de prosperitat duradora. Una mala distribució de la renda acaba fent fracassar les expectatives positives, i obre el pas a situacions de crisi, com la de 1929, als Estats Units. Una crisi de demanda, provocada pels baixos salaris industrials. Car els salaris són "cost", però, són, alhora, "demanda".

Quart: no sempre, ni a tot arreu, els alts beneficis hipotèticament generats pels baixos salaris es destinen a la inversió productiva. Si s'aboquen, massivament, a altres destins (consums de luxe, especulació, evasió, joc, economia del crim, etc.) no és segura la seva funcionalitat econòmica. Cinquè: el mateix podríem dir dels "alts salaris". ¿Cal recordar que els empresaris japonesos expliquen la baixada del nivell de competitivitat de les empreses nordamericanes pel cost global dels alts salaris dels seus dirigents?

A Àsia-Pacífic hi ha, és clar, baixos salaris relatius, i pocs dies de vacances pagades a l'any. Però, hi ha, també, un procés positiu de redistribució de la renda. Ho explica el Banc Mundial, a *The east asian*

miracle (1993), on s'explica que la diferència (en els vuit estats citats *supra*) entre un 20% de la població amb rendes elevades i un 20% de la població amb rendes més baixes és de 5 a 1, o de 6-7 a 1, segons els estats. Mentre, a l'Amèrica Llatina, és de 20 a 1. Naturalment, no totes les rendes són salarials. Les rendes mixtes, a Àsia, juguen, de segur, un paper no menyspreable en aquesta millor distribució de la renda. De fet, però, sabem que les millores en la distribució de la renda, per bé que tenen efectes econòmics positius, només són resultat de l'acció política, impulsada pels sindicats (de sector, d'empresa) i els partits d'esquerra.

D'altra banda, és clar que, a Àsia-Pacífic (i, més en general, al Tercer Món) hi ha altres formes de treball que, econòmicament, tenen una importància enorme, per bé que siguin difícils d'avaluar quantitativament. Segons Lourdes Beneria, les xifres que evacuen els instituts oficials d'estadística no inclouen: a) la producció alimentària, però també de roba, amoblament, etc. destinada a l'autoconsum, b) el treball submergit assalariat no reconegut formalment, c) el treball domèstic, que, amb un relativament baix nivell de mecanització i amb famílies relativament extenses, pot ésser un treball intensiu, i amb jornades llargues, d) el treball voluntari, destinat a la comunitat, que, per exemple, a Bali pot ésser una forma d'intercanvi de serveis, sense moneda.

Si es poguessin comptabilitzar aquestes quatre formes de treball, l'output global de molts països del Tercer Món seria molt més important. El que sí sabem és que, en general, aquestes quatre grans formes de treball són, bàsicament, femenines. Ras i curt: el treball de la dona al Tercer Món (i a Àsia-Pacífic, en especial) és: 1) un treball no reconegut estadísticament i no valorat socialment, 2) un treball econòmicament decisiu. Arreu, però potser especialment a Àsia-Pacífic, per raons culturals i històriques (només cal pensar en la revolució dels Taipint (1847-1862) o en la important relació mare-fill, a l'Índia) les dones no únicament treballen molt, sinó que treballen molt bé. Amb salari o sense.

V) Les institucions econòmiques, començant per les formes de gestió, les empreses, tenen un paper rellevant en la funció de producció d'Irma Adelman.

Pel que fa als aspectes més globals, a les formes de propietat, la situació és força complexa. D'entrada, cal partir de la definició d'empresa de l'economista xinès Ma Hong: "una empresa és una unitat econòmica de producció que té comptabilitat independent". A més "té un finançament independent... i obté beneficis". Això diferencia les empreses d'"altres unitats econòmiques com les administrades o dirigides per l'estat". Ara: aquesta definició no implica cap tipus de propietat especial. En el cas xinès, Ma Hong assenyala l'existència el 1984 d'unes 437.000 empreses industrials, de les quals (1) 84.100 -un 19%- són de propietat estatal, i (2) 352.000 són de propietat col·lectiva dels treballadors que en formen part. A diferència de la proposta continguda en el model català de 1937 (que destinava un 50% dels beneficis a la Caixa de crèdit industrial), el model xinès proposa que les empreses col·lectives "paguin els seus impostos, segons una taxa fixada, independentment dels seus beneficis". Hi ha, a més (3) les empreses mixtes (*joint ventures*) que "són empreses que actuen juntament amb dues o més unitats econòmiques sota diferents tipus de propietat, incloent-hi aquelles que agrupen empreses estatals amb col·lectives, o empreses xineses amb estrangeres". Finalment, hi ha (4) "empreses independents amb capital estranger" (per exemple, VW, a Shanghai, és a dir una empresa amb majoria de propietat pública d'un land alemany) i, en darrer lloc, (5) "formes de propietat individual d'indústries i comerços". Segons Ma Hong, "la propietat individual és una forma més de l'activitat econòmica a la Xina i un suport necessari a l'economia socialista". Aquesta és la raó per la qual -i aquí cal sospesar cada paraula, car no en manca i ni en sobra cap- "el govern (xinès) encoratja la població treballadora a desenvolupar formes de propietat privada sota el lideratge de la propietat pública" (1990).

4. L'altre experiment

L'opció per a la conquesta de l'estat i per la creació d'*estats socialistes* fou, durant uns anys, aparentment, l'opció dominant dins el moviment socialista mundial. De fet, la guerra freda reforçà fins a límits desconeguts fins aleshores l'opció per la forma d'estat: l'enfrontament, el xoc, o la cursa era entre dos sistemes, és clar, però era, sobretot, una confrontació entre dos estats: els EUA i la URSS. Entre el principal *estat capitalista* i el principal *estat socialista*. I la més visible

demostració del fracàs del model socialista és, sembla, la desintegració política de l'estat soviètic, la fi de la URSS. Naturalment, la dualitat mai fou perfecta: al món hi havia altres estats que no eren estats-satèl·lit: la França de De Gaulle a un costat, la Xina de Mao, a l'altre, Suècia al mig. I, des de Bandung, molts volgueren esdevenir *estats neutrals*, amb Indonèsia, Iugoslàvia, l'Índia i Egipte al capdavant.

En síntesi, però, és la forma "estat" la que protagonitza, des de 1917-45, l'assaig de transformació més gran d'ençà la primera "gran transformació" ideada pels il·lustrats escocesos (i àmpliada i difosa pels anglesos i francesos).

Hi ha, però, una altra opció que ha generat altres experiències. Amb paraules de Martin Buber, hi ha "el poder central d'un estat completament centralitzat o les unitats socials de treballadors rurals i urbans, que visquin i produeixin junts". És a dir: la possibilitat d'una "reestructuració de la societat com a federació de federacions i la reducció de l'estat a la funció d'unificació, o l'absorció de la societat amorfa per l'Estat totpoderós". Expressat simbòlicament: "hem de dominar amb el nom formidable de "Moscou" un dels dos pols entre els quals ha de recaure l'elecció. L'altre pol jo, (Martin Buber) m'atreveixo a demonimar-lo 'Jerusalem'". Naturalment, si en comptes de publicar *Pjade in Utopia* el 1950, ho hagués fet el 1936-37 hauria pogut escriure "Barcelona", car, tal com ha escrit Gabriel Jackson, "Catalunya va ésser teatre d'una revolució descentralitzada, col·lectivista i no burocràtica que recordava a molts observadors els més alts ideals de les comunitats socialistes utòpiques del segle XIX o els kibbutzim contemporanis d'Israel, i que en la seva faceta industrial era un primer tast de la cogestió que es desenvoluparia a Iugoslàvia als anys 50...".

Els *media* han polaritzat l'atenció en l'estat, en la caiguda (l'enderrocament pacífic) del mur de Berlin. Però, no es parla de l'altre experiment. Si, és clar, hi ha una pintura de Le Corbusier que es titula "La caiguda de Barcelona", hi ha el triomf electoral de l'integrisme sionista a la fi dels '70, i hi ha el violent ressorgiment de les formes estatals a l'antiga Iugoslàvia.

De l'altre pol, de l'experiència històrica del socialisme autogestionari de "Jerusalem", ni se'n parla. ¿S'ha desfet, s'ha evaporat, no en queda ni el record? Aquestes són les aparences dels fets, com a mínim. Ara, potser cal gratar un xic, observar que succeeix sota la pell (o sota la crosta) dels estats. És possible que descobrim "unitats socials de treballadors" que funcionin. Robin Blackburn n'ha fet un cert inventari. Van des de les realitzacions pràctiques del socialisme cooperatiu dels països nòrdics fins al comunisme pluripartidista de Kerala i altres estats de l'Índia, passant per empreses i fundacions públiques europees i experiències municipals diverses, algun partit-territori com l'ANC de Sudàfrica, algunes grans empreses capitalistes -al sector del transport aeri, als USA- que ja són propietat dels treballadors, etc. Hi ha cooperatives agràries, empreses públiques de radiodifusió i bancs estatals que funcionen molt correctament. "Jerusalem" no ha desaparegut. Potser ha canviat de lloc, s'ha dispersat, més que mai, entre Dinamarca i Sri Lanka (Blackburn, 1991).

5. El model nòrdic

Hi ha un cert acord en afirmar que els països nòrdics són els més avançats del món. És a dir: són els països on s'han plantejat més aviat i s'han resolt més bé, els problemes de la vida quotidiana de la gent corrent. Per exemple, són els països on les dones són "més iguals" als homes, o els països amb un nivell de robotització de la indústria i d'informatització de l'economia més alt. Són els països que "s'acosten" més al futur. C. Pi i Sunyer ja ho deia vers 1970...

No serà superflu, doncs, interrogar-se sobre la globalitat del seu model: sobre els seus orígens, els seus trets bàsics, els seus problemes actuals i les seves perspectives de futur.

D'entrada, cal dir que els països nòrdics "arriben tard" a la civilització moderna: 1) no han estat romanitzats, 2) el cristianisme hi arriba tardament, 3) no tenen res que s'assembli al Renaixement, i 4) la Reforma és importada d'Alemanya. Són -dins d'Europa- països perifèrics i endarrerits: són a la cua de la corba vers la industrialització que s'engega a l'Anglaterra del segle XVIII. Tenen, però, un mirall, un model: la república "burguesa" holandesa. Els nòrdics realitzen les

primeres passes en les arts de conrear la terra, de la pesca i de la construcció gràcies als treballadors i a la tecnologia, originaris dels Països Baixos.

Quan Olof Palme es nega a acceptar la suposada "fatalitat" del subdesenvolupament econòmic del Tercer Món posa com a exemple el seu país. Suècia passarà d'ésser un dels països més pobres d'Europa a un dels més rics (més igualitaris i més democràtics) del món en un espai de temps inferior a 100 anys.

La mala situació econòmica obligarà a la fi del segle XIX i començament del XX a emigrar un milió de suecs, una quarta part de la població total del país. Vuitanta anys més tard, hi ha, a més del retorn de molts dels que van marxar, un 10% (dels 8,6 milions) d'immigrants (i un dels nivells d'atur més baixos d'Europa).

¿Com es pot explicar aquest salt econòmic extraordinari? ¿Hi ha, al darrera, un "model"? ¿De quins elements, de quines "peces" es compon?

Primer, la democràcia política. El sufragi universal tarda a arribar. A Suècia fins a 1909 no hi ha sufragi universal masculí, les dones l'aconsegueixen el 1921, és a dir més tard que a Nova Zelanda o Austràlia, però abans que al Regne Unit. La lluita per la democràcia uneix liberals i socialistes; però, també, altres moviments que, als països nòrdics, tenen un relleu especial: el moviment obrer, el moviment cooperatiu, el moviment de les esglésies lliures (que assaja una espiritualitat al marge de l'església luterana oficial), el moviment anti-alcohòlic, i el feminisme. De fet, si avui cal lligar els sindicats obrers als partits socialistes (i als partits comunistes), cal, també, tenir en compte altres connexions. Per exemple, les lligues anti-alcohòliques i les Esglésies Lliures se senten representades pels partits liberals (i, eventualment, per petits partits de democràcia cristiana que no tenen res a veure amb les grans formacions democràtiques llatines). El moviment cooperatiu, un altre exemple, se sent representat pels partits agraris, més tard, de "centre". Els treballadors de coll blanc (el pes relatiu dels quals tendeix a créixer en la mesura en què s'automatitza la indústria) tendeixen a votar els partits conservadors o "moderats".

Breu: la democràcia política no és, simplement unes regles del joc, una forma d'elegir les elits del poder, sinó l'expressió tècnica d'uns moviments socials molt arrelats. El contrast amb, per exemple, diu Palme: "els revolucionaris russos (i no russos, caldria afegir) que van estar sempre allunyats del proletariat" és ben palès. El caràcter popular de partits, sindicats i associacions es pot detectar en els elevats índexs d'afiliació, en la importància del temps dedicat a la discussió política sobre qüestions concretes (l'energia atòmica a Europa, per exemple), o en la gran participació en eleccions i referèndums.

Hi ha, també, un altre fet interessant: si bé el socialista ha estat, sovint, el partit més votat i el partit de govern, (i, de vegades, amb majoria dels escons i formant govern monocolor), de fet, des dels anys 20, funciona un sistema de partits format per 5 elements: conservadors, agraris, liberals (= partit suec, a Finlàndia), socialistes i comunistes. El sorgiment, a la darrera dècada, de verds, democrates cristians i d'una extrema dreta xenòfoba, no ha modificat essencialment aquest esquema bàsic.

La política aplicada -durant més de 60 anys!- pels socialistes i llurs aliats de centre i d'esquerra) s'ha basat en el convenciment que calia, simultàniament, 1) fer créixer econòmicament el seu país, enriquir-lo (amb el convenciment que "la riquesa econòmica no reforça el conservadorisme d'un poble, ans al contrari, aquesta riquesa li permet formular noves exigències") i 2) fer-ho pel camí de l'empresa privada, la competència i la competitivitat internacional.

Al mateix temps, però, els segments de la població que viuen forçadament al marge del mercat de treball (infants, vells, malalts, discapacitats, aturats, dones de casa) han de sentir-se plenament integrats en la vida col·lectiva; per raons de justícia, de vell ideal igualitari, però, també per raons econòmiques. És més possible (i més eficient) que el municipi, o l'estat, s'ocupi de l'escola, la sanitat, l'assistència social o la formació professional que no que se n'ocupin les famílies una per una.

La via del finançament del benestar social col·lectiu és la fiscalitat. Gunnar Myrdal ho va teoritzar admirablement en uns papers de 1932-34 (que Manuel Torres presentaria entre nosaltres el 1948) abans

d'esdevenir un economista de renom mundial. Ara: la política fiscal no substitueix els mecanismes del sistema de mercat, sinó que serveix per a corregir-los, modificar-los o re-conduir-los, segons els casos.

La política salarial actua en la mateixa direcció. L'any 1951, Gosta Rehn i Rudolf Meidner, dos economistes suecs del sindical obrer L.O.¹, van establir un principi molt efectiu: el treball igual mereix un salari igual. Així, si l'empresa A no pot pagar el mateix que l'empresa B per fer la mateixa feina en idèntiques condicions, l'empresa A haurà de tancar. Només les empreses eficients, competitives, capaces, doncs, de pagar bons salaris, sobreviuen. La productivitat del conjunt de l'economia augmentarà si el nombre d'empreses eficients no cessa de créixer. I si els salaris creixen, el mercat interior es desenvolupa.

El model nòrdic, però, seria incompreensible sense la política educativa i el seu corol·lari: la política científica (i un notable desplegament de la creativitat artística, que compta amb el suport pressupostari públic). L'estat va fer seus, des de molt aviat, els programes i experiències d'extensió i renovació pedagògiques sorgides de la societat civil (i lligades, sovint, al moviment cooperatiu). La industrialització -tardana- es desenvolupa dins una societat mínimament escolaritzada. El resultat és excel·lent. Però no hi ha cofoisme: les reformes pedagògiques se succeeixen, car, en camp tampoc hi ha res definitiu, i els nivells d'escolarització de la societat augmenten constantment.

Hi ha, a més, una ja vella tradició de cercles d'estudis, ensenyament per a adults i formació permanent. I, sempre, la idea que "l'ensenyament teòric és bona cosa, però una educació completa ha de tractar també de la iniciació a la vida quotidiana". L'estat, a més, donat que no té el poder econòmic (que continua en mans privades) pensa que l'escola bàsica -única i obligatòria- per a tots els infants pot ésser un instrument -eficaç- per difondre els valors de la solidaritat i el progrés.

¹ L.O. són les inicials de *Landsorganisationen i Sverige* que, literalment vol dir *Organització nacional de Suècia*.

Quelcom de molt semblant podria dir-se de la ràdio i la televisió, llargament monopolitzades per l'estat, a desgrat de la seva autonomia estatutària, i amb uns lligams especials juntament amb el ministeri d'educació.

Pel que fa al consum, el model nòrdic presenta trets específics. D'entrada, hi ha un plantejament molt contundent de: 1) la dicotomia consums col·lectius / consum privat, i 2) de la funció econòmica de la publicitat. El partit socialdemòcrata ha explicat sempre a votants i no votants que calia elegir en el sentit més prosaic de la paraula, entre destinar l'excedent personal a finançar l'Estat del Benestar o a consums individuals més o menys sofisticats que, si utilitzen publicitat, per exemple, televisiva, seran encara més cars. Com que les eleccions són (fins 1994) cada 3 anys, les vegades que la majoria dels votants ha optat pel Welfare han estat moltíssimes...

Ara: la preocupació per l'equilibri, pels contra-poders es manifesta en molts plans. El més important és el territorial. En el cas de Suècia, per exemple, regions i municipis exerceixen, realment, la funció de contra-estat. La raó és molt simple. Un país de 8 milions d'habitants (Catalunya, 6) té 23 regions (Catalunya, 41 comarques) i 128 ajuntaments (Catalunya, un miler). Això significa que, a Suècia, regions i ajuntaments tenen un volum considerable, susceptible d'esdevenir veritables centres de decisió. Les regions s'ocupen de sanitat i transport, i els ajuntaments, d'escola, assistència infantil i a la tercera edat, biblioteques i habitatge. El que ha suscitat més interès, però, no és aquest model competencial (i l'equilibri funcional que se'n deriva) sinó l'excel·lent qualitat dels serveis oferts (qualitats estètiques incloses).

Breu, el model nòrdic (i, en especial, el suec) ha esdevingut un punt de referència. Roland Huntford el defineix com "el nou totalitarisme" i explica que "els socialdemòcrates suecs són, potser, els únics veritables successors apostòlics de Marx... car, el socialisme anglès és un producte nacional, el món comunista aborda el marxisme per l'intermediari de Lenin, o de Mao, ...només els socialdemòcrates suecs poden enorgullir-se d'ésser -via August Palm- descendents de Marx". En canvi, Paul A. Samuelson, en la conferència inaugural del congrés mundial d'economistes de 1980, defineix el grau de llibertat dels

escandinaus com el més gran que s'ha aconseguit: "Quaranta anys després que Frederich Hayck escrivís el seu malson sobre l'Estat del Benestar que conduiria a l'assassinat sense pietat de la llibertat, els escandinaus gaudeixen de la llibertat més plena que mai ha vist el món, i contràriament a la lògica de *El camí vers el servatge*, societats som les de Xile i Singapur, que tenen la màxima llibertat de mercat, viuen sota dictadures que han eliminat les llibertats civils".

I, Samuelson per a definir la visió a molt llarg termini -horitzó 2030- del Keynes de 1930, el de "Economic possibilities four our Grandchildren", utilitza l'expressió "utopia sueca". El món desenvolupat del futur, diu Samuelson, on "el problema econòmic" (de les necessitats bàsiques) haurà desaparegut, és "Suècia".

"El paradigma de Keynes -escriu Samuelson- finalitza en una espècie d'utopia sueca. En aquesta utopia les interaccions afortunades de l'accelerador i el multiplicador són fetes pel Banc d'Anglaterra, que no té afany de lucre, i serveixen perquè l'elit de Bloomsbury pugui dedicar els seus dies a la creació artística i les seves nits als plaers de l'amistat".

L'altre autor que interessa a Samuelson, és, és clar, Joseph A. Schumpeter. El text que comenta és un famós esborrany inacabat de 1950 on es parla, també, del futur del capitalisme industrial. Per a Schumpeter -l'any 1950- el que ja és un fet és el "capitalisme laborista", estranya combinació, com si algú digués "socialisme capitalista". Ara, el que cal subratllar és que, també en aquest punt, Samuelson, utilitza el model suec per a glossar el text de Schumpeter. Segons Samuelson, l'èxit del model suec no fou pre-vist per Schumpeter (que tenia una visió "antiquada" del socialisme, car l'identificava, només a un canvi en la titularitat de la propietat).

"Suècia -diu Samuelson- és un exemple que utilitzo per medir la perspicàcia i les limitacions de Schumpeter. Aquest país pot confirmar el pessimisme cínic de Schumpeter, però aquest pessimisme va ésser anunciat, sens dubte vint-i-cinc anys abans de temps. De 1945 a 1970, la Suècia neutral va realitzar un veritable acte de màgia. Evitant el socialisme antiquat de Schumpeter (la propietat estatal dels mitjans de producció) s'acostà molt a un règim igualitari mitjançant l'expansió

dels beneficis socials finançats amb impostos. El més notable és que Suècia fou capaç de redistribuir el pastís social, sense reduir el seu volum ni disminuir la seva taxa de creixement".

Potser val la pena il·lustrar amb xifres les afirmacions de Samuelson. Justament, Ian Gough i Len Doyal han confegit un quadre amb 11 índexs comparant la satisfacció de necessitats bàsiques a tres estats avançats i, en certa manera, modèlics: la Gran Bretanya, els Estats Units i Suècia. La comparació és molt interessant car cadascun d'ells és presentat, a la darrera dècada del segle, com a exemple a seguir. De la Gran Bretanya es destaca la superació del vell socialisme que el tatcherisme, un nou i dinàmic conservadurisme, ha dut a terme amb un cert èxit partint, com explica Anthony Giddens, del creixement de les classes mitjanes. Dels Estats Units se subratllen els baixos nivells d'atur (això sí, en ocupacions precàries i amb baixos salaris) i l'alt nivell de consum intern. De Suècia es podria dir que és una Gran Bretanya sense tatcherisme, és a dir, sense por a l'aprofundiment dels drets democràtics.

Tots tres països tenen en comú ésser 1) democràcies pluripartidistes, 2) economies de mercat regulat, 3) generadors de rendes per càpita molt elevades. Ara, les diferències són molt considerables. Gough i Doyal distingeixen entre quatre "condicions socials prèvies" i la satisfacció de necessitats.

Les condicions prèvies són: els drets humans, mesurats amb un índex confegit expressament per C. Humana, la renda per càpita del segment pobre de la població, la participació electoral mitjana i la disponibilitat energètica per habitant.

Les necessitats bàsiques són analitzades a partir d'uns índexs. La supervivència física, amb l'esperança de vida (Índex 1), la mortalitat infantil (Índex 2), l'accés a l'aigua depurada (Índex 5), l'accés als hospitals públics (Índex 6) i la seguretat física, mesurada per l'índex d'homicidis (Índex 9). La necessitat d'autonomia personal és analitzada a partir de les taxes d'ocupació (Índex 3), la densitat d'ocupació dels habitatges (Índex 4), la seguretat econòmica mesurada per l'"índex de desmercantilització" dels ingressos, és a dir de la seva "desvinculació del mercat" (Índex 7) (elaborat per Gosta Esping-Andersen), el

percentatge de pobres (Índex 8), l'escolarització terciària (Índex 10) i l'ús d'anticonceptius (Índex 11).

El resultat global és clarament favorable a Suècia. Dintre dels 18 estats rics de l'OCDE, "Estats Units es troba quasi sempre en els tres pitjors; si no és el pitjor, i Suècia entre els tres millors, si no com a país líder".

Per índexs, els resultats suecs són excepcionals en mortalitat infantil, ocupació, dotació d'aigua, accés a la sanitat pública, seguretat econòmica i pobresa. La Gran Bretanya té els millors índexs de satisfacció en habitatge, seguretat física i ús d'anticonceptius. I, els Estats Units, només en escolarització terciària.

Pel que fa a la satisfacció de necessitats segons gèneres, els índexs utilitzats són quatre: 1) taxa d'activitat femenina (extradomèstica, és clar), on Suècia és capdavantera, 2) percentatge de famílies de mares solteres i més de dos fills, amb ingressos per sota del 50% de la mitjana, on la diferència entre Suècia i els altres és molt gran, 3) estudiant universitària, on els Estats Units supera -però no de forma abrumadora- Suècia (51% contra 47%), i 4) percentatge de diputades, on Suècia, per sobre del 25%, queda lluny de Gran Bretanya i Estats Units.

De cara al futur hi ha, segons dos altres economistes -Bowles i Edwards- nordamericans diverses alternatives. Ni el "capitalisme de saló" ni "el socialisme de pacotilla" poden considerar-se com a tals, donat el seu alt grau d'irrealisme. De fet hi ha quatre possibilitats: la repetició del model mixt actual, el thatcherisme, el corporativisme japonès i la democràcia econòmica nòrdica. El continuisme sembla assegurat, com a mínim per un temps. Però, el conflicte -creixent, difús- entre capitalisme de competència monopolista i democràcia, ha de trobar una sortida. L'assaig conservador -separar capitalisme i democràcia, economia i política, en dos compartiments diferents, no comunicats, no sembla ésser una experiència excessivament reeixida. En canvi, la reducció simultània del paper de la competència i de l'acció de la democràcia (model japonès) sembla tenir un cert èxit. Si aquest nou corporativisme es consolidés -i s'estengués- alguns dels fruits més preuats de la cultura de la humanitat estarien en perill. Per

exemple, la Revolució Francesa passaria a ésser un esdeveniment provincià.

Quadre 1. Satisfacció de necessitats a tres estats avançats. 1980-1988

	GB	USA	Suècia
A. Condicions socials prèvies			
1. Drets humans (Índex)	94	90	98
2. Renda del segment pobre (dòlars de 1980)	3.300	3.300	4.000
3. Participació electoral (%)	76	56	90
4. Energia per càpita (Kg. equivalent en petroli)	3,8	7,2	6,4
B. Necessitats bàsiques			
1. Esperança de vida (anys)	74	75	76
2. Mortalitat infantil (taxa)	10	11	6
3. Ocupants remunerats (% actiu)	65	68	80
4. Habitatges super-densos (% població)	0	1	2
5. Aigua purificada (% població)	83	74	99
6. Accés a hospitals públics (% pobl.)	99	22	100
7. Seguretat econòmica (desmercantilització)	23,4	13,8	19,1
8. Pobresa (% població)	8,8	16,9	5,0
9. Seguretat física: homicidis (%.)	1,0	9,0	1,4
10. Estudiants universitaris (% joves)	22	57	38
11. Anticonceptius (% parelles fèrtils)	83	68	78

Font: Gough, 1992.

Quadre 2. Situació de la dona (Percentatges)

	GB	USA	Suècia
1. Activitat femenina	63	66	79
2. Mares solteres pobres	32	54	7
3. Estudiantes universitàries	37	51	47
4. Diputades	4	5	28

Font: Gough, 1992

Bowles i Edwards aposten clarament per la quarta alternativa real: el model de la democràcia econòmica; nòrdic, però amb ramificacions a l'Europa atlàntica (Benelux) i a l'Europa central (Àustria, alguns lands alemanys, potser, aviat, Txèquia i Eslovènia, i les repúbliques bàltiques).

Curiosament, es tracta -tret dels lands alemanys- d'estats petits. Un llibre com *The survival of small states* de David Vital (Londres, 1971) que estudià "el paradigma clàssic" (Txecoslovàquia), "el paradigma contemporani" (Israel) i "un paradigma per al futur" (Finlàndia) pot ésser ara entès d'una altra manera. Els petits estats ja no tenen problema de supervivència, en general. (Però sí que tenen problema les nacions sense estat.) Ara la qüestió és el model de societat futura. Però, justament aquí, és on els petits estats han demostrat la seva capacitat d'innovació.

Ara, l'alternativa nòrdica és discutida des de dins amb un tipus d'argumentació que ens endinsa en els problemes més punyents de la societat post-industrial. Això és el que fa, per exemple, Gosta Esping-Andersen, que distingeix entre: a) model nordamericà, amb assegurances privades i alts nivells d'ocupació (amb contractes-escombraria i feines mal pagades en els serveis personals), b) el model europeu continental, amb sistema de seguretat social basat en llargs anys de cotització ininterrompuda de l'home de la casa i, c) el model nòrdic, basat en l'alta fiscalitat i un alt nivell de serveis col·lectius (que permet la igualtat home-dona i la desaparició de la marginació). Tots tres models, encarats a la societat post-industrial, presenten greus nancances. Les raons no són simples: 1) les noves tecnologies exigeixen mobilitat, versatilitat, capacitat d'aprendre constantment renovada, reciclatges, per tant, flexibilitat; 2) la productivitat del nou sector emergent (els serveis) és baixa; 3) la bretxa entre ingressos i despeses fiscals creix: la crisi fiscal de l'estat tot just ha començat. El focus d'atenció de l'estat del benestar ha de desplaçar-se si aquest vol sobreviure: la infància i la vellesa (objectius prioritaris, fins ara) no poden ampliar-se indefinidament (ni perllongant els estudis, ni anticipant les jubilacions, es resolen els problemes). En el futur, l'estat del benestar haurà d'ocupar-se del tram central del cicle vital: l'edat adulta i, a l'inrevés del que succeeix fins ara, de la població (en principi) ocupada. Amb quin objectiu? Amb formació permanent,

continuada, aconseguir desenvolupar totes les potencialitats que les noves tecnologies han obert. La crisi del model més avançat, del model nòrdic, és un element clau per comprendre el futur.

6. Llarga Recessió, o inici d'una nova era?

Les febles taxes de creixement de les economies occidentals, d'ençà 1971-73 ens situen dins un període totalment diferent, en aparença, al Llarg Auge de 1945 a 1973. Estem dins del que ja pot anomenar-se la Llarga Recessió del segle XX, que, és fàcil veure-ho, és ben diferent (perquè és molt més suau i perquè no és general) de la Gran Depressió de les economies industrials dels anys 30. Ara: a mesura que passa el temps, les explicacions convencionals d'aquest procés esdevenen més obsoletes. Ni: 1) la caiguda (relativa) del preu del petroli, després del contraxoc de 1986, ni 2) l'especulació que va desfermar el (segon) crack de la Borsa de Nova York el 1987, ni 3) l'espantall de les (moderadíssimes) alces salarials serveixen per a explicar la complexitat interna del procés. Els vaticinis del Club de Roma, quan tot just s'inicia la Llarga Recessió, són, 20 anys més tard, estranys: en front del fortíssim creixement observat als anys 50-60 i, sense dubtar, de la seva continuïtat "espontània", el Club proposà el "creixement zero" per a evitar l'exhauriment dels recursos no renovables. La història real ha funcionat just a l'inrevés: no hem crescut tant, la "crisi" n'és responsable.

Durant la Llarga Recessió s'han succeït alternativament i/o simultàniament anuncis de pròxima recuperació ("estem dins un cicle" es diu amb pretensió de científicitat) i previsions de catàstrofes diverses. Les xifres -i alguns esdeveniments singulars- semblen donar la raó a uns i altres.

Ara: durant la Llarga Recessió s'estan produint indicis de canvis que poden ésser molt profunds en tots els aspectes -fins i tot, en els més íntims- de la vida dels homes. Entre la promesa de la recuperació econòmica que mai acaba d'arribar i les previsions més o menys apocalíptiques, hi ha senyals de canvi, de transformació.

Aquests senyals, és clar, són fàcilment visibles en les societats avançades, és a dir en les democràcies pluralistes, però, no costa detectar-les un xic per tot arreu. Per entendre'ns ràpidament: fins i tot les barcasses que transiten pel Gran Canal de la Xina disposen de receptor de TV.

No és senzill ordenar les pistes (o la informació en brut) de què disposem en un conjunt dotat d'una certa coherència lògica. És possible, però, adoptar un mètode que dóna, -d'Ildefons Cerdà a Arthur C. Clarke- normalment, bons resultats: l'anàlisi del temps i de la vida quotidiana. Així, seguint pas a pas, "un dia qualsevol" de la vida dels membres d'una família.

Començarem tractant de la família post-nuclear i del seu habitatge o dels seus habitatges. La família és, sempre, resultat i, alhora, motor dels canvis globals. I les formes post-nuclears són, és clar, embrionàries (secció 1).

En tota societat hi ha individus o col·lectius que, per raons diverses, de grat o per força per un temps o per sempre, viuen al marge, en espais closos. Avui, aquests espais s'estan obrint (secció 2).

Sense sortir de casa, o al carrer, a la feina, arreu regulem el nostre ritme vital -biològic, psíquic- amb l'ajut de substàncies "naturals" però, també, progressivament, per mitjà de substàncies "artificials" fabricades industrialment (secció 3). Si emmalaltim, telefomem i/o anem als CAPs (secció 4).

Sense moure'ns de casa podem fer cada cop més coses, perquè els habitatges són, cada cop més, nusos dins de xarxes molt diverses. Quan sortim de casa, per unes hores o per molt temps, ens dirigim a: A) l'escola, on es realitza bona part del treball escolar (secció 5), B) al treball extra-domèstic i extra-escolar (secció 7) i, eventualment C) al mercat (seccions 8 i 9), i D) al parc (secció 10) a fer esport (secció 11) o als nous temples (secció 12).

El desplaçament pot realitzar-se de diferents formes. Hi ha el desplaçament físic, a peu, en bicicleta, en automòbil, en tren, en avió (secció 13). Si el desplaçament és de llarga durada, en diem migració.

Al darrer terç del segle XX, les migracions han canviat de signe, després de 5 segles (secció 14).

Però també hi ha els desplaçaments de la veu, de la imatge, de l'escriptura. En diem comunicació audiovisual telemàtica. Aquests desplaçaments esdevenen, sovint, transformació dels signes que travessen les xarxes, car els vehicles utilitzats són molt versàtils: la nova telefonia (secció 15), la televisió (secció 16), l'ordinador (secció 6).

Ara: aquests tres vehicles han generat, cadascun d'ells i combinats entre si (i amb altres elements, com el fax o la cinta magnètica) un conjunt de canvis tan intensos que ens permeten parlar de l'inici d'una nova era.

Qualsevol d'aquestes activitats implica un consum creixent d'energia, a desgrat dels enormes programes de l'estalvi energètic. Estem davant d'una nova "coal question" (1871), d'una altra "crisi del petroli" (1972). Però, ara, la qüestió energètica, la necessitat de substituir l'energia de fissió nuclear, sembla tenir uns trets específics diferents dels anteriors (secció 17).

Qualsevol d'aquestes activitats són, en un cert sentit, treball, de diferent intensitat i qualitat, és clar. De tot treball (fins i tot del futur) en sorgeixen unes rendes monetàries i no monetàries, per bé que és perceptible una certa desassalarització de la societat (secció 18).

Els preus (però no únicament els preus) segueixen regulant les assignacions de factors. Però el preu, i la quantitat, han esdevingut insuficients. Creixentment, són tinguts en compte els vessants qualitatius (secció 19).

La necessitat de creació, en el sentit més global, pot ésser satisfeta més àmpliament. Disposem de molta més informació, fins i tot al quiosc de la cantonada (secció 20) i de noves màquines i nous temples. N'hem parlat abans (seccions 6, 9, 12 i 15). Cal afegir-hi, per exemple, el magnetoscopi (secció 21).

Quadre 3. Indicis de canvis (1968/73-199..)

A. DINS

Secció 1	Família/casa
Secció 2	"Interns"/espais oberts
Secció 3	Cicles biològics/píndoles
Secció 4	Salut/CAPs

B. FORA

Secció 5	Ensenyament/escola
Secció 6	Alfabetització/ordinador
Secció 7	Treballs/"Casa-taller-jardí"
Secció 8	Comerç/hiper
Secció 9	Bricolatge/eines
Secció 10	Natura/parc
Secció 11	Esport/wambes
Secció 12	Religió/nous temples

C. MOVIMENTS

Secció 13	Transport/avió
Secció 14	Migracions/Sud-Nord
Secció 15	Comunicació (1) nova telefonia
Secció 16	Comunicació (2) televisió
Secció 17	Energia/fusió

D. RENDES I PREUS

Secció 18	Rendes/diners
Secció 19	Preu/qualitat

E. (RE)CREACIÓ

Secció 20	Cultura/el quiosc multimedia
Secció 21	(Re)creació/magnetoscopi

A. DINS

1. Família/casa

La família nuclear semblava ésser els anys 60 el punt culminant d'una llarga evolució, que, amb la taylorització del treball iniciat als anys 20, experimenta una forta acceleració. Hi havia un conjunt de factors que confluïa en la família nuclear: l'assalarització de la població, els

progressos en l'escolarització, la difusió dels ideals de les classes mitjanes, la mecanització del treball domèstic, etc.

Bé, doncs, hi ha tota una sèrie d'indicis que ens parlen de canvis en les unitats de consum -les famílies- (que són, també ¿cal dir-ho?, unitats de producció, unitats pedagògiques, unitats sanitàries i cruïlles d'informació i comunicació). Ha canviat, de 1970 ençà, el volum mitjà, fins a valors gairebé simbòlics (què vol dir que el volum mitjà de la família, a l'AMB sigui de 2,2 persones?). Han sorgit les famílies *patchwork*, les famílies monoparentals i les famílies compostes per un sol individu. Robert L. Heilbroner i Lester C. Thurow ens expliquen que l'economia dels Estats Units es compon de 60 milions de famílies i 27 milions de persones que viuen soles.

L'ascens de la solteria (recent i limitat a la societat occidental) és un fenomen absolutament nou en la història de la humanitat. Es diu que som en camí d'arribar a xifres properes a un 20% de cèlibes, partint d'unes xifres -fins als anys 60- molt baixes. Que el matrimoni sigui, encara, "obligatori" en bona part del món, pot modificar-se en les pròximes dècades.

La distribució interna de les tasques domèstiques presenta símptomes de canvi, a desgrat del fort comportament patriarcal de les nostres societats. El treball extra-domèstic de la població femenina no ha deixat de créixer (malgrat la caiguda en la creació d'ocupació).

Naturalment, processos com els de la perllongació de l'escolarització o de l'augment de l'esperança de vida estan modificant, també, la família nuclear.

El resultat és que hi ha indicis de canvis en el que, es miri per on es miri, és peça essencial de la societat (i, ben entès, de l'economia).

Si hi ha noves "famílies", hi ha noves "cases". La nova casa és la guarderia infantil, la casa de convivències escolars, les colònies de vacances, els pisos de joves, els pisos assistits, les residències de la tercera edat, la segona residència, la roulotte, la tenda de campanya, el camping/caravaning, les embarcacions, els hotels, el bosc.

I la demòtica va avançant: l'aïllament tèrmic i acústic és possible, la climatització i il·luminació, també. La programació de les diferents màquines que componen la llar electrònica fa passes endavant. Per exemple, a certes cases on viuen persones d'edat avançada és possible connectar un dispositiu que avisi l'equip d'un centre d'assistència en cas de la no utilització perllongada d'aigua canalitzada.

2. "Interns"/espais oberts

En molts aspectes, els elements de continuïtat entre el Llarg Auge i les institucions del XIX són grans: se segueixen construint grans hospitals, modernes cases de caritat, psiquiàtrics, asils, presons, orfelinats, internats, convents, seminaris, castells, casernes, és a dir: espais tancats, universos closos, ghettos.

"1968" és potser poc important per la vida política dels partits, les eleccions i els canvis constitucionals, però, en canvi, sí, és el detonant d'uns anhels de reforma llargament covats. La reforma psiquiàtrica (fins a l'anti-psiquiatria), la reforma penitenciària, els canvis en l'assistència social, les (petites) modificacions en la vida militar i en les clausures conventuals, etc., comencen a treure el cap a partir d'aquell moment.

En una primera fase, les reformes en el tractament de la desviació de la norma (o de la quotidianitat) han tingut un caràcter experimental i, de vegades, subversiu. Treure els bojos dels manicomis, donar permís als interns per a sortir de la presó, enviar els vells o els nens dels asils a viure en pisos assistits, deixar anar els soldats a dormir a casa, acceptar l'existència d'objectors, etc, eren coses que sobtaven i que molestaven. I que, és clar, segueixen essent rebutjades per molta gent. Però, dels anys 70 ençà, els espais closos, les clausures, s'han anat obrint. Massa lentament, segons uns, perillosament per a altres. En qualsevol cas, la vida ha canviat molt per als col·lectius que, per raons diverses, estaven situats (per un temps, o per sempre) al marge de la societat.

Un dels casos més visibles és el dels discapacitats. Des de les rampes i els taxi/bus especials per als que es mouen en cadira de rodes (que, sovint, han incorporat un motor), fins a la retolació en braile per als

possibles visitants invidents de les gliptoteques, hi ha tot un conjunt de mesures que, de forma encara embrionària, assagen de treure de la seva forçada marginació sectors amplis de la població.

Cronològicament, els espais oberts, transitables, que trenquen velles clausures, són recents, post-68. Per a molts, els anys de crisi i recessió iniciats el 1973 han estat els anys en què, per fi, han pogut sortir de casa (o de l'hospital, l'internat, la presó, el manicomi, el convent, o la cel.la). I, i això és el més important del que està succeint en aquest àmbit, sortir al carrer no ha significat viure a la intempèrie. La despesa social no ha deixat de créixer, i l'assistència bàsica ha millorat. La progressiva fi dels internats de tot tipus, ha representat un augment del benestar dels interns i no s'ha traduït en una crisi de convivència dins la societat "sana". Naturalment, la notícia és l'excepció: el delinqüent amb permís que realitza actes criminals, el malalt mental que agredeix els vianants, els soldats morts en accident de trànsit de retorn a la caserna, els vells que embogeixen, la mare soltera al límit de la misèria i la desesperació, o l'ex-militar (o l'ex-eclesiàstic) que delinqueix. Però, són notícia, justament, perquè són excepció. I, d'altra banda, cal dir-ho, que, també és notícia, l'antic assassí que refà la seva vida, es casa, publica, ensenya.

3. Cicles biològics/píndoles

"La píndola" per antonomàsia és l'anticonceptiva. Alguns autors han parlat d'un abans i un després de la píndola. Pel que fa a la reproducció de la vida, és a dir, pel que fa a una qüestió gens marginal, l'afirmació és certa. Ara: la píndola es difon -i profusament-paral.lelament a altres píndoles. Per exemple, sense moure'ns del mateix àmbit, hi ha píndoles que afavoreixen la fertilització dels òvuls, píndoles que adolceixen la menstruació, etc.

Tots els camps de l'activitat psico-somàtica han anat esdevenint susceptibles de regulació per mitjà de píndoles, l'excés o el defecte de gana, la son, el cansament, l'estrés, la depressió, el mal de cap, el mal de panxa, el mal de queixal, el ritme cardíac, les secrecions.

Els riscos del boom del consum farmacèutic són evidents. L'auto-medicació, s'ha dit amb raó, és una de les plagues de la nostra època;

de la "nostra" i era inimaginable abans. Ara: la regulació, el control, dels ritmes biològics és un vell desig de la humanitat que comença a ésser realitat.

La industrialització de la prevenció sanitària és conseqüència del desenvolupament de la química.

Durant molt temps, la indústria farmacèutica ha centrat els seus esforços en les grans -i greus- malalties que feien que, per exemple, un país industrialitzat i europeu com Espanya tingués una esperança de vida el 1940 (50 anys) molt inferior a la que tenen al 1990 Guatemala (60-62 anys) o Tailàndia (67-70 anys).

A partir d'un cert moment, però, els productes farmacèutics, a més, contribueixen poderosament -i perillosament?- a regular la vida de cada dia. Estem començant a ésser químicament diferents...

4. Salut/CAPs

El gran hospital -com la gran fàbrica, o els grans cines- semblava, durant el Llarg Auge, la forma més eficaç i més moderna d'assistència sanitària. Les ambulàncies -sovint atrapades dins el brogit del trànsit urbà, i per això duïen sirenes- conduïen els malalts vers uns centres sanitaris cada cop més grans, situats en les cruïlles de les autopistes d'entrada de les grans ciutats.

A partir dels 70 -i dins la Llarga Recessió- es comencen a descobrir algunes coses: 1) els hospitals, per molt grans que fossin, estaven sempre col.lapsats de feina, 2) els costos no cessaven de créixer, 3) els trasllats -anar i tornar de l'hospital i dins l'hospital- eren cada cop més llargs, més feixucs, 4) la sensació de caos, el soroll ambiental, les corregides eren cada cop més freqüents. Calia tornar-hi a pensar. De fet, la idea de la xarxa sanitària mai no havia estat oblidada. De fet, l'atenció més propera, més individualitzada, tenia avantatges. Els ambulatoris, els Centres d'Assistència Primària, els hospitals de dia, la farmàcia de barri, l'assistència domiciliària, eren possibles. Entre altres raons, perquè la informàtica feia tècnicament possible l'existència de xarxes d'informació, ordenada i jerarquitzada.

La introducció del carnet sanitari individualitzat contenint, en un xip, tota la informació necessària de cada persona és als seus inicis. Però, sens dubte, accelerarà i modificarà el procés de "salut obligatòria" iniciat amb la creació dels serveis nacionals de la salut. Serem, en part, els nostres propis metges, anirem cada cop menys a l'hospital

B. FORA

5. Ensenyament/escola

L'explosió educativa és un fet recent. Als anys 60, la revolta dels estudiants universitaris n'és un signe. Però, la tendència a l'augment del temps -i de la intensitat d'ús d'aquest temps- dedicat a l'educació, ha experimentat, des d'aleshores, una forta inflexió. De fet, s'està passant de la universalització de l'educació primària de curta durada de la nova democràcia de 1945, a la universalització de l'ensenyament secundari i a unes taxes d'escolarització terciària (universitària) de més d'un 30% (dels joves entre 20 i 25 anys) i, en alguns estats, com el Japó o Estats Units, de més d'un 50%.

Mesurat en temps, l'escolarització formal que "abans" es limitava a pocs anys -una mitjana de 3 a la Suècia del primer terç de segle- s'estén avui a 20 anys o més de la vida de les persones. Un terç dels estudiants de la universitat de Hèlsinki són adults majors de 25 anys. I els cursos de reciclatge i la formació post-escolar esdevenen usos cada cop més generals.

Estudiar -a l'escola, però, també, a la feina- s'està convertint en l'activitat central d'una franja cada cop més àmplia de població. És un treball feixuc i no remunerat (com el dels antics aprenents) que ocupa, en molts països avançats, un volum de població semblant al volum de l'anomenada població activa ocupada (en regressió com a conseqüència de l'automatització dels processos de producció i distribució).

I, en aquest punt, la Llarg Recessió occidental i el Llarg Auge asiàtic, s'assemblen molt: ara, d'ençà 1960-70, l'escolarització de la població fa un salt qualitatiu.

En aquest context nou és on sorgeixen les propostes des-escolaritzadores d'Ivan Illich, per exemple, que abans no haurien tingut sentit. Si ara surten és que el fet insòlit, mai somniat, de la universalització de l'ensenyament a tots els nivells comença a ésser una realitat.

6. Alfabetització/ordinador

Quan tot just començàvem a veure els resultats dels grans programes d'escolarització bàsica iniciats l'endemà de 1945, és a dir, quan l'alfabetització massiva de les nostres societats començava a ésser un fet (i les bosses d'analfabetisme es reduïen als segments més vells de la població), s'ha iniciat un altre gran procés.

El Llarg Auge comença amb ploma, tinters i tinta (i compàs de tinta xina) i acaba amb bolígrafs i retoladors (i rottring).

Durant el Llarg Auge hem après la llengua materna (a Finlàndia, el finès o el suec), la llengua veïna (a Finlàndia, el suec o el finès) i una llengua mundial (primer, el francès, més tard, l'anglès).

Mentre la Llarga Recessió avança, ha aparegut l'ordinador. Si calgués posar una data, diríem 12 d'agost de 1981, quan es posaren a la venda els primers PC d'IBM. Ha substituït el bolígraf i la vella màquina d'escriure (i les velles linotips), però, sobretot ha suscitat una alfabetització de nou tipus. Els programes d'ordinador introdueixen una lògica sistèmica en tots els àmbits de l'activitat humana: en la forma de l'escriptura i de la lectura, en el càlcul (és una "computadora"), en la memorització i l'obtenció de dades de qualsevol tipus, en els exercicis de dibuix, de color, de visualització, en l'observació científica, en la recerca, en la composició musical, en el correu, fins i tot, en el joc!

L'ordinador "llegeix", "ordena", calcula, recorda, apunta, escriu, aconsella, barra el pas, informa, descobreix, no enganya, mana a distància a màquines que executen moviments, càlculs. És segur (mentre no emmalalteix), és per a tothom, i és a tot arreu. L'extrema diversitat dels seus usos -i l'extrem rigor de les seves respostes- l'han convertit, en poc temps, en una màquina tan popular com el telèfon o

la televisió. L'extrema rapidesa de la seva difusió respon l'extrema varietat de demandes a què respon i, és clar, a l'eficàcia de les seves respostes.

Com tota llengua, el llenguatge informàtic ajuda a pensar més bé. Com tot arxiu, l'ordinador pot subministrar allò que té en dipòsit, però, a més de fer-ho amb immediatesa i claredat, pot, combinant les dades fins a l'infinit, realitzar milers de petites (o grans) connexions que poden, eventualment, ésser el pas cap a una descoberta.

Naturalment, l'ordinador, el telèfon, el facsímil, el magnetoscopi i les impressores s'han connectat. El resultat és, ja, l'ampliació, la modulació, la versatilitat del nou llenguatge. Un llenguatge que usa totes les llengües conegudes, que utilitza tots els codis, que organitza i tradueix (i tenyeix) tots els signes visuals.

La nova alfabetització es produeix a un ritme ràpid. Estem aprenent de forma diferent, no un llenguatge més, sinó un altre tipus de llenguatge que és inseparable d'una nova escriptura.

7. Treballs/"Casa-taller-jardí"

Els indicis de canvis en el treball són tan nombrosos i van en tantes direccions que no és senzill fer-ne una síntesi. El treball -tant el treball domèstic, majoritàriament femení i no remunerat, com el treball extra-domèstic remunerat- s'ha simplificat i alleugerit en molts aspectes i molt de pressa. L'automatització de la casa (amb rentadores i forns automàtics, calefacció o refrigeració auto-regulada, contestador automàtic, etc.), de la fàbrica, de l'oficina i del negoci han substituït, a un ritme accelerat, mà d'obra. Han destruït, més que mai, llocs de treball (o han permès que el temps lliure, l'oci, les vacances, la jubilació adquirís grans proporcions). El treball rutinari, per utilitzar la terminologia de Robert Reich, ha disminuït. I, a més, és fàcilment deslocalitzable. Simbòlicament, la crisi de Detroit, la gran ciutat de l'automòbil és un fruit -amarg?- d'aquest període.

Un altre canvi fonamental és la ràpida feminització del treball extra-domèstic. Les previsions d'increment de la taxa d'activitat femenina han fracassat estrepitosament. L'entrada massiva -i gairebé sobtada- de

la dona al mercat de treball no s'havia previst. (De la mateixa manera que no s'havia previst la universalització de l'ensenyament mitjà i superior.)

Fins i tot, alguns economistes -com Lourdes Beneria- creuen poder demostrar empíricament que el treball extra-domèstic (sovint, submergit) de les dones del Tercer Món ha estat un factor decisiu per a evitar, de 1973 ençà, una situació depressiva greu.

Al mateix temps, però, la separació entre "treball" i "consum", absoluta fins als anys 60 (que és quan es parla més de "societat de consum") comença a esborrar-se. Quan uns grans magatzems alemanys s'anuncien com "el seu especialista en la seva casa, el seu taller i el seu jardí" podem pensar que el bricolatge és cada cop menys un hobby, i cada cop més una activitat econòmica en la qual la frontera entre producció i consum es desdibuixa. Si aquest fenomen continua i s'estén, la des-monetització o des-assalarització del treball iniciarà la seva trajectòria. (veg. infra secció 12.)

Però hi ha més canvis: cau el que era una gran conquesta del moviment obrer: la limitació dels horaris de treball. I cau per diverses raons: hi ha cada cop més serveis que exigeixen dedicació continuada i perllongada. Els serveis sanitaris i d'assistència, la comunicació, la seguretat, la neteja, la venda, el transport porten, implícitament, uns usos amplis, no limitats a un horari cada cop més reduït. Per altra banda, la mateixa naturalesa del treball de "manipulació de símbols" (R. Reich) implica uns usos extensius -i, alhora, molt intensius- del temps.

Així, mentre, per una banda, els 15 dies de vacances pagades de la França de 1936 s'han multiplicat per 3, i la societat de les 40.000 hores que anunciava Jean Fourastié ja no és una quimera, per altra banda, es pot afirmar (com ho fan les planes de *Política ed economia*) que "mai ens haviem fatigat tant" (Schor, 1990).

El model de treball que arriba als anys 60 va esdevenir paradigmàtic -el treball masculí, rutinari, de 8 hores- en unes grans unitats de producció que apleguen milers de treballadors presenta indicis de

fractura interna. El treball versàtil, a *full time*, variable, masculí i/o femení, en petites unitats sembla que té possibilitats de créixer.

8. Comerç/hipermercat

Durant el Llarg Auge, producció i consum se separen totalment. La "societat de consum" funciona per una banda, i la menys famosa "societat de producció" per una altra. Els grans magatzems, els temples del consum, ocupen els espais centrals de les ciutats, i els espais centrals dels espots publicitaris.

Naturalment, això encara és així, de la mateixa manera que encara hi ha grans fàbriques i grans hospitals. Però, comença a haver-hi, sota la Llarga Recessió, símptomes de canvi. Per exemple, el petit comerç, en termes estadístics, ha resistit. A França hi ha el mateix nombre de botigues que fa 30 anys. Però, no són les mateixes botigues: han canviat totalment, s'han especialitzat i ja no venen les mateixes coses.

D'altra banda, han aparegut els hipermercats. Anar a un hipermercat és preparar-se per a treballar: situats, no al centre, sinó a la perifèria, cal utilitzar automòbil i carregar i empènyer un carretó. Venen, cada cop més, coses semi-acabades o màquines complexes, amb uns manuals d'instruccions cada cop més gruixuts. El rengló alimentari també dóna feina: cal distingir entre l'enorme varietat de conservacions, calcular consums a mitjà termini, comprovar les caducitats, llegir les composicions. De tornada, la qüestió de l'emmagatzemament no es resol en cinc minuts.

L'alternativa a l'hipermercat és la compra per ordinador. També dóna una certa feina. La separació entre consumidor hedonista i treballador explotat comença a esborrar-se? El consumidor té cada cop més feina. Hom el responsabilitza, cada cop més, de fases de l'"acabat" del producte o del servei.

9. Bricolatge/eines

Una prova indirecta de la separació producció/consum durant el Llarg Auge ha estat la pràctica del bricolatge. El bricolatge era un entreteniment, una forma de passar el temps. Ara, uns grans magatzems

han esdevingut un especialista que ens ajuda (a treballar, s'entén) subministrant-nos noves màquines, nous materials, i instruccions. Ens ajuda en tres àmbits,. tots ells "nostres" és a dir, de la nostra propietat (o quasi-propietat). Els àmbits de treball són: la casa, on s'encavalquen activitats -treballs- molt diversos, el taller (que també és "meu") on es produeix allò que no es pot produir a casa, i el jardí, mig natura domesticada, mig hortet ("jardí pottager").

El bricolatge comença a ésser substituït pel treball, que, amb les noves eines, pot ésser d'una gran versatilitat, amb objectius i usos molt diversos, i amb nivells de creativitat creixents.

Hi ha una altra lectura, és clar: augmenta el treball a domicili, l'auto-explotació, les dobles jornades laborals, cauen les conquestes socials, hi ha un retorn a l'individualisme... Però ¿treballar per un mateix és pitjor que treballar per a altres?

10. Natura/parc

La natura, el contacte directe de l'home amb la natura, és un bé de luxe. És a dir: és un bé al qual només es pot accedir a partir d'un cert nivell de renda. Els països rics quan eren pobres, o els països pobres d'avui, no tenen més remei, per a subsistir que anar destruint/consumint els recursos naturals que tenen a l'abast. A l'Índia, la gent camina hores per aconseguir trobar una branca que els serveixi de combustible. Tal com succeí a Europa fins a la industrialització.

En la primera etapa de transició vers la modernitat, la indústria causa un impacte negatiu sobre la natura i sobre les ciutats. A l'època de la primera revolució industrial -de l'Europa del XIX a l'Àsia oriental actual- les ciutats esdevenen literalment invivibles. L'higienisme i el model de la ciutat-jardí són les primeres respostes a una situació en la qual els índexs de morbiditat es disparen. Aquestes respostes tarden decennis en dur-se a la pràctica. Només quan la necessitat de sobreviure ha estat satisfeta es pot pensar en netejar l'aigua i protegir el bosc i l'entorn.

L'alt nivell de vida assolit després de gairebé 30 anys d'elevades taxes de creixement del PIB per càpita ha fet possible un retorn a la natura.

Els països més rics -de Suïssa a Finlàndia- són els capdavaners en la protecció integral del medi ambient. Els parcs -des dels petits jardins urbans a les grans reserves naturals protegides- comencen a existir, mentre avança la Llarga Recessió. A Londres es torna a pescar al centre de la ciutat. Les formes d'accés a la natura es multipliquen: des de les "bicicletes de muntanya" fins als iots, passant pels vols sense motor o la difusió del caravaning. La natura abans hostil, allunyada, o bé font de recursos energètics i no energètics d'ús quotidià, esdevé un paratge protegit, accessible per autopistes i carreteres dissenyades amb cura. Així, en les fases avançades de la modernització, sota la Llarga Recessió, sorgeixen parcs, jardins botànics, aquaris, natura amable, domèstica, protegida.

11. Esport/wambes

La pràctica esportiva ha experimentat uns canvis que cal anotar: les instal·lacions públiques, els poliesportius d'escoles i ajuntaments han proliferat, els esports dits d'elit s'han democratitzat, el monocultiu ha deixat pas a una creixent diversificació. El calçat esportiu, limitat durant decennis a les hores de gimnàstica de les escoles, ha esdevingut d'ús universal. Totes les edats i totes les situacions són bones per a la pràctica esportiva. El concepte s'ha ampliat: caminar o córrer pel carrer és fer esport, fer esquí de fons o atravesar un bosc, també. La sofisticació dels elements utilitzats ha augmentat gràcies als nous materials. Les wambes han esdevingut, cada cop més, un producte d'alta tecnologia on diversos tipus de fibres i teixits artificials ocupen un lloc rellevant. Quan l'esport es realitza amb màquines amb motors la complexitat augmenta. Però, també, els "vols sense motor", per exemple, són més fàcils amb els nous teixits (o, un altre exemple, els windsurfs, són resultat dels avenços en la producció de materials sintètics).

El Llarg Auge és el període del boom de l'esport-espectacle: als grans estadis (amb problemes d'accessibilitat i de visibilitat) i, per mitjà de la televisió al bar o a casa. És clar que, en aquest sentit, aquest boom s'ha perllongat i, amb la mundialització de la televisió, s'ha ampliat extraordinàriament. Però, hi ha indícis de canvis, d'extensió de la pràctica esportiva. L'ús de wambes n'és un signe.

Com succeeix, sovint, les wambes tenen, també, un altre significat. Substitueixen a les sabates de cuir perquè són més barates i, és clar, en temps de crisi, aquesta substitució es generalitza.

12. Religió/nous temples

El procés de laïcització de les societats avançades ha experimentat una forta acceleració de 1970 ençà. Els índexs d'assistència als serveis religiosos i les enquestes d'opinió ens en donen notícia, periòdicament. Per primera vegada a la història, hi ha sectors importants, majoritaris en alguns països, que viuen al marge de les normes seculars de l'autoritat eclesial. El fenomen integrista confirma aquest procés, car quan totes les societats estaven governades per la jerarquia religiosa, és a dir quan totes eren "integristes", no tenia sentit parlar de renaixement del fonamentalisme. Les constitucions laiques de 1945-50 (fins a l'Índia, per exemple) reberen, als anys 60, el reforç de moviments tan extraordinàriament importants, vistos a distància, com tot el que girà a l'entorn del Concili Vaticà II, o, sense que es puguin establir paral·lelismes, la Revolució cultural xinesa.

Quan, vers 1968-70, Carles Pi i Sunyer escriu sobre la "religió del futur" ja assenyala el que en seran els trets definitoris: laïcisme, individualització, rebuig de jerarquies, normes i reglaments, augment de l'espiritualitat, de la "mirada endins", obertura a totes les cultures religioses, ecumenisme, solidaritat.

Aquesta nova religió laica del futur no pot -ni ha- de prescindir de rituals, cerimònies, art. Així, és lògic que sorgeixin els nous temples de la nova espiritualitat. En alguns casos, s'utilitzen els vells temples, despulats com va voler la Reforma, per exemple per a cerimònies "exclusivament" musicals: des de concerts d'orgue fins a sessions de jazz. Però, són freqüents les noves construccions. Els nous temples són, sense moure'ns de la música, les sales de concert, les discoteques, a nova generació d'òperes (de Sidney a Gotemborg, passant per La Bastille) i, ocasionalment, els estadis.

Ara: no tota la vella religió era espectacle musical, els nous temples són, també, per exemple, els museus. Museus renovats, velles estacions (o vells hospitals) convertides en museus, o museus nous de

trinca. El temple blanc davant la mar, a Louisiana (Dinamarca), amb sectors excavats, soterranis, i serveis d'acolliment dels moderns pelegrins, o el nou museu d'art de Xian (R.P. Xina), on les vitrines, a la penombra, semblen altars.

Els punts de pelegrinatge laics s'han multiplicat: el divan de Freud a Viena, la taula de Strindberg a Estocolm, el restaurant de Lisboa que freqüentava Pessoa, el jardí d'Yves Saint-Laurent als afores de Marràqueix, la torre on va viure, a Berlín, Kate Kollwitz, l'*Aurora*, als molls de Sant Petersburg, la rajola on va caure assassinat Olof Palme, la caseta de Kafka al castell de Praga, la Karl-Marx-Huss de Treveris, les botigues Tintin, el castell de Hamlet, la casa de Jim Thompson a Bangkok, la joieria Tiffanys o el memorial de Gandhi de Nova Delhi.

C. MOVIMENTS

13. Transport/avió

Un dels fets més estructurats de la nostra època és la "revolució dels transports". És a dir: l'abaratiment i la massificació dels transports a llarga distància. El que ha significat el ferrocarril i la carretera a Europa, és, des dels anys 50-60, l'avió al Tercer Món. Si la distància pot mesurar-se en temps, l'avió ha aconseguit convertir el planeta Terra en el que era, fa uns decennis, un país de grandària mitjana. És clar que la inexistència d'una xarxa ferroviària a l'Amèrica Llatina (o, a l'inrevés, l'existència d'una gran xarxa a l'Índia) no són fets menors, menyspreables. Però, l'establiment d'una xarxa mundial de trànsit aeri, en procés de diversificació i de densificació creixents, marca un abans i un després en aspectes centrals de l'activitat humana: (1) en la mobilitat internacional (per primer cop) de treballadors de tot tipus, (2) en l'establiment d'un nou tipus de relacions entre famílies i entre amics, entre empresaris, tècnics, funcionaris i responsables polítics i sindicals, (3) en el transport ràpid de mercaderies d'alt valor afegit i/o d'escassa durabilitat.

La regulació del trànsit aeri -com la de les targetes de crèdit, el "diner electrònic"- ha experimentat, de 1970 ençà, un salt endavant.

L'eficàcia no ha topat amb les barreres reglamentàries, però, tampoc ha significat augment de la inseguretat.

14. Migracions/Sud-Nord

Als anys 50 encara hi ha europeus que emigren a Amèrica, a Austràlia i Nova Zelanda o a certes àrees d'Àfrica i l'Orient Mitjà. El gran fenomen migratori de l'època contemporània ha estat -fins fa poc- un fenomen Nord-Sud. És clar que cal parlar, també, dels esclaus negres traslladats, per força, a l'Àfrica, de l'emigració xinesa a l'Àsia sudoriental, al Pacífic, a Nordamèrica, la colonització russa de Sibèria o de l'emigració índia a l'Àfrica del Sud. Però, el volum gros, el tret fonamental dels moviments d'homes era el de la sortida d'europeus cap a les Amèriques i Austràlia. El factor treball, i el factor (petit)capital i el factor empresari marxen lluny, a la recerca del factor terra (mina, petroli, plantació) que, tard o d'hora, es convertirà en indústria o servei.

Fins als anys 60 hi ha, també, una notable immigració/emigració dins d'Europa: de l'Europa del Sud (i Turquia) a l'Europa del Nord. (També es produeix, és clar, una emigració intra-americana: legalment o il.legalment molts mexicans o puertorriquenys se'n van als Estats Units.)

Al darrer quart del segle XX, la situació es capgira radicalment. Es passa de gairebé 5 segles de migracions Nord-Sud, a un procés, molt dinàmic, de migracions Sud-Nord. Diversos factors hi conflueixen: 1) la revolució dels transports (i l'extraordinari abaratiment del preu de l'avió, que, d'altra banda ha guanyat en seguretat i comoditat), 2) la permeabilitat de les societats no-desenvolupades que, per mitjans diversos, han descobert els avantatges de tot tipus que les economies avançades generen, començant per l'extensió del welfare, 3) la persistència de baixes taxes de natalitat, al Nord, 4) l'atracció -fins i tot sexual- entre homes i dones de diferents races i tradicions distintes.

Quantitativament, les migracions Sud-Nord encara no són importants. Però la seva radical novetat ha causat un cert impacte.

15. Comunicació (1)/nova telefonia

El 1959, un parisenc explicava -sorprès- que els suecs parlaven habitualment per telèfon d'una ciutat a l'altra, que la telefonia interurbana era un fet corrent. A partir dels 60, i de forma creixent, la telefonia ha crescut -i, per tant, s'ha modificat- en totes les direccions. Les conferències automatitzades -nacionals i internacionals- han esdevingut una part de la vida quotidiana d'un sector cada cop més nombrós de la població. Els satèl.lits de comunicacions, l'automatització i digitalització del servei, la xarxa de fibra òptica, la telefonia mòbil, primer dins d'un vehicle o una nau, després, per a la gent que camina pel carrer, els contestadors automàtics, les gravacions de trucades, els telèfons informatius, el despertador telefònic, els mòdems, les videoconferències.

Breu: tot un seguit d'innovacions han introduït el servei telefònic en tots els racons de la vida diària, i en tots els punts del planeta. Els índexs de línies telefòniques per 100 habitants no han cessat de créixer. La xarxa de serveis telefònics ha esdevingut una part essencial de la dinàmica social.

Aquest boom de la telefonia ha contribuït a modificar estructures que semblaven petrificades: des de la institució familiar fins a l'economia del crim, des de les visites mèdiques fins a l'alta política, des dels transports fins a les pràctiques bancàries, des de la configuració dels mercats fins a les formes d'oci.

A partir de la nova telefonia, els àmbits de llibertat dels homes augmenten (i la privacitat disminueix), l'estalvi de temps, de moviments, d'esforç físic és creixent, les possibilitats d'obtenir i transmetre informació es multipliquen i, per exemple, la productivitat pot créixer molt, etc. És clar que, en alguns aspectes hi ha ambivalència. Per exemple, augmenta la seguretat d'una banda, però, també, el crim disposa d'aquest instrument.

La nova telefonia és recent. Però ja ens dóna pistes d'alguns aspectes del món cap a on anem.

Hi ha, també, la telefonia silenciosa, freda: el fax. Andreu Claret ha escrit que "el fax ha democratitzat la comunicació i ha servit, de vegades, per a comunicar els anhels de democràcia". El fax ja té història, i tot just comença.

16. Comunicació (2)/televisió

D'una forma creixent, les hores de no-treball (que, des de 1970, han augmentat molt, tant per la reducció del total d'hores/any de treball, com per l'augment de l'atur i de rebaixa de l'edat de jubilació) són hores de televisió. S'ha calculat que, durant tota la seva vida, l'home de la fi del segle, haurà passat més hores davant del monitor de TV que a la feina, treballant. La proliferació d'emissores "locals", l'augment dels horaris (que tendeixen a cobrir les 24 hores del dia), la difusió de l'ús de les antenes parabòliques, de la televisió per cable i l'invent (i la comercialització) del magnetoscopi han capgirat totes les expectatives. Al mateix temps, la diversificació de les formes de participació -en l'horitzó de la interacció- ha augmentat, si calia, l'afició.

Per a Dallas W. Smythe la televisió no és oci, o informació o entreteniment, sinó d'una forma de treball no-remunerat: un treball d'aprenentatge de les formes, sempre variades, del consum de masses. Sense aquest treball, diu, sectors sencers de l'anomenada indústria dels béns de consum, desapareixerien.

Per a Alain Le Diberder i Nathalie Coste-Cerclan, en canvi, ja hi ha símptomes que la televisió de masses -a desgrat del *crescendo* de les xifres d'espectadors de les Olimpíades- ha tocat sostre. Hi ha diversos factors que ho expliquen: (1) la progressiva diversificació de la demanda (paral·lela a l'evolució, en diverses direccions, de la família post-nuclear i als augments successius del nivell cultural produïts per l'escolarització), (2) la caiguda dels costos, que permet l'entrada -i força la sortida- de molts nouvinguts al mercat de l'audiovisual. Ja que la televisió és barata, és fàcil fer-ne, és possible competir, guanyar audiència, desaparèixer... Ja que la competència és dura, els programes s'encareixen i la televisió de pagament ja ha tret el cap.

Les xarxes de cables interactius encara no existeixen, l'uniformisme de la programació és encara el fenomen dominant. Però ja hi ha assaigs de desconexió, descentralització, emissió simultània en diverses llengües, ús creixent i sistemàtic de la informàtica, i la irrupció del "públic" als estudis.

17. Energia/fusió

Mentre sectors molt amplis de la població mundial romanen, encara, pel que fa especialment al consum domèstic, en un estadi paleotècnic, en altres sectors, els processos de substitució d'energies experimenten canvis. Per a molts camperols del Tercer Món, els excrements assecats de vaca, o de búfal, són la principal font calorífica. En canvi, en les àrees -cada cop més extenses- que han iniciat el *take-off*, els combustibles utilitzats han estat, successivament, la llenya, el carbó, els salts d'aigua, el petroli, l'energia nuclear i el gas natural.

El Llarg Auge s'acaba simbòlicament amb la primera "crisi del petroli", el 1973. Durant la Llarga Recessió, els canvis són importants. De primer, l'energia nuclear per fissió fou considerada una panacea i molts països endegaren plans de construcció de centrals nuclears. Fins al punt que, als anys 90, percentatges que s'acosten un 30-40% o 75% del consum total d'energia tenen origen nuclear.

Aviat, però, sorgiren els dubtes. Accidents, fuites i la dificultat de reciclar els residus feren pensar en la necessitat de deturar els programes de nuclearització.

El cas paradigmàtic és el suec. El 1981 s'aprovà per referèndum el progressiu desmantellament de totes les centrals nuclears entre el 1995 i el 2010. L'esperança és el gas de Rússia. Però, Rússia per tal de vendre el seu gas als suecs fa (insegures) centrals nuclears a la costa del Bàltic davant de Suècia.

Hi ha altres camins de substitució, però. En primer lloc, l'estalvi energètic. De fet, el contraxoc del petroli de 1986 fou causat per una baixa de la demanda global que implicaria una caiguda dels preus relatius (i, entre parèntesis, greus problemes per als països productors de l'OPEP, des de Veneçuela fins a l'Iran). La baixa de la demanda

global fóra inexplicable sense els progressos tecnològics que han fet possible un molt millor aprofitament, és a dir: un estalvi.

El gas natural, d'altra banda, ha esdevingut un gran substitut, una energia "neta"

Pel que fa a les energies alternatives, només l'energia solar i l'energia eòlica han estat experimentades, en els darrers decennis, amb uns certs resultats (d'interès estrictament local, però ben tangibles).

Resta, la fusió nuclear controlada. És a dir, l'energia nuclear, diuen, sense perills, sense residus. Una energia que utilitzaria un combustible - l'hidrogen- "infinit" i acabaria de cop amb l'era del carbó, l'era del petroli i l'era de l'urani radioactiu. Als anys 90 s'han fet passes per a la seva realització pràctica. Els experts parlen d'un lapse de temps relativament curt (el 2035) per a aconseguir que es posin en marxa centrals nuclears de fusió. Naturalment, també "abans" l'energia per fissió s'havia plantejat com a "neta"...

La història de la substitució d'energies no cessa. Tot depèn de l'evolució de la ciència-tècnica i de la pressió de les necessitats. I de l'audàcia. Pel març de 1994, s'ha anunciat, des del CERN, la fusió nuclear de l'hidrogen utilitzant el tori, element molt abundant, i no radiactiu.

D. RENDES I PREUS

18. Rendes/diners

El procés d'assalarització creixent i massiu de la societat presenta novetats significatives. Els diners de la gent -sigui quina sigui la seva forma física- procedeixen, bàsicament, dels salaris: salaris alts de la nova classe mitjana, salaris baixos de la classe obrera, i salaris discontinus i mínims dels treballadors a precari. Però, és interessant constatar altres orígens: 1) les beques-salari i els crèdits de llarga durada per als estudiants (treballadors escolars), 2) la proliferació de rendes mixtes (mig salari, mig benefici, mig renda del sòl) lligades a l'empresa tradicional, però, també, a l'empresa post-neoclàssica, 3) els

sous i les rendes personalitzades ("complements") distribuïts pel sector públic i dirigits als seus directius, funcionaris, contractats i clients, que han originat formes de "burgesia d'estat", 4) les assignacions del sistema de la seguretat social per discapacitat, malaltia, invalidesa, desocupació, jubilació, etc., que s'han disparat en la mesura que augmenta el nombre d'aturats, vells, etc., 5) les rendes dels nombrosíssims inversors de capital en formes i col·locacions molt diverses, compta-correntistes, petits estalviadors, accionistes, obligacionistes, petits -i grans- especuladors, 6) les rendes percebudes pels socis cooperativistes, 7) les rendes generades i distribuïdes per les entitats sense ànim de lucre (fundacions, mútues, sobre el paper: caixes), 8) els crèdits bancaris.

Breu: les entrades de diners de les famílies s'han diversificat enormement. Des de la renda mínima d'inserció o l'assistència -pagada- a cursos de formació professional fins a les comissions il·legals que perceben alguns funcionaris i alguns responsables polítics, passant per un cert boom de les rendes mixtes.

Al mateix temps s'observen petits símptomes de caiguda de l'ús del diner: l'intercanvi de serveis, el treball voluntari, el treball "de creació" (vagament remunerat), l'oci no consumista (i de cost monetari zero), una (petitíssima, però perceptible) incorporació de l'home al treball domèstic, la perllongació del treball escolar no remunerat, etc.

19. Preu/qualitat

Durant el Llarg Auge el que comptava en el moment de prendre bastants decisions era el preu i la qualitat. La producció a gran escala, el consum massiu i els baixos preus era el més important. En determinats mercats, semblava que fos cert que les corbes d'oferta i demanda es creuessin fixant preus i quantitats que s'acostaven a una situació òptima.

Durant la Llarga Recessió hem anat valorant els aspectes qualitatius dels béns i serveis que ens interessin. Fins i tot, hi ha autors com John K. Galbraith, que han arribat a dir que el preu (excepte en el cas de l'habitatge) ja no compta a l'hora de prendre decisions de compra. De fet, el preu és, només, una de les múltiples informacions que poden

obtenir d'un determinat producte. Una fruita o un programa d'ordinador ens interessen al marge del seu preu. I les quantitats, el consum de masses de productes seriatos ens atrauen cada cop menys. El disseny -i la fabricació- assistits per ordinador permeten afinar molt, fer sèries curtes, personalitzar les relacions, entrar, per fi, de nou, en els aspectes qualitatius. Els grans magatzems occidentals presenten periòdicament exposicions de productes orientals destinats a la venda. Els grans magatzems orientals -de Singapur a Tòquio- exposen totes les marques occidentals. L'origen, la història, la versatilitat comencen a ésser tinguts en compte. Les modes retro, la proliferació de brocanters i de mercats artesanals acaben de fer complex el panorama.

Però cal afegir-hi un punt: "els productes (i els serveis) tenen preu, la informació, no". Així, el que, progressivament, esdevé factor de producció més i més decisiu, no té preu. De fet, els pobres del futur seran -comencen a ser-ho, ja- els que, per raons diverses, no estan informats de les possibilitats que tenen de sortir-se'n. O, a l'inrevés: estan massa informats i massa seduïts per les "facilitats" creditícies i s'endeuten fins a empobrir. La nova pobresa té, sovint, aquest origen.

La informació és qualitativa i no té preu, però, pot ésser banal. I pot ésser falsa. El camí de la qualitat pot ésser més difícil que el camí dels preus i les quantitats. Però, és millor perquè s'adapta més bé a la nostra naturalesa.

E. (RE)CREACIÓ

20. Cultura/el quiosc multimèdia

El quiosc segueix essent el mateix de sempre. Però el que ven ha variat. Al costat dels diaris, les revistes i els llibres de butxaca, hi ha les col·leccions i enciclopèdies multimèdia: llibres o fascicles, atles i diccionaris, cassettes, discs, disquets, vídeos, caixes d'eines, manuals d'instruccions, un telèfon per als dubtes. Temes: tots, de l'art a la ciència, de les llengües a la filosofia, de les tècniques artesanals a la informàtica, de la història als clàssics del pensament.

Naturalment, hi ha diferències de qualitat, d'orientació, i, fins i tot, veritables frauds intel·lectuals. I, és clar, censura i auto-censura. Però, mai a la història, la cultura -*tota* la cultura, la humanística i la científica, la clàssica i l'actual, la pròpia i la universal- havia estat tan a l'abast. I, a més, per vehicles diversos: escrits, visuals, orals, gràfics.

Del quiosc, els paquets culturals passen a les cases. ¿Algú els obre? ¿Algú els llegeix, els escolta, els treballa, en gaudeix? La resposta ha d'ésser afirmativa. Ara: la intensitat i el profit individual-familiar de l'ús és una altra qüestió.

No tot és anar carregat de paquets a casa. Les escoles, els centres cívics, les biblioteques i mediateques públiques, els *science center*, disposen, creixentment, de paquets multimèdia. Una obra de teatre representada en una sala plena -gràcies a la publicitat televisiva- durant un cert temps, pot ésser visionada per televisió un determinat dia, pot ésser enregistrada en vídeo i ens la podem endur, es pot editar amb suport paper, amb el text i amb fotografies, que poden ésser mostrades en una sala d'exposicions, on es pot realitzar un debat sobre l'obra, que pot ésser enregistrat, etc.

En les properes dècades, el quiosc pot desaparèixer. Els paquets multimèdia aniran directament a casa, o a l'escola, o al centre cívic per diversos conductes: del missatger o el tele-text al correu electrònic o la televisió per cable.

21. (Re)creació/magnetoscopi

Primer, fou la reproducció estàtica de la imatge, la fotografia (1829). El seu èxit multitudinari tardaria en arribar: els revelats automatitzats són recents. L'abaratiment de les pel·lícules i la simplificació i miniaturització de les càmeres, també.

Després, va venir la reproducció del so amb el fonògraf (1877). Però, de fet, fins al CD, passaren gairebé cent anys.

La reproducció de la imatge en moviment, el cinema (1895) i la reproducció simultània d'imatge i so, el cinema parlat (1927) han tingut

un èxit extraordinari, especialment, durant el Llarg Auge. En aquells anys, el nombre i la capacitat dels cinemes augmentà de forma incessant. (Avui, aquest fenomen és encara visible en països com l'Índia.)

Aviat, però, arribà el "cinema (i els informatius i moltes més coses) a casa", és a dir, la difusió a distància d'imatge en moviment i so, en una paraula, la televisió (1931). El procés de substitució cine/televisió ha estat, als països avançats, relativament ràpid.

Als anys 60, s'inicien dos nous processos que introdueixen un nou canvi, que bé pot caracteritzar-se com a "canvi qualitatiu". Un, és la mundialització de la difusió d'imatge i so a distància, gràcies als satèl·lits de televisió (1962, el primer). L'altre és l'invent d'una màquina de gravació del flux d'imatge-so, el magnetoscopi (des del 1965). El magnetoscopi, el vídeo, ha esdevingut, en un rapidíssim lapse de temps, un instrument d'ús extern i divers, que ha capgirat les nostres relacions amb l'entorn. Podem gravar i reproduir, lliurement, i deturar, rellegir, repassar qualsevol cosa en qualsevol moment, per qualsevol motiu. La gravació d'un tornado espectacular a l'Espluga de Francolí, el setembre de 1994, ha fet la volta al món. L'autor és un ciutadà anònim, situat a la finestra de casa seva.

Les filmacions del magnetoscopi ja incideixen en la vida judicial, en l'ensenyament, en la lluita contra la delinqüència, en la vida parlamentària, en la cirurgia, en...

El magnetoscopi és un instrument per aprendre, per recordar, per crear (el videoart) que és a l'abast de sectors cada cop més amplis de la població. Les càmeres de vídeo són com un tercer ull (i una tercera orella) que indaga, que rastreja, que s'entusiasma o s'estremeix davant de grans panorames, o de petits microcosmos, mig ocults, i que, a continuació, pot difondre'ls amb quasi nul·la, o amb molta manipulació, dins d'un petit cercle, o a llarga distància i extensió/difusió planetària. Depèn de l'interès o de l'atzar.

La imatge de l'ocell xop de petroli greixós que la CNN llançà al món com a prova de l'estranya crueltat de la Guerra del Golf era, s'ha sabut després, un ocell de les costes d'Alaska sostmeses a una excepcional

marea negra. És a dir: la combinació de magnetoscopi i satèl.lit pot fer miracles.

Però, les imatges gravades i arxivades dels membres d'una família, o d'un grup d'amics (o d'uns desconeguts) poden suscitar emocions (i, potser, reflexions) que, fins ara, no s'havien manifestat.

¿Augment o creixement? ¿Pèrdua d'intimitat, de misteri? ¿Presències somniades, desitjades, temudes?

Per comprendre el futur, hem de pensar que individualment i col.lectivament gravarem i serem gravats, que les nostres passes, i les dels altres, seran reproduïbles (i manipulables) a distància, no únicament en l'espai, sinó també en el temps i més enllà de la mort.

VII. AL SEGLE XXI: LA POSSIBILITAT D'UNA NOVA "GRAN TRANSFORMACIÓ"

En el futur és possible una nova "gran transformació" (com la definida per Karl Polanyi) que, de fet, s'ha iniciat al segle XX. Per comprendre el futur hem d'entendre el "significat del segle XX" (K.E. Boulding). Però, al segle XX, s'han manifestat, amb una força extraordinària, dos macro-processos.

1. La utopia liberal

D'una banda, al segle XX ha continuat -acceleradament- l'articulació de l'economia, la societat i la cultura a partir dels principis i les normes generades per la Il·lustració del Set-cents (filla de la Revolució científica del segle XVII). Això vol dir que el model de societat industrial moderna nascut a l'Anglaterra del segle XVIII (i basat en la física clàssica i el principi del *laissez-faire*) s'ha estès a tots els racons del planeta. A escala del conjunt del món es diu que l'Edat Mitjana ha acabat entre 1950 i 1970 (E.J. Hobsbawn). Això vol dir, també, que la utopia liberal (és a dir: la idea que és possible -i desitjable- una societat "organitzada" a l'entorn d'un sistema de mercat autorregulat) ha esdevingut una idea àmpliament difosa (setmanalment, per exemple, a la revista *The economist*). Els altres tres elements fonamentals de l'edifici teòric de l'Economia Política clàssica han tingut, també, un enorme ressò: 1) la protecció als pobres genera encara més pobresa, 2) els recursos alimentaris, i energètics, són limitats, el volum de població s'ha d'adaptar a aquests límits i 3) el diner, el signe monetari, és una mercaderia que es compra i ven al mercat, com les altres.

Breu: el segle XX apareix, vist des de les seves acaballes, com una continuació -ampliada- dels processos iniciats als segles XVII i XVIII. Això és ben visible, per exemple, en l'esfera de la cultura artística i literària. Els *media* vehiculen els gèneres, les modes i els personatges que assoliren el seu més alt nivell d'expressivitat el XIX. La ficció es basa en la gran novel·la (i els grans fulletons) del segle passat, la

música més prestigiosa és la del romanticisme (i els seus epígons i *revivals*), els neoclassicismes en arquitectura no han cessat d'agradar i de "vendre", etc.

En l'esfera política, el sistema parlamentari del Vuit-cents (amb una base electoral més àmplia) sembla ésser el model generalment acceptat com a millor (o menys dolent). I la divisió de poders (inventada per protegir a la burgesia naixent de les arbitrietats de la Corona) sembla ésser, encara, un objectiu a assolir. Els bicentenaris de la Revolució americana i de la Revolució francesa han servit per a assenyalar aquesta extraordinària continuïtat: a la fi del segle XX, per fi, els ideals del segle XVIII arriben, aparentment, a tot arreu. La caiguda del mur de Berlin ha confirmat, si calia, aquest procés: ara ja són oficials, arreu, els principis de 1789 (o de 1776, si pensem en la data de la primera edició de *The wealth of nations* d'Adam Smith.)

2. Les revolucions

Al mateix temps, però, al segle XX des dels seus inicis, s'ha anat desenvolupant una altra gran dinàmica, una "segona realitat" de (possiblement) molta més transcendència que la que s'ha descrit fins ara. Els orígens d'aquest altre procés són diversos:

1) la ruptura amb la física clàssica (i amb la concepció mecanicista del món) impulsada -i no per atzar- des de les universitats alemanyes (és a dir: des de les universitats d'un país sense imperi colonial) provocarà una veritable mutació en la tècnica i, per tant, en la producció, la distribució i la comunicació (i l'armament),

2) la revolució bio-mèdica, s'aplicarà, directament i amb èxit sorprenent, a la millora -i la perllongació- de la vida humana (en la mesura que la producció d'aliments s'ha multiplicat),

3) la descoberta del sub-conscient i de l'inconscient, la "revolució freudiana" amb traduccions immediates al terreny de la psicologia infantil, l'emancipació femenina, el concepte de família, la teoria de l'educació, la publicitat, el tractament de la desviació i el crim, etc.,

4) la progressiva descoberta del caràcter negatiu (i, fins i tot, destructiu) de l'aplicació sistemàtica del sistema de mercat suposadament autorregulat, i el sorgiment de propostes i experiències alternatives de signe divers (car, tant el socialisme -en les seves dues variants: planificador i cooperatiu- com el feixisme neguen el mercat),

5) el trencament amb els tres grans dogmes de l'Economia Política clàssica:

1. els recursos naturals són, és obvi, tautològicament limitats, però la tècnica els fa progressivament més abundants (o menys necessaris) (W. Baumol),

2. els salaris no són únicament un cost, sinó també, un component inicial de la demanda global,

3. cal un banc central mundial fort i autònom, per a regular la circulació monetària i la creació de diner

6) la certesa que les noves armes fan obsoleta la guerra com a perllongació de la política, i ruïnosa (per al conjunt de la població) la guerra com a negoci.

7) el trencament amb el model tradicional de relacions internacionals (el "model Westfalia" explicat per David Held) que no admet cap autoritat superior als estats, ni cap altre tipus de relació entre els estats que no sigui el poder polític (i, si cal, la força militar). D'ençà 1945: a) els individus i els grups poden ésser subjectes de dret internacional, b) les organitzacions supra-estats s'ocupen d'economia i benestar, c) la "comunitat internacional" per primer cop, compta. Com a conseqüència, el rol dels estats (democràtics o no) disminueix i creix el protagonisme de les agències internacionals (que no han estat conformades democràticament).

Aquests processos -que tenen, ho acabem de veure, orígens diversos- tenen també, una traducció en el camp de l'art i la literatura. Les avantguardes del segle XX que trenquen amb l'art il·lustrat reflecteixen, s'anticipen o interroguen aquesta segona realitat del segle. El seu caràcter minoritari és un fet que ha de dur a la reflexió. L'art

contemporani ha entrat als museus, però no ha travessat ni la porta de la casa -tan convencional- on vivia Joan Miró a Mallorca.

Ara: és aquesta segona cultura la que pot explicar els grans canvis del segle XX (en especial, des de 1945-50), i la possibilitat d'una gran transformació en el segle XXI.

Cal començar per als grans -i imprevistos- canvis del segle que és a punt de finir. Cal subratllar el caràcter d'imprevist -i d'imprevisible?- d'aquests canvis, perquè ara el fet (l'errada) no hauria de repetir-se.

Primer. La societat mundial sumava, al 1900, uns 1.600 milions d'individus que tenien una esperança de vida en el moment de néixer de menys de 30 anys. S'havia passat de 550 milions a mitjan segle a 1.600 milions el 1900: és a dir, 1.000 milions més, en els 250 anys des de l'inici de la Revolució Científica. En 50 anys, de 1900 a 1950, la humanitat va créixer uns altres 1.000 milions d'habitants. Tot l'edifici de l'Economia Política clàssica basat en la teoria de la població de Malthus (1798) hauria hagut de caure (i, de fet, començava a fer-ho). En els 40 anys següents (1940-1990), el creixement ha estat de gairebé 2.000 milions, mentre l'esperança de vida se situa a 64 anys (1986).

Aquesta extraordinària expansió de la població humana no és el resultat de l'èxit de la utopia liberal dels anys set-cents, sinó de les noves condicions econòmiques que són possibles gràcies a les mutacions científico-tècniques i als grans canvis polítics del segle XX. De fet, la Il·lustració, el Segle de les Llums, no ha estat realment el segle XVIII sinó la segona meitat del segle XX.

Segon. El segle XX és el segle de la desaparició total i sobtada dels imperis colonials que es van començar a crear a finals del segle XV. Entre 1945 i 1960, és a dir en un brevíssim període de temps, desapareixen gairebé totalment quasi cinc segles de colonialisme. "L'enfonsament del colonialisme al segle XX és un fenomen sorprenent i està íntimament lligat a la gran transició" ha escrit Kenneth Boulding. L'explicació, segons Boulding, és que "la revolució tecnològica fa tan interessant l'explotació de la naturalesa que l'explotació de l'home esdevé una mena d'objecte obsolet". De fet,

inicialment, els països d'Europa on té lloc amb més intensitat la revolució científica i la ruptura amb la física clàssica són països amb escàs poder colonial. I, a l'inrevés, casos com els de Portugal, amb imperi colonial fins 1974 no són exemples d'avenç econòmic.

Les societats neo-colonials o post-colonials però no estan exemptes de greus problemes. Fins i tot algú (I. Wallerstein) ha precisat que l'èxit del model Wilson-Lenin de 1919 és paradoxalment, a la base del ressorgiment integrista de 1978-80 (quan per a molts països ja han passat -sense resultats- entre 20 i 30 anys des del moment de la independència).

Tercer. La producció mundial, l'output total, ha crescut molt més de pressa que la població. Sigui quin sigui el període que escollim i la regió que triem, els índexs de creixement del PIB per habitant són positius, a desgrat de l'extraordinari creixement de la població. Naturalment, hi ha períodes (la Gran Depressió dels anys 30, la Dècada perduda d'Amèrica Llatina) de retrocés relatiu i regions (a Àfrica, per exemple) on es registren greus crisis alimentàries. Però, per exemple, a l'Índia, una civilització (i una economia agrícola) mil·lenàries, la producció alimentària s'ha duplicat entre 1950 i 1990. En quaranta anys d'independència (i, en menys, d'aplicació de molts dels trets definitoris del model soviètic) s'han fet tant, al camp, com en els 6.000 anys anterior. És clar que la producció agrícola per càpita no s'ha multiplicat per dos, car la població ha augmentat en aquest mateix període, fortament (com a conseqüència de la revolució biomèdica i de l'abaratiment dels costos de l'assistència sanitària).

Pel que fa a la producció alimentària, "la millora global és significativa i no ha d'ésser menyspreada: a totes les regions del món, amb l'excepció notable de l'Àfrica subsahariana, la disponibilitat mitjana de calories, proteïnes i greixos per persona ha millorat entre 1961 i 1984. En el cas d'Àsia, en nivells substancials. La tremenda expansió de la població mundial durant aquest període, especialment en el Tercer Món, ha anat acompanyada d'una disponibilitat d'aliments creixent" (Gough, 1992).

Quart. El segle XX ha estat, imprevistament, el segle dels infants, el segle de "la montée des jeunes" (A. Sauvy) i el segle de l'alliberament

femení. Els progressos científics de la psicologia, començant per la revolució freudiana, l'augment de l'output total (produït, a més, en molt menys temps), l'escolarització general, etc. expliquen en part aquests fenòmens. La discriminació per raó d'edat i sexe (i també, de color de la pell, capacitat física o psíquica, etc.) ha experimentat un enorme retrocés si ho comparem amb períodes anteriors. És clar que subsisteix (i greument a les àrees on predomina el fonamentalisme integrista). Però existeixen les bases per a la seva superació. Al 1900 no es podia preveure que els infants o les dones fossin, alhora, "diferents" i "iguals", i que, vivint la diferència, anessin guanyant la igualtat.

Cinquè. Contra totes les previsions, el resultat global del joc entre el sistema de mercat i els sistemes de protecció de les majories afectades per la implantació d'aquell (o, si es vol, el resultat de la dialèctica liberalisme-socialisme) ha estat una imprevista transformació de l'estratificació socio-econòmica. Paral·lelament al procés de concentració de capital (i de fusió entre el capital productiu i el capital financer) s'ha observat un procés de creixement i difusió de les petites empreses i dels assalariats qualificats perceptors de salaris alts. De Bernstein a Trotsky hi ha coincidència: la classe mitjana tendeix a créixer quantitativament, i a augmentar la seva influència política i cultural.

Aquest fenomen està estretament lligat a uns altres: l'èxit de les societats anònimes per accions, la difusió de la propietat horitzontal, el creixement del sector públic (i dels treballadors de l'administració pública) i el sorgiment de tecnologies "toves" especialment adequades per a les petites empreses (incloses les empreses familiars).

Breu: en ple triomf aparent del capitalisme, el nucli dur del sistema C, és a dir, la concentració de la propietat dels mitjans de producció en mans d'una minoria, la "burguesia", s'ha mig fos: 1) la propietat s'ha estès (per bé que el poder del petit accionista sigui escàs), 2) la funció de propietat s'ha diferenciat de la funció de gestió (encara que els mànagers estiguin a les ordres dels capitalistes, la "revolució dels mànagers", com totes les revolucions, ha tingut efectes), 3) la propietat a mans del sector públic és més d'un 50% de l'economia a les

societats avançades, i 4) els nous factors de producció -la informació, per exemple- tendeixen no a ésser "privats" sinó "comuns".

Sisè. Els anys 80-90 del segle XX són els anys del triomf polític del sistema democràtic arreu del món. Es tracta de la màxima difusió d'un model creat a la fi del Set-cents que en el transcurs del temps ha experimentat modificacions tan grans que gairebé obligarien a parlar d'un nou model. Com és sabut, durant la major part de la seva història sistema de mercat i democràcia han tingut ben poca cosa en comú. El sistema de mercat -i la indústria moderna- són molt anteriors a la implantació del sufragi universal masculí (i femení, és clar), i, d'altra banda, fins als anys 70, mentre el sistema de mercat (atenuat per formes diverses de protecció) és àmpliament majoritari, els estats amb règim democràtic són una minoria. Fins i tot a Europa i/o Amèrica.

Les modificacions comencen, recorda Robert Dahl, al llindar de 1900 amb l'adopció del sufragi universal (masculí i femení) a Nova Zelanda i Austràlia (però, a la Gran Bretanya caldrà esperar el 1945). Molt lentament, també, el vot s'ha estès als joves i, a pocs estats, als immigrants. D'altra banda, els obstacles burocràtics per a ésser inclòs en els censos electorals s'han anat reduint, i la transparència dels processos electorals ha anat augmentant. Han sorgit, seguint el model del partit socialista alemany, partits democràtics de masses (impensables al segle XIX) que han arraconat els partits de notables i els partits de conspiradors. Ara: la tendència al bipartidisme (que, segons Anthony Downs és a un pas del monopartidisme) i la persistència d'àmplies franges d'abstenció, juntament amb la possibilitat legal de "cops d'estat mediàtics" són proves evidents de les dificultats actuals de la democràcia.

El problema més greu, però, és el feble component democràtic dels organismes supra-estats (d'àmbit continental, o mundial).

Setè. Si, al 1900, algú hagués dit que, als països avançats, la majoria de la gent passaria 20 anys o més de la seva vida a l'escola (i després seguiria estudiant, sempre) hauria estat, ben segur, tractat de "visionari".

A la fi del XIX, l'escolarització mitjana de la població era de tres anys: aquest fet era considerat satisfactori i "definitiu". Cent anys després, el canvi és radical, car també els mètodes i els continguts han conegut mutacions essencials.

Al Nepal, avui, l'ensenyament és gratuït, però no obligatori. Els estudiants, però, no podran obtenir el seu títol de llicenciat sense haver viscut un any al camp, a un llogaret, per tal d'ensenyar-los cinc coses: a escriure, a llegir, a no tallar els arbres, rudiments d'higiene personal, rudiments d'"agricultura científica" i formes de regulació de la natalitat.

És a dir: l'escolarització general iniciada -a escala d'una nació- a la França republicana de finals del Vuit-cents ben al marge del sistema de mercat, car es tracta d'un servei públic, s'ha estès a tot el Planeta. Algú ha parlat d'"explosió educativa", però, probablement, som, només, a l'inici d'aquesta explosió: l'alfabetització arriba a un 70% de la població mundial, però només un 16% dels adults ha arribat a la secundària (Gough, 1992).

Vuitè. Al 1900, quan el cinema era una atracció de barraca de fira, hauria estat realment difícil imaginar que 90 anys després, als països avançats, la gent passaria, en el conjunt de la seva vida, més hores al davant d'una petita pantalla (de televisió) que treballant en una ocupació formal. O que, gràcies als satèl·lits de telecomunicacions, es posaria en marxa, a l'Índia, un ambiciós programa educatiu: el SITE (Sattelite Instructional Television Experiment).

L'explosió comunicativa -només cal pensar en el rol del telèfon en la definició de la família postnuclear, o de l'empresa post-neo-clàssica- és una conseqüència possible de la revolució científico-tècnica, que dissenya una societat decididament diferent de l'univers de petites empreses de la utopia liberal dels clàssics. Un sistema de xarxes no tendeix automàticament a l'equilibri que les corbes d'oferta i demanda dibuixen en un mercat competitiu. Un món de xarxes és un món complex, on no és senzill ni entrar-hi ni moure's-hi; cal conèixer-ne els codis i, sobretot, ésser capaç d'aprendre'n i de crear-ne. D'altra banda, dins de les xarxes hi ha emissors i receptors, manipuladors de símbols i treballadors rutinaris (forçats, vocacionals o accidentals).

3. Les probabilitats

Les dificultats per entendre, globalment, el segle XX són tan grans que és molt fàcil caure en trampes. Des dels que pensen en el triomf final de la utopia liberal i la fi de la història, fins als apòstols de l'apocalipsi neomalthusiana. Hi ha, és clar, obstacles seriosos que poden dificultar la comprensió del segle. Per una banda, el segle XX és una continuació i una ampliació del programa il·lustrat. Per altra banda, presenta fractures internes enormes: dues guerres totals separades només per 20 anys, ascens (i caiguda) de les utopies totalitàries, crisis alimentàries de grans proporcions, possibilitat pràctica d'autodestrucció total de la societat humana, pressió fortíssima sobre la biosfera, etc. Naturalment, qualsevol d'aquestes fractures pot justificar el pessimisme més agut. Però, al mateix temps, qualsevol d'aquestes fractures té una explicació raonada: neix d'una determinada confluència de vectors (alguns dels quals hem enumerat abans), no és fruit de l'atzar ni de la "fatalitat".

Ara, si fem l'exercici de considerar la dualitat del segle (continuació dels segles XVIII-XIX i sorgiment de processos -sovint: "explosions"- que anticipen el futur, que ja són futur) aleshores seria més fàcil entendre'l. Al segle XX es projecten totes les llums de la Il·lustració i, alhora, tot el fracàs de la utopia liberal. Però, alguns elements, alguns elements de la societat futura causen en aquest primer autèntic Segle de les Llums, uns impactes, uns xocs extraordinaris: boom demogràfic global, caiguda de tots els imperis colonials, creixement extraordinari de l'output, globalització comunicativa, explosió educativa... Aquests vectors actuen en un context "antic", articulats a partir de les pautes de la utopia liberal setcentista.

No hi ha una articulació global coherent entre els dos macro-processos que hem descrit. Per exemple, a) se sobreposen cicles demogràfics moderns amb societats dominades per religions que, com la islàmica o la hindú, no han estat reformades/adaptades, b) la tècnica mèdica més sofisticada coexisteix amb pràctiques ancestrals i c) l'aigua corrent pot faltar al costat d'un centre de recerca atòmica.

Els contrastos, dins d'un mateix país, no són únicament de riquesa, o de poder, sinó de civilització, de mode de producció, d'estructura mental. Mentre s'afirma l'individualisme de la Il.lustració, es posen les bases del "comunitarisme" d'una societat que necessita solucions locals i globals, simultàniament, i a curt i a llarg termini, al mateix temps. La coexistència de dos macro-processos, de dos segles XX, provoca una certa sensació de desconcert: els desajustaments són massa grans, les crisis, massa visibles.

Al segle XXI les probabilitats es reparteixen entre: I) continuació de l'actual dislocació, II) es pot caminar vers una situació més harmònica en la qual o bé triomfi la Il.lustració, o bé III) es consolidi el model de ruptura (dels quanta, el subconscient i la política de plena ocupació), IV) hi ha, també, la possibilitat de fondre els dos segles XX en un nou paradigma. V) Hi ha, segons Samuel P. Huntington una altra possibilitat: el "xoc de civilitzacions" provocat per 1) el fet que és més forta la regionalització (UE, NAFTA, Xina, CEI, ASEAN) que la mundialització i 2) pel procés d'aproximació gairebé física de les grans àrees i l'empetiment del món. (Aquesta possibilitat, però no és realment nova: és una versió maquillada de l'etern retorn, de la lluita entre imperis i la visió cíclica de la història. El maquillatge, però, pot, com és natural, enganyar, seduir. I les seduccions -totes- poden influir, decisivament, en les accions que ja configuren el futur.)

La hipòtesi del "xoc de civilitzacions" s'ha difós amb rapidesa d'ençà la caiguda del Mur. A favor té el fet que la societat sembla tenir "necessitat d'enemic". I l'integrisme religiós (islàmic, cristià, jueu o hindú) pot fer, perfectament, les funcions que eren, abans, atribuïdes al comunisme rus o al comunisme xinès (o vietnamita, o...).

En contra, hi ha 1) la permeabilitat i la voluntat de contacte i d'intercanvi que ha caracteritzat, sempre, la història de les civilitzacions, 2) l'existència d'un teixit cada cop més espès de xarxes mundials de comunicació, transport i activitat econòmica, 3) l'augment de la mobilitat -estacional o permanent- de la població humana, facilitada pel canvi tecnològic, i l'abaratiment dels costos, 4) la multiplicació dels fòrums mundials amb agendes mundials, i 5) el desplegament progressiu i la difusió massiva dels ideals democràtics.

A la darrera dècada del segle XX, els conflictes de la perifèria de l'Islam (Bòsnia, Argèlia, Líban, Caiximir, Tíbor) o la violència centreafricana semblen confirmar la hipòtesi. Però, al mateix temps, el procés de pau a l'Orient Mitjà, les eleccions pluriracials a Sudàfrica o el balanç global de les conferències de Rio i El Caire són proves ben palpables que la convivència és possible i és positiva.

En síntesi, les probabilitats del segle XXI són:

Quadre 1. Segle XXI: grans processos

- I. Reproducció (i/o ampliació) de la juxtaposició conflictiva entre els dos processos del segle XX
 - II. Triomf del macro-procés il.lustrat: una nova -i llarga- Belle Époque (= la fi de la història)
 - III. Triomf del macro-procés de ruptures revolucionàries: una nova -i desconeguda- societat (= inici de la història)
 - IV. Fusió eclèctica entre els dos macro-processos (II i III). Èxit de les formes mixtes i de les visions complexes
 - V. Xoc de civilitzacions, revenja del passat, futur incert
 - VI. Retrocés global: des-industrialització, terciari endarrerit, democràcia limitada
-

Cal, però, introduir (o reprendre) en aquest punt, altres esquemes conceptuals que poden il.luminar aquests processos. Comencem per l'esquema més simple, el que només té en compte dos components d'un model de futur: el mercat (i la societat civil) i el pla (i l'estat). Johan Galtung n'ha definit cinc possibles tipus de relacions, tots ells realment funcionant al segle XX i una proposta realista -el model 6- de cara al segle XXI.

En resum:

Quadre 2. Segle XXI: sis models de relacions entre mercat i/o pla

Model 1.	TOT MERCAT (100% mercat, 0% pla) teoria: liberalisme clàssic pràctica: Anglaterra, 1850-1930
Model 2.	TOT PLA (0% mercat, 100% pla) teoria: socialista estatalista pràctica: URSS, 1917-1956
Model 3.	PLA I MERCAT (50% pla i 50% mercat) teoria: socialisme democràtic pràctica: països escandinaus, 1930-
Model 4.	NI PLA NI MERCAT (0% pla, 0% mercat) teoria: ecologista pràctica: comunitats locals autosuficients, Amèrica s. XIX, Israel s. XX.
Model 5.	PLA I MERCAT (100% pla, 100% mercat) teoria: "dos sistemes, un país" pràctica: Japó 1950-..., Xina 1976-...
Model 6.	COMBINACIÓ DELS MODELS 3 (a nivell nacional), 4 (a nivell local) i 5 (a nivell mundial)

Font: J. Galtung 1993 i elaboració pròpia.

L'aportació de Bowles i Edwards inclou un element més: la democràcia política representativa. Ara: incloure la democràcia vol dir incloure la qüestió del grau de centralització de les decisions, i tenir en compte a més el pes de les corporacions (i del circuit paral·lel que poden generar, tot reduint l'àmbit de la democràcia). Utilitzant la seva pròpia terminologia, podem confegir el següent quadre:

Quadre 3. Segle XXI: falses opcions i probabilitats reals

A.	Falses opcions
1.	El capitalisme de saló (= milions de petites empreses competint al mercat)
2.	Socialisme de pacotilla (= control centralitzat estatal de tota l'activitat econòmica)
B.	Possibilitats reals
1.	Reproducció del model present de (difícil) convivència entre capitalisme (de grans unitats dins un mercat monopòlic) i democràcia política limitada
2.	Separació entre capitalisme i democràcia (= tatcherisme)
3.	Corporatisme: reducció dels àmbits de la democràcia i del mercat (= major pes per a les grans corporacions)
4.	Democràcia econòmica (= negociació entre empresaris i treballadors a través del govern, "contracte social", estat del benestar)

Font: Bowles + Edwards, 1985.

És possible interpretar l'esquema de Bowles i Edwards incloent una variable més: l'escolarització. Aleshores és possible resumir-ho així, éssent P = Pla, M = Mercat, D = Democràcia i E = Escolarització.

Quadre 4. Segle XXI: models i variables

Model	Variables:	P	M	D	E
A.1	"Liberalisme"		*		
A.2	"Socialisme"	*			*
B.1/2	"Tatcherisme"		*	*	*
B.3	"Corporatisme"	*	*		*
B.4	"Socialdemocràcia"	*	*	*	*

De fet, portant l'esquema al límit, i allunyant-nos, doncs, de les probabilitats per entrar en l'àmbit dels models tancats, podríem afegir al capítol A (falses opcions) més possibilitats:

Quadre 5. Segle XXI: més falses opcions

Model	Variables	P	M	D	E
A.3	"Democràcia directa"		*	*	
A.4	"Autoritarisme"	*			
A.5	"Ecologisme"			*	*
A.6	"Capital humà"				*

Ara: dins del camp de les probabilitats reals, les dificultats, per a qualsevol opció, s'agregen si tenim en compte, com ho fa Gosta Esping-Andersen, la variable "finançament" i la variable "ocupació" (que són traduccions de la suma combinada de les variables "classe" i "gènere"). Donat que el liberalisme pur del XIX ha fet fallida al segle XX, la qüestió del finançament del benestar (individual i col·lectiu) esdevé una qüestió clau. Esping distingeix entre: A = model americà, C = model continental europeu i N = model escandinau o nòrdic. Les formes de finançament del Welfare són ben distintes. A es basa fonamentalment en les assegurances privades (i en la marginació d'un sector important de la població). B es basa en el sistema de cotitzacions a la seguretat social, públicament controlada. C en el finançament públic del Welfare, a partir dels ingressos fiscals procedents de la imposició sobre la renda personal.

El model A fomenta els alts nivells d'ocupació (i uns alts índexs de delinqüència). Ara: la dualitat salarial genera una dualitat social molt gran, que el finançament privat del Welfare no suavitza. El model C suporta alts nivells d'atur i una baixa taxa de participació femenina en el mercat de treball. Ara: la universalització del sistema de la seguretat social (i el manteniment de la família nuclear) donen consistència al model. El cas del model N és interessant: l'alta fiscalitat ha actuat com a factor igualador de classes i de gèneres i el nivell d'ocupació és elevat. Els problemes -a A i a N- sorgeixen amb la transició a la societat postindustrial (i a C, abans). En resum és així:

Quadre 6. El Welfare de la societat postindustrial

	A	C	N
1. Finançament	Privat	Seguretat Social	Públic, fiscal
2. Salaris	Duals	Duals	Igualitaris
3. Ocupació	Alta	Masculina	Alta
4. Classes (2+3)	Segons salari	Segons ocupació	Sense
5. Família (3+4)	Inc. desestructuració familiar	Asimètrica	Simètrica
a. Mercat	"Tot" (80%)	"Dos terços" (60%)	"La meitat" (40%)
b. Participació electoral	Baixa	Alta	Alta

Font: Gosta Esping-Andersen 1990.

Hi ha, però, un factor nou que condicionarà totalment el futur: la necessitat d'establir regles democràtiques supra-estats per al creixent nombre de qüestions que tenen un àmbit supra-estatal. De fet, el rapidíssim ritme de creació de nous estats és enganyós. A la fi del segle XX els estats no són el que eren a la fi del segle anterior. Bona part de les grans decisions que caldria que prenguessin -des de l'àmbit monetari (cotització de la divisa, evolució del tipus d'interès) fins a l'àmbit energètic, o comunicacional- són decisions que es prenen al marge dels estats, en organitzacions supra-governamentals o senzillament no-governamentals de democràcia limitada (tant en l'elecció com en el funcionament intern). En aquest context, la formació d'un nou estat és, salvades les distàncies, com la formació d'un nou ajuntament (en un terme municipal segregat). Naturalment, és molt important que els estats (o els ajuntaments) siguin democràtics. Però, cal, també que els òrgans supra-estats (supra-municipals) també ho siguin. Per comprendre el segle XXI, cal saber que els estats ja no tenen el mateix significat que han tingut als segles XIX i XX. Avui, la lluita per la democràcia "estatal", pel sufragi universal, pel vot femení i pel vot jove, pren una nova dimensió: ha d'anar més enllà dels límits estrets i inservibles dels estats, ha de projectar-se en àmbits molt més globals. L'ONU, les IBW (Institucions de Bretton Woods: FMI, BM i GATT, avui OMC), l'OIT, l'OMS, la UNESCO, la UNICEF, l'Agència mundial de l'energia, les ONG, etc., cobreixen sistemàticament les grans vessants de l'activitat humana. En cinquanta

anys, la seva activitat ha estat feble, vacil·lant, dependent dels estats, sense la força que tenen les institucions democràtiques. Només donant-los vida poden encarar-nos al segle XXI amb les eines adequades. No hi ha hagut cap miracle que no hagi sorgit de la democràcia.

BIBLIOGRAFIA CITADA

Aquesta bibliografia és el resultat de l'ordenació alfabètica dels autors i títols citats o al·ludits obertament en el text. No és, doncs, una "bibliografia general" dels estudis sobre el futur que, fins i tot de forma resumida, ocuparia un espai enorme.

Pel que fa a la notació utilitzada, he donat, sempre que he pogut, la fitxa original del text, i entre parèntesis l'edició més propera (en el temps i en l'espai) que no sempre ha estat l'edició que he tingut a les mans.

AITKEN, H.G.F. 1984: *The continuous wave*. Princeton, P.V.P.

ANDERSSON, Åke E. 1993: "El destí de la nació-estat a la societat-C", dins: Diversos autors: *El paper de l'estat al segle XXI*. Barcelona. Fundació Jaume Bofill.

ARROM, Gabriel. 1970: "Consideracions sobre la revolució científico-tècnica", *Nous horitzons*, 19.

ASIMOV, Isaac, ed. 1985: *Living in the future*. Multimedia Publications. (Ed. Barcelona, Círculo de Lectores, 1985)

AYRES, Robert V. 1984: *The next industrial revolution*. Cambridge, Ballinger. (Trad. Buenos Aires, GEL)

BARBET, Philippe. 1983: *Les énergies nouvelles*. París, La Découverte.

BARBIERI, Eleanora. 1986: *La previsione umana e sociale*. Roma, Pontificia Università Gregoriana. (Trad. Barcelona, Centre Unesco-CCP, 1990)

----- 1993: "Los estudios sobre el futuro y las tendencias hacia la unidad y la diversidad". *RICS*, 137.

BATRA, Ravi. 1987: *The great depression of 1990*. Dallas, Venus Book. Prod. Lester Thurow. (Trad. Barcelona, Grijalbo, 1988)

- BAUMOL, William J. 1986: "On the possibility of continuing expansion of finite resources", *Kylos*, vol. 39, fasc. 2. (Trad. a: diversos autors: *Llegir economia*. Barcelona, Edicions de la Magrana, 1995)
- BELL, Daniel. 1973: *The coming of post-industrial society*. Nova York, Basic Books.
- BERGMANN, Barbara R. 1986: *The economic emergence of women*. Nova York, Basic Books.
- BERNAL, John D. 1939: *The social function of science*. Londres, Routledge and Kegan. (Noves edicions: MIT Press, 1967, 1973)
- 1958: *World without war*. Londres, Routledge and Kegan Paul. (Trad. Barcelona, Edicions 62, 1969)
- 1961: *Una perspectiva de paz*. Buenos Aires, Palestra. (Ed. a: *A prospect of peace*)
- BHAGWATI, Jagdish i World Law Fund, eds. 1972: *Economics and world order from the 1970's to the 1990's*. Nova York, Macmillan. (Trad. Mèxic, Siglo Veintiuno, 1973)
- BLACKBURN, Robin. 1991: "Fin de siècle: socialism after the crash", *New left review*, 185.
- 1991: *After the fall. The failure of communism and the future of socialism*. Londres, verso. (Trad. Barcelona, Crítica, 1993)
- BOIX I VALLICROSA, Anfon. 1946: "Ciència i democràcia", *La Nostra Revista*, 10.
- BOUDON, Raymond. 1985: *La place du désordre*. París, PUF.
- BOULDING, Elise. 1993: "El futuro del desarrollo social en el mundo desarrollado: cómo aprender del Tercer Mundo", *RICS*, 137.
- BOULDING, Kenneth E. 1964: *The meaning of the twentieth century. The Great Transition*. Nova York, Harper and Row. (Trad. Mèxic, Uteha, 1966)
- 1966: *The impact of the social sciences*. New Brunswick (N.J.), Rutgers University Press. (Trad. Buenos Aires, Paidós, 1974)
- BOWLES, Samuel i EDWARDS, Richard. 1985: *Understanding capitalism. Competition, command and change in the US economy*. Harper and Row. (Trad. Madrid, Alianza, 1989)

- BRESSAND, Albert i DISTLER, Catherine. 1985: *Le prochain monde*. París, Seuil. (Trad. Barcelona, Planeta, 1986)
- BROWN, Lester R. *et. al.* 1993: *L'estat del món 1993. Un informe del Worldwatch Institute sobre el progrés cap a una societat sostinguda*. Barcelona, Centre Unesco.
- BRUNHOFF, Suzanne de. 1986: *L'heure du marché. Critique du libéralisme*. París, PUF.
- BRZELINSKI, Zbigriew. 1970: *Between two ages: America's role in the technetronic era*. Nova York, 1970.
- BUBER, Martin. 1950: *Pfade in Utopia*. Heidelberg, Lambert Scheider. (Trad. Mèxic, FCE, 1955)
- BUCHHOLZ, Arnold. 1968: *Die Grosse Transformation*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt. (Trad. Barcelona, Destino, 1974)
- BULL, Hedley i WATSON, Adam. 1985: *The expansion of international society*. Oxford, Clarendon Press.
- CALLESEN, Gerd. 1985: *Socialdemokratiet i Kobenhavn / Socialism in Copenhagen / La démocratie socialiste de Copenhague*. Copenhagen, Arbejdermuseet.
- CAMDESSUS, Michel. 1994: *La economia mundial: retos y perspectivas*. Barcelona, Generalitat / FMI, 4.7. (Text policopiat de la conferència pronunciada per Michel Camdessus)
- CARRERAS, Josep M. 1970: "El año 2000", *Tele/exprés*, 17.2
- 1970: "Desarrollo contra naturaleza", *Tele/exprés*, 5.5
- 1972: "Los límites del crecimiento", *Tele/exprés*, 8 i 9.8
- 1972: "De la economía de los cowboys a la del hombre del espacio", *Tele/exprés*, 29.8
- 1974: "¿Es la prospectiva siempre reaccionaria?", *Tele/exprés*, 11.6
- CARSON, Rachel L. 1963: *Silent spring*. (Trad. Barcelona, Grijalbo, 1980: *Primavera silenciosa*)
- CERDÀ, Enric. 1990: *Economia i democràcia*. Barcelona, Columna. (Pròleg d'Iris Zaida)

- CHANDLER, Alfred D. 1977: *The visible hand: the managerial revolution in american business*. Harvard University Press. (Trad. Madrid, MT, 1988)
- CLARK, Norman i JUMA Calestons. 1987: *Long-run economics*. Londres, Pinter.
- CLARKE, Arthur C. 1986: *July 20, 2019*. Nova York, Macmillan. (Trad. Barcelona, Planeta: *20 de julio de 2019. La vida en el siglo XXI*)
- CLOSAS, Rafael. 1946: "L'economia monetària internacional", *La Nostra Revista*, 7 i 8.
- COHEN, Daniel. 1993: *Les gènes de l'espoir. À la découverte du génome humain*. París, Robert Laffont. (Trad. Barcelona, Seix i Barral, 1994)
- COLOMBO, Umberto i TURANI, Giuseppe. 1982: *Il secondo pianeta*. Milà, Mondadori. (Trad. Barcelona, Argos-Vergara.
- CONSTANT, E.W. 1980: *The origins of the turbojet revolution*. Baltimore, Johns Hopkins UP.
- COOPER, Barry. 1984: *The end of history. An essay on modern hegelianism*. Toronto, University of Toronto, Press.
- CORIAT, Benjamin. 1989: *La robotique*. París, La Découverte.
- 1991: *Penser à l'envers. Travail et organisation dans l'entreprise japonaise*. París, Christian Bourgois. (Ed. Madrid. Siglo XXI)
- COSTE-CERDAN, Nathalie i LE DIBERDER, Alain. 1986: *La télévision*. París, La Découverte.
- DAHL, Robert A. 1982: *Dilemmas of pluralist democracy. Autonomy vs control*. New Haven, Yale University Press.
- 1989: *Democracy and its critics*. New Haven, Yale University Press. (Trad. Barcelona, Paidós, 1992)
- DATOR, Jim. 1994: "Què és (i què no és) la prospectiva", *Papers de prospectiva*, 1. (Trad. de *The Manoa Journal of Fried and Half-Fried Ideas*)
- DIVERSOS AUTORS. 1994: *Jorden-globala förändringar / The Earth-Global Change*. Estocolm, Moderna Museet, 1994.
- DE SOLLA PRICE, Derek J. 1963: *Little Science, Big Science*. Nova York, Columbia University Press.

- DECOUFLÉ, André-Clément. 1974: *La prospective*. París, PUF. (Trad. Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1974).
- DOMAR, Eusey D. 1989: *Capitalism, socialism and serfdom*. Cambridge, CUP. (trad. Madrid, Ministerio de Trabajo, 1992)
- DOPFER, Kurt, HARROD, Roy, KAPP, William, LEIBENSTEIN, Harey, MYRDAL, Gunnar, TINDERGEN, Jan i TSURU, Shigetú. 1976: *Economics in the future. Towards a new paradigm*. Londres, Macmillan. (Trad. Mèxic, FCE, 1978)
- DRIAJLOV, N.I. 1975: *La revolución científico técnica y la sociedad*. Buenos Aires, Paidós.
- DRUCKER, Peter F. 1993: *Post-capitalist society*. Oxford, Butterworth Heinemann.
- DURAN FARELL, Pere. 1990: "Presentació" a: Xavier Arbós, Salvador Giner: *La governabilitat i l'esdevenidor de les societats modernes*. Barcelona, Edicions 62.
- DURAN, Xavier. 1992: *Les cruïlles de la utopia*. Barcelona, Edicions 62.
- DUPUY, René Jean. 1989: *La clôture du système international. La cité terrestre*. París, PUF.
- ECO, Umberto, COLOMBO, Furio, ALBERONI, Francesco i SACO, Giuseppe. 1973: *Documenti su il nuovo medioevo*. Milà, Bornpiani. (Trad. Madrid, Alianza, 1974)
- Economist, The*. 1993: "The next 150 years: the future surveyed", *The Economist*, vol. 328, n. 7828, sept. 11-17. (Trad. *El temps*, any XI, núm. 499, 10.1.1994)
- ESKOLA, Matti. 1991: *Survol de la Finlandie*. Helsinki, Otava, 1991.
- EMERY, Fred. i EMERY, Merrelyn. 1975: *A choice of futures*. Leiden, Martinus Nijhoff Social Sciences Division.
- ESPING-ANDERSEN, Gosta. 1990: *The three worlds of Welfare capitalism*. Oxford, Basil Blackwell. (Trad. València, IVEI)
- FALETTO, Enzo i MARTNER, Gonzalo, coord. 1986: *Repensar el futuro. Estilos de desarrollo*. Caracas, Nueva Sociedad.

FLECHTHEIM, Ossip K. 1971: "Marxismo y el tercer camino", in G.R. Urban 1971.

FONDATION EUROPÉENNE DE LA CULTURE. 1972: *L'Europe en l'an 2000*. París, Foyard. (Prod. Jean Fourastié) (Trad. Madrid, Revista de Occidente, 1974)

FOURASTIÉ, Jean. 1965: *Les 40.000 heures. Le travail d'une vie, demain*. París, Laffont (2ª ed: 1972) (Trad. Madrid, Ediciones Cid)

----- 1974: *La civilisation de 1995*. París, PUF.

FRANKEL, Boris. 1987: *The post-industrial utopians*. Londres, Polity Press. (Trad. València, IVEI, 1989)

FRIEDRICHS, Günter i SCHAFF, Adam, eds. 1982: *Microelectronica y sociedad. Informe al Club de Roma*. Madrid, Alhambra.

FUKUYAMA, Francis. 1992: *The end of history and the last man*. Nova York, The Free Press. (Trad. Barcelona, Planeta, 1992)

GALBRAITH, John K. 1967: *The new industrial state*. Londres, Hamish Hamilton.

GALTUNG, Johan. 1978: "Developpement, environnement et technologie, quelques aspects non-économiques", in IUED 1978.

----- 1985: *Sobre la paz*. Barcelona, Fontamara. (Pròleg de Vicenç Fisas i Rafael Grasa)

GARCIA NIETO, Joan N., et. al. 1993: *El futur democràtic es diu socialisme: la utopia necessària*. Cornellà de Llobregat, Fundació Utopia.

GANASCIA, Jean-Gabriel. 1993: *L'intelligence artificielle*. París, Flammaria.

GAUDIN, Thierry, dir. 1990: *2100 récit du prochain siècle*. París, Edition Payot.

GAULLIER, Xavier. 1982: *L'avenir à reculons. Chômage et retraite*. París, Les éditions ouvrières.

GILIS, Pierre. 1991: "La terre: trop humain planète?", *C.M.*, 180.

GERSHUNY, Jonathan. 1978: *After Industrial Society? The emerging self-service economy*. Londres, Macmillan.

----- 1983: *The new service economy*. Londres, Pinter.

- GIMPEL, Jean. 1992: *La fin de l'avenir. Le déclin technologique et la crise de l'Occident*. París, Seuil.
- GORMAN, Robert A. 1993: "El mosaic del marxisme", *Nous horitzons*, ns. 129, 130 i 131.
- GORZ, André. 1980: *Adieu au prolétariat*. París, Editions Galilée. (Trad. Barcelona, Edicions 2001 / El viejo topo)
- 1983: *Les chemins du Paradis*. Editions Galilée. (Trad. Barcelona, Laia, 1986. Prol. Joan N. Garcia Nieto)
- GOUGH, Ian i DOYAL, Len. 1992: *A theory of human needs*. Londres, Macmillan. (Trad. Barcelona, Icaria, 1994)
- GRAY, John. 1989: "The end of history or the end of liberalism", *National Review*, oct.
- GRINEVALD, Jacques. 1978: "Révolution industrielle, technologie de la puissance et révolutions scientifiques. Essai de bibliographie critique", in IUED 1978.
- HADENIUS, Stig i LINDGREN, Ann. 1992: *Sobre Suecia*. Estocolm, Svenska Institutet.
- HAWKEN, Paul. 1983: *The next economy*. Nova York, Holt, Rinehart and Winston. (Trad. Madrid, Alianza, 1985)
- HEERTJE, Arnold. 1981: *Schumpeter's vision: capitalism, socialism and democracy after 40 years*. Nova York, Praeger Publishers.
- HEILBRONER, Robert L. 1974: *An inquiry into the human prospect*. Nova York, W.W. Norton & Co. (Trad. Madrid, Guadarrama, 1975)
- HELD, David. 1993: *Prospects for democracy*. Cambridge, Polity Press. (Trad. València, dins *Debats*, 49, 1994)
- HERBIG, Jost. 1980: *Das ende der bürgerlichen vernunft*. Munich, Carl Hanser. (Trad. Barcelona, Crítica, 1983. Pròl. Antoni Domènech)
- HOBBSBAWM, Eric. 1989: *Politics for a rational left. Political writing, 1977-1988*. Londres, Verso. (Trad. Barcelona, Crítica, 1993)
- 1986: "Reflecting on labor in the west since hay-market", citat per: Giovanni Arrighi, "Work Income Inequalities and the future of socialism", *New left review*, 189.

- HONG, Ma, ed. 1990: *Modern China's economy and management*. Beijing, Foreign Languages Press.
- HUNTFORD, Roland. 1975: *Le nouveau totalitarisme. Le "paradis médois"*. París, Fayard.
- IUED (Institut universitaire d'études du développement). 1978: *La fin des outils. Technologie et domination*. París/Ginebra, PUF, IUED.
- IYER, Raghavan. 1972: "El gran desafío", in FEC, 1972.
- JANOSSY, Ferenc. 1973: *El fin de los milagros económicos*. Barcelona, Dopesa. (Ed. original: Budapest, 1968)
- JANTSCH, Erich. 1974: *Technological planning and social future*. Londres, Associated Business Programs.
- 1980: *The self-organizing universe*. Oxford, Pergamon.
- JOHNSON, Harry G. 1975: *Technology and economic inter-dependence*. Londres, Macmillan.
- JOHNSON, Warren. 1978: *Mudding toward frugality*. (Trad. *La era de la frugalidad o la alternativa ecológica a la crisis*. Barcelona, Kairós, 1981)
- JULIEN, P.A., LAMONDE, P. i LATOUCHE, D. 1976: "La société postindustrielle: un concept vague et dangereux", *Futuribles*, 7.
- KAHN, Herman i WIENER, Anthony J. 1967: *The year 2000. A framework for speculation on the next thirty-three years*. Nova York, Macmillan. ("Introduction by Daniel Bell") (Trad. Madrid, Revista de Occidente, 1969)
- KAHN, Herman, et. al. 1967: *Toward the year 2000: work in progress*. Deadalus/American Academy of Arts and Sciences. (Trad. Barcelona, Kairós. Pròleg de Salvador Paniker)
- 1984: *The resourceful Earth. A response to global 2000*. Oxford, Basil Blackwell.
- KANE-BERMAN, John. 1990: *South Africa's silent revolution*. Johannesburg, Southern Books Publishers.
- KENNEDY, Paul. 1988: *The rise and fall of the great powers*. Londres, Unwin Hymer. (Trad. Barcelona, Plaza i Janés, 1989)

- 1993: *Preparing for the twenty-first century*. Nova York, Random House. (Trad. Barcelona, Plaza i Janés, 1993)
- KEPEL, Gilles. 1991: *La revanche de Dieu*. París, Seuil. (Ed. Madrid, Anaya & Marie Muchnik)
- KERR, Cark. 1969: *The multidimensional society. Marshall, Marx and modern times*. Cambridge, CUP. (Trad. Madrid, Guadiana, 1970)
- KEYNES, John M. 1993: "Economic possibilities for our grand children", dins: *Essays in persuasion*. Londres, Macmillan.
- KHALATBARI, Parvid i SEGAL, Sheldon J. 1993: "Débat. La Terra sera-t-elle surpeuplée?", *Le monde des débats*, 14.
- KRELLE, Wilhelm, ed. 1989: *The future of the world economy. Economic growth and structural change*. Berlin, Springer Verlong-Viena, IIASA.
- LAFONT, Robert. 1967: *La révolution regionaliste*. París, Gallimard.
- 1991: *Nosaltres, el poble europeu*. Barcelona, Edicions 62.
- LAFONTAINE, Oskar. 1989: *La sociedad del futuro*. Madrid, Sistema.
- LATOUR, Bruno. 1991: *Nous n'avons jamais été modernes. Essai d'antropologie symétrique*. París, La Découverte.
- LE DIBERDER, Alain i COSTE-CERDAN, Nathalie. 1986: *La télévision*. París, La Découverte.
- LEGER SIVARD, Ruth. 1991: *World Priorities*. Washington. (Trad: *El planeta de la encrucijada*. Barcelona, CIP/Icària/Ajuntaments d'Agüimes i Santa Lucía)
- LEONTIEF, Vassili. 1977: *1999, demain. Un étude de l'ONU sur l'économie mondiale future*. París, Dunod.
- LIPIETZ, Alain. 1991: "La guerre de l'environnement", *C.M.*, 180.
- LLORIS, Manuel. 1970: *El siglo XXI*. Barcelona, Salvat.
- LOVELOCK, Jim E. 1979: *Gaia, a new look at life on Earth*. Oxford, OUP. (Trad. Madrid, H. Blume, 1983)

- LUSSATO, Bruno. 1982: *El desafío informático. Presente y futuro de una explosión tecnológica*. Barcelona, Planeta.
- MACNEILL, Jim, WINSEMIUS, Pieter i YAKUSHIJI, Taizo. 1991: *Beyond interdependence. The meshing of the world's economy and the Earth's ecology. A Trilateral Commission Book*. Nova York, Oxford UP.
- MAKRIDAKIS, Spyron G. 1990: *Forecasting, planning and strategy for the 21st century*. Londres, Collier Macmillan.
- MALASKA, Pelty. 1993: "Twenty years of global concern: from 'The limits to growth' to 'The first global revolution'", *WFSF Newsletter*, v. 11 n. 2.
- MANDELBAUM, Michael. 1981: *The nuclear revolution: international politics before and after Hiroshima*. Cambridge, CUP.
- MARCHETTI, Cesare. 1979; "The dynamics of energy systems and the logistic substitution model", IIASA, RR 13.
- 1981: "Society as learning system", *Syracuse scholar*.
- 1983: "The automobile industry in a system context: the past 80 years and the next 20", in vol 23 de *Technological forecasting and social change*.
- MASUDA, Yoneji. 1980: *The Information Society as Post-Industrial Society*. (Trad. Madrid, Tecnos, 1989)
- MATTELARD, Armand. *Els nous escenaris internacionals de la comunicació*. Conferència. Palau de la Generalitat, 2.6.1994.
- MAURER, Jean-Luc. 1978: "L'introduction de nouveaux facteur techniques de production en milieu rural: cas choisis dans l'histoire de l'économie agricole ancienne et contemporaine de l'Asie du Sud-Est", in IUED.
- MCKIBBEN, Bill. 1989: *The end of nature*. Nova York, Randon House.
- MCROE, Hamish. 1994: *The world in 2020*. Harper Collins.
- MEADOWS, Donella H., MEADOWS, Dennis L. i RANDERS, Jorgen. 1992: *Más allá de los límites del crecimiento: colapso global o futuro sostenible*. Madrid, El país/Aguilar.
- MESAROVIC, Mihajlo i PESTEL, Eduard. 1974: *Stratégie pour demain*. París, Seuil.

- MINC, Alain. 1984: *L'avenir en face*. París, Editions du Seuil. (Trad. Barcelona, Grijalbo, 1986)
- MYRDAL, Gunnar. 1956: *Los efectos económicos de la política fiscal*. Madrid, Aguilar (Ed. original 1933-36)
- 1958: *Une économie internationale*, París, PUF.
- 1963: *Challenge to affluence*. Nova York, Pantheon Books.
- 1972: *Against the stream*. Londres, Macmillan.
- NAISBITT, John i ABURDENE, Patricia. 1990: *Megatrends 2000*. New York, William Morrow. (Trd. Esplugues de Llobregat, Plaza i Janés, 1990)
- O'BRIEN, Richard. 1992: *Global financial integration: the end of geography*. Londres, Pinter/RIIA.
- OMINADI, Carlos, ed. 1986: *La tercera revolución industrial. Impactos internacionales del actual viraje tecnológico*. Buenos Aires, GEL.
- PAGE, Bruce. 1985: "El análisis del futuro" in I. Asimov 1985.
- PALLACH, Josep. 1973: *La explosión educativa*. Barcelona, Salvat.
- PALME, Olof. 1977: *Le rendez-vous suédois*. París, Editions Stock.
- PECCEI, Aurelio. 1981: *100 pages pour l'avenir. Réflexions de président du Club de Rome*. París, Economica.
- PETIT, Pascal. 1988: *La croissance tertiaire*. París, Economica.
- PI I SUNYER, August. 1946: "La nova era", *La Nostra Revista*, 2.
- PI I SUNYER, Carles. c.1969-70: *En el umbral del futuro*. Caracas, mecanografiat. (Barcelona, Fundació Carles Pi i Sunyer)
- PIN I SOLER, Josep. 1912: "Breu comentari sobre la vida i obres de Sir Thomas More", in: Thomas Morus: *Utopia*. Barcelona, L'Avenç. ("Traducció catalana per primera volta estampada / precedida d'un comentari sobre l'autor i el llibre / per J. Pin i Soler")
- PINZANI, Carlo. 1986: "Americanismo e fordismo", a Gramsci. *Le sue idee nel nostro tempo*. Trento, L'Unità.

- POLAK, Fred. 1973: *The image of the future*. Amsterdam. Londres. Nova York, Elsevier. (Prol. Kenneth Boulding)
- POLANYI, Karl. 1944: *The great transformation. The political and social origins of our time*. New York. (Trad. Madrid, 1989).
- RAULET, Gerard. 1988: "De la modernidad como cable de direcció única a la post-modernidad como callejón sin salida" in Picó 1988.
- REDDY, A.K.N. s.d.: "Alternative technology. A view point from India", *Indian Institute of Science. Balgalore*.
- s.d. "The Trojan Horse", *Ceres*, 50.
- REICH, Robert. 1991: *The work of nations*. Nova York, Alfred A. Knopf.
- RICHTA, Radovan. 1972: *La civilización en la encrucijada*. Madrid, Artiach Editorial. (Pròleg de Daniel Lacalle. "Esta versión corresponde a la edición íntegra checoslovaca anterior a los acontecimientos de agosto de 1968")
- RIERA I TUÈBOLS, Santiago. 1994: *Més enllà de la cultura tecnocientífica*. Barcelona, Edicions 62.
- ROBINSON, Joan. 1965: *Collected economic papers III*. Oxford, Basil Blackwell. (Trad. Barcelona, Martínez Roca, 1975)
- ROCA, Francesc. 1985: *Un viatge útil. De l'auge de 1945/1973 a la "crisi"*. Barcelona, Edicions 62.
- 1988: *La política econòmica del siglo XX. Entre Zürich y la sombra de Keynes*. Vilassar de Mar, Oikos-Tau. ("Nota preliminar" de Jacint Ros Hombravella)
- 1991: "Bali, un paradís creat", *Avui*, 13 agost.
- 1991: "Inutilidad de la guerra", *La Vanguardia*, 7.1.
- 1992: "No hi ha miracles", *Treball*, 894.
- 1992: "Els 50 anys vinents", *Diari de Barcelona*, 2 juny.
- 1992: "La tercera democràcia", *Compartir*, 5.
- 1993: "Estado y mercado: cinco modelos", *El Periódico*, 2.11.
- 1993: "A la llarga, tots vius", *L'Avenç*, 176.

- 1993: "Economia i felicitat", *Actualitat colomenca*, 1.
- 1993: "Ofertes de l 'hipermercat de les idees", *Cultura*, 47.
- 1993: *Carrer del dubte*. Girona, Llibres del segle.
- ROCA I ROSELL, Antoni. 1979: "Bernal i la revolució científico-tècnica", dins: *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans*. Barcelona, Edicions 62.
- ROSENBERG, Nathan. 1982: *Inside the black box: technology and economics*. Cambridge, CUP. (Trad. Barcelona, La llar del llibre-ICT, 1993, inclou: "Algunas consideracions sobre la caja negra española", de Miquel Barceló i Francesc Solé Parellada)
- ROSTOW, Walt Whitmann. 1978: *The world economy. History and prospect*. Londres, Macmillan.
- 1990: *Theorists of economic growth from David Hume to the present. With a perspective on the next century*. Nova York, Oxford University Press.
- RUSTOW, Dankwart A. 1990: "Democracy: a global revolution?", *Foreign affairs*, 69, 4.
- SAMUELSON, Paul A. 1980: "La economía mundial a finales de siglo", *Papeles de economía española*, 6.
- SAUVY, Alfred. 1950: *De Malthus à Mao Tsé-Tung*. París, Denoël.
- 1959: *La montée des jeunes*. París, Calmann-Lévy.
- SCHAFF, Adam. 1992: *Curriculum científic d'un marxista*. Vic, Eumo.
- 1993: "El futuro se llama socialismo" in Joan N. García-Nieto et. al., 1993.
- SCHOR, Juliet B. 1990: "Capitalismo anni ottanta: mai faticato tanto", *Politica ed economia*, 1-2.
- SCHUMACHER, E.F. 1970: "La nova economia", *Vida nova*, n. 48.
- 1974: *Small is beautiful. A study of economics as if people mattered*. Londres, Abacus. (Trad. Madrid, H. Blume)
- SCHUMPETER, Joseph A. 1939: *Business cycles. A theoretical, historical and statistical analysis of the capitalist process*. Nova York, Mac Graw-Hill.

- SERVAN-SCHREIBER, Jean-Jacques. 1980: *Le défi mondial*. París, Fayard.
- SHAYEGAN, Darius. 1990: *Le regard mutilé. Schizophrénie culturelle: pays traditionnels face à la modernité*. París, Albin Michel. (Trad. Barcelona, Edicions 62)
- SHELP, R.K. 1981: *Beyond industrialization: ascending of the global service economy*. Nova York, Praeger.
- SICOT, Dominique. 1992: *Dictionnaire des idées reçues en économie*. París, Syros / Alternatives.
- SIMPSON, David, WALKER, Jim i LOVE, Jim. 1978: *The challenge of new technology*. Brighton, Wheatsheaf Books.
- SMYTHE, Dallas W. 1983: "Las comunicaciones: 'agujero negro' del marxismo occidental", dins: G. Richieri, ed.: *La televisión: entre servicio público y negocio*. Barcelona, Gustau Gili.
- SOTO, Hernando de. 1989: *The other path: the invisible revolution in the Third World*. Nova York, Harper and Row.
- SUNY, Ronald. 1990: "The revenge of the past: socialism and ethnic conflict in Transcausasia". *New Left Review*, 184.
- STEPANOV, Lev V. 1972: "La economía mundial y el futuro del mundo" in Jagdish Bhagwati, 1972.
- THUROW, Lester. 1980: *The zero-sum society*. Nova York, Basic Books.
- TINBERGEN, Jan, coord. 1976: *Reshaping the International Order (RIO)*. Amsterdam / Nova York, Dutton and Co. (Trad. Mèxic FCE, 1977)
- TOFFLER, Alvin. 1970: *Future shock*. Londres, The Bodley Head. (Trad. Esplugues de Llobregat, Plaza i Janés)
- ed. 1972: *The futurists*. Nova York, Random House.
- 1980: *The Third Wave*. Londres, Pan Books. (Trad. Esplugues de Llobregat, Plaza i Janés)
- 1983: *Previews and premises*. Nova York, William Morrow. (Trad. Esplugues de Llobregat, Plaza i Janés, 1983)

- TOMASEVSKI, Katarina. 1994: *Human rights in population policies*. Lund, SIDA (Swedish International Development Authority)
- TOURAINE, Alain. 1969: *La société post-industrielle. Naissance d'une société*. París, Denoël.
- 1980: *L'après socialisme*. París, Grasset & Fasquelle.
- 1990: *Movimientos sociales de hoy*. Barcelona, Hacer.
- TORRENS-IBERN, Joaquim. 1947: "Progrés tècnic i progrés moral", *Revista de Catalunya*, 104 (reproduit a: *Nous horitzons*, 134, 1994)
- TURNER, Bryan S. 1990: *Theories of modernity and postmodernity*. Londres, Sage.
- URBAN, G.R. i GLENNY, Michael, eds. 1971: *Can we survive our future?*. Londres, The Bodley Head-Radio Free Europe. (Trad. Esplugues de Llobregat, Plaza i Janés, 1978)
- VACCA, Roberto. 1986: *Rinascimento prossimo venturo*. Milà, Fabbri. (Trad. *El nuevo renacimiento*, Barcelona, Versal, 1987)
- VANDERMOTTEN, Christian. 1991: "Les ambiguïtés des positions du Club de Rome", *C.M.*, 180.
- VENTOSA I ROIG, Joan. 1950: "Pot morir de fam la humanitat?", *La Nostra Revista*, 51 (reproduït a: *Nous horitzons*, 133, 1994)
- VICKERS, Andrian. 1989: *Bali, a paradise created*. Singapur / Berkeley, Periplus Editions.
- VIDAL, Josep M. 1990: *Hacia una economia mundial*. Esplugues de Llobregat, 1990.
- VILAR, Pierre. 1964: *Crecimiento y desarrollo*. Barcelona, Ariel.
- VITAL, David. 1971: *The survival of small states. Studies in small power - great power conflict*. Londres, Oxford University Press.
- VOGEL, Susan. 1993: *Africa explores. 20th century african art*. Nova York, The Center of African Art.
- WAGAR, W. Warren. 1989: *A short history of future*. Xicago, University fo Chicago. (Ed. Madrid, Cátedra, 1991)

- WALKER, Martin. 1989: "Los antifuturistas" *in* Asimov 1985.
- WALLERSTEIN, Immanuel. 1991: "La guerre et le tiers-monde: le bon vieux temps", *C.M.*, 179.
- WFSF i CCP. 1991: *Advancing democracy and participation. Challenges for the future*. Barcelona, Centre Unesco de Catalunya.
- WILLIAMS, Raymond. 1983: *Towards 2000*. Londres, Chatto and Windus - The Hogarth press. (Trad. Barcelona, Crítica, 1984)
- 1985: "Cómo construir el futuro" *in* Asimov 85.
- YAMADA, Toshio. 1987: "Les tendances du marxisme japonais contemporain". *Actuel Marx*, 2.
- ZETTERBERG, Seppo. 1991, *La Finlandie après 1917*. Helsinki, Otava.

FundacióJaumeBofill